Söylem

Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite

Edibe Sözen

Paradigma

Paradigma'nın Vitrinindekiler

Hüsamettin Arslan, Epistemik Cemaat.
I. Lakatos & A. Musgrave, Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi.
Jacques Ellul, Sözün Düşüşü.
Hakkı Hünler, Estetik'in Kısa Tarihi.
David West, Kıta Avrupası Felsefesine Giriş
Martin Heidegger, Tekniğe İlişkin Soruşturma
Martin Heidegger, Bilim Üzerine İki Ders
Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Sözlüğü
Wilhelm Dilthey, Hermeneutik ve Tin Bilimleri
S. Woolgar, Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme
Susan Hekman, Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik
Edibe Sözen, Söylem

* * * * *

Paradigma'nın Gündemindekiler

Hans Georg Gadamer, Hakikat ve Yöntem.
Giambattista Vico, Yeni Bilim.
Friedrich Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde
Kant, Saf Aklın Eleştirisi
Friedrich Nietzsche, Ahlâkın Soykütüğü
Richard Rorty, Felsefe ve Doğanın Aynası
Leo Strauss, Siyaset Felsefesi
Alasdair McIntyre, Etiğin Kısa Tarihi
Richard Bernsteln, Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi
N. K. Smith, Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'nin Yorumu
Joseph Rouse, Bilgi ve İktidar/Bilimin Politik Felsefesine Doğru.
Anthony Giddens, Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi
Paul Hühnerfeld, Heidegger: Bir Filozof, Bir Alman.
O. Pöggeler, B. Alleman, Heidegger Üzerine İki Yazı.
Hüsamettin Arslan, Bilim ve Entellektüeller.
Hüsamettin Arslan (der.),Gelenek, Hermeneutik ve Retorik
G. Holton, Kepler'den Einstein'a Bilimsel Düşüncenin Tematik Kökenleri.
Bryan Magee, Büyük Filozoflar.
J. W. Murphy, Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri
Peter L. Berger ve **Thomas Luckmann**, Gerçekliğin Sosyal İnşası/Bir Bilgi Sosyolojisi Denemesi
B. L. Whorf, Dil, Düşünce ve Gerçeklik/B. L. Whorf'tan Seçmeler.
K. M. Wheeler, Romantizm, Pragmatizm ve Dökonstrüksiyon.
Eric Vogelin, Aydınlanmadan Devrime.

Edibe Sözen

Söylem

Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite

Paradigma

Söylem
Edibe Sözen

11. Paradigma Kitabı
Sosyoloji Dizisi 1. Kitap

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Paradigma Yayınları'na aittir.

Baskı
Engin Yayıncılık

Birinci Basım
İstanbul, Kasım 1999

Yayınevi İrtibat Tel: 0 532 403 21 49

PARADİGMA YAYINLARI
Cankurtaran mah. Seyit Hasan sok. 12/4
Sultanahmet / İSTANBUL
TEL (0 212 638 64 46)

Edibe Sözen

Söylem

Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite

Paradigma

İçindekiler

Önsöz 9

1 Giriş 11

2 Söylem nedir ? 19

Bağlam, subjektivite, dil pragmatiği ve kurallar 27

Yapılar olarak söylemler 33

Söz, yazı, metin ve söylem 34

Etkileşim, Anlam Mübadelesi ve Söylem 37

İfadeler, beyanlar ve söylem 38

Sosyo-kültürel değişme ve söylem 41

3 Söylem Teorileri: Yapısalcılık, Post-yapısalcılık ve hermeneutik 43

Yapısalcılık ve söylem 44

Lacancı özne söylemi 49

Postyapısalcılık ve söylem 54

Derridacı dil söylemi 58

Foucaultcu Bilgi/güç söylemi 64

Hermeneutik/yorumcu görüş ve söylem 72

Gadamer ve hermeneutik söylem 75

4 Söylem analizi 84
Bağlam, tutarlılık ve fonksiyonellik 90
Söylem analizinin ilgi alanları 92
Söylem analizinin safhâları 94
Analizin amacı: söylem düzenliliklerinin ve yapılarının keşfedilmesi 99
Sosyal bilimler ve söylem analizi 101
Wetherell ve Potter'in "ırk ilişkileri söylemi" 118
İnterdisiplinler söylem analizi 120
van Dijk ve "haber söylemi" 124
Sosyal teorileri kullanan söylem analizi 132
Said ve "etnosentrik söylem" 136
Erhan ve "Türk imajı söylemi" 139
Eleştirel söylem analizi 143
Wodak ve "doktor-hasta söylemi" 147
5 Sonsöz: Söylemler hakkında söylem/ler 159
Kaynaklar 163
İndeks 171

Önsöz

Bu çalışma uzun bir çabanın ürünü. Okuyucusuna ulaşmadan önce, dünyada ve Türkiye'de yaşanan birçok hadiseye tanıklık etti: Takip ettiğim Batılı kaynaklardaki söylem analizlerinde ortaya çıkan etnik ayırımcılık eleştirilerine, yapay kimliklerin üretilmesine, eleştirilere asla konu olmayan Bosna, Çeçenistan, Makedonya ve Kosova'da yaşanan insanlık dışı olaylara, en önemlisi de hayatımızda bir dönüm noktası teşkil eden ve Marmara Bölgesi'ni kasıp kavuran bir afet ve felaketin binlerce kez içimizde açtığı yaraya, ızdıraba, acıya, sabra, öfkeye, tahammüle ve dualara tanık oldu.

Çalışma esnasında, yardımlarına müracaat ettiğim kişilerden, bir dilbilimci olarak çalışmalarımda beni motive eden Öğr. Gör. Baydar Soytekin'e, çalışmanın başında İstanbul'da bulunan, şu anda ise Muğla Üniversitesi'nde görevini sürdürmekte olan kıymetli kardeşim Yrd. Doç. Dr. Oya Dinçer'e, dostluklarından ve entelektüel birikimlerinden her zaman istifade ettiğim kıymetli doktora öğrencim Afsaneh İzadi Karakuş ve eşi Mahmut Karakuş'a, çalışmanın son hâlini yazma aşamasında Moda'daki evini çalışmama tahsis eden Müge Bayraktar'a, çalışmayı ilk kaleme aldığım günden beri, kıyasıya eleştirileriyle beni her zaman için daha iyi olana götürmeye çalışan Doç. Dr. Hüsamettin Arslan'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Hepsi de sağolsunlar.

1

Giriş

Söylemi yirminci yüzyıl düşünürleri keşfetti. Yüzyılımız bir "söylem" yüzyılıdır. Artık, dayanabileceğimiz, bel bağlayabileceğimiz, üzerine düşüncelerimizi ve eylemlerimizi inşa edebileceğimiz temel olmayan temel –söylemi vurgulayan düşünce "temellerin", "sıfır noktalarının" bulunmadığını söyler ve temel arayıcı yönelimleri (*foundationalism*) reddeder– ya da Popper'in söyleyişiyle yegâne bataklık, söylemdir. Hayat söylemlerdedir; hayat söylemlerle gerçekleşir. Artık Newton'un mutlak zaman ve uzayı içinde değil, belirsiz, kaotik bir söylemler evreninde yaşıyoruz. Söylem hakkındaki bu çalışmanın amacı, okuyucuya kesinliklerden ibaret bir söylem evreni sunmak değil, söylemin ve dolayısıyla hayatın karmaşıklığını göstermektir. Hayat kaotiktir, çünkü söylemler evreni kaotik bir evrendir.

Çağımız söylem çağıdır. Yüzyılımızın "söylemi" keşfinden sonra, beşerî bilimlerde ve hatta belki de doğa bilimlerinde, son noktada bel bağlayabileceğimiz nihaî varoluş tarzları yok artık; artık madde, gerçeklik, ideler dünyası, hayatın katı olguları, bir nihaî başvuru noktası olarak deney ve gözlem, bir nihaî dayanak noktası olarak akıl yok; aslında söylemler dışında birşeyimiz yok. Beşerî bilimler ve genelde bilimler söylem çağını yaşıyor. Materyalizm, idealizm ve rasyonalizm ya artık modası geçmiş düşünceler ya da yüzyılımızın diğer söylemleri arasında ve onlarla eşit statüde bulunanlar birer söylem olmaktan öte pek fazla bir anlam taşımıyor. Rasyonalizmin, empi-

rizmin, objektivizmin imtiyazlı olduğu çağları geride bıraktık; artık söylem çağındayız. O hâlde, çağımızı, çağımızın düşünme biçimlerini, çağımızın disiplinlerini ve genelde çağımız insanını ve toplumunu anlamamız için söylemi anlamamız gerekiyor. Elinizdeki çalışmanın genel amaçlarından biri de, söylemi anlama yolunda küçük adımlar atmak, bir kısım ipuçları yakalamak ve bunları sunmaktır.

Söylemin keşfinden sonra, artık evrensel gerçeklik yoktur; gerçeklikler vardır. Gerçeklik söylemle ve söylem içinde inşa edilen şeydir. Her söylem bir gerçeklik inşasıdır ve dolayısıyla, artık söylemlere tekabül eden gerçeklikler söz konusudur. Eylem ve etkileşimlerimizi belirleyen, içinde bulunduğumuz dünyevî hayatı anlamlı ya da anlaşılır kılan, dille ve dilde inşa edilen sosyal gerçekliklerdir. Doğal gerçeklik ve sosyal gerçeklik, sadece doğa bilimleri ya da hukuk, tıp, psikiyatri, ekonomi, vs gibi disiplinlerce ve onların bilgi formlarıyla üretilen aşkın ya da ideal bir gerçeklik değildir; birer söylem formu olarak tıbbın, ekonominin, psikiyatrinin, doğa bilimlerinin, inşa ettikleri gerçekliklerden söz edilebilir; çünkü, her gerçeklik bir söyleme dayanır. Fakat bütün gerçeklikler, bilimsel disiplinlerin ya da söylemlerin inşa ettiği gerçeklikler değildir; toplumda elitlerin söylemleri dışında söylemler ve bu nedenle bu söylemlerce inşa edilmiş bulunan başka gerçeklikler de vardır. Toplum, bir söylem cemaatleri şebekesidir. Farklı gerçeklikler, farklı bilgi formlarına denk gelen farklılaşmış dil pratikleriyle, yani söylemlerle yapılanır. Birer eylem ve dil pratiği olan söylemler, farklı ideolojilere, farklı anlatımlara ve farklı beyanlara dayanır. Bütün bu dilsel eylemler, kökleri geçmişte ve/ veya şimdide bulunan sözlü/yazılı iletişim biçimleridir. Bir farklılıklar ağı olarak söylemler, ideoloji kavramını kuşatır; yorum kavramına teslim olur. Söylemler ideolojileri kuşatır, ancak onların yoruma ihtiyaçları vardır. Yorumun varoluş nedeni söylemdir ve yorumsuz söylem bir hiçtir. Söylem, bütün bunlara rağmen, bir başlangıç noktası, bir nihaî temel, bir sıfır noktası değildir; çünkü sıfır noktası ya da sıfır nokta-

ları yoktur. Söylem, söylemi söylem yapan ilişkilerin varettiği birşeydir. Söylem bu ilişkilerin, bağlantıların kendileri de değildir; söylem bu ilişkilerden daima daha fazla bir şeydir. Söylemlerin fonksiyonları bilgi, güç, iktidar, hâkimiyet, otorite ve kontroldür ve bütün bunlar, dilde varlık kazanır. Bilginin dildeki kullanımı, gücün dildeki kullanımı, ideolojinin dildeki kullanımı, birer dil eylemidir ve bunların fonksiyonelliği, ancak bir söylem içinde anlamlı hâle gelir. Gündelik konuşmalarımızda anlamsız görünen ifadeler dahi, bir söylemde anlam ifade eden ve fonksiyonu olan ögelerdir: Bildiğini söylememe, bilmediği konularda geçiştirici ifadelerde bulunma eylemleri, tek başına bir anlam ifade etmese de söylem içinde kesinlikle bir anlama sahiptir. Söylemi anlaşılabilir kılan, anlatım/ifade ve beyanların nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktıkları, söylemleri kullanan söylem aktörlerinin kimliğidir. Daha sağlam bir ipucu vermek gerekirse, söylemi anlaşılabilir kılan, onu kullanan aktörler ya da faillerdir. Tersi de doğrudur elbette, aktörlere kimliklerini veren şey, kullandıkları söylemlerdir. Seni yalnızca, söylemini anladığım sürece tanıyabilirim; söylemini yalnızca, seni tanıdığım sürece anlayabilirim. Anlamam gereken "sen" ya da "öteki", aslında, söylemin ta kendisidir.

Dil pratikleri olarak söylemler, düzenlilikler, çelişkiler, kışkırtmalar, mücadeleler, baskı, açığa çıkma, özgürleşim, müzakere, uyum, çatışma, vs gibi birtakım sosyal durumlara; daha doğrusu sosyal bağlamlara ilişkindir. Söylem, doğal olarak süregiden etkileşim ve iletişim ortamlarında mevcudiyet kazanır. Dil pratiğinin mevcudiyeti, sadece anlatımlar ve beyanlar şeklinde anlaşılmamalıdır. Söylem, dil pratiğinin ifşa edilmediği anda da bir söylem olarak kabul edilir: Buluşlar, kültürel yenilikler, yeni davranış biçimleri, yeni düşünce biçimleri, vs, zamana aykırılıkla reddedilse bile, uzunca bir süre sessizce yaşamaya devam eder. Böylece, sessizlik veya sükut da birer söylemdir. Kültürel ve siyasî olarak baskı altında bulunan topluluklarda olduğu gibi, baskı devam ettikçe sessizlik devam eder, ancak bu onların varlıklarının olmadığı anlamına gelmez.

Yüzyüze iletişimde sessizlik söylemi kaydeden, diyalog ise sessizliği bozan bir süreçtir. Sessizliğin söylemi, karşılıklı etkileşime göre yapılanır. Mesela, yüzyüze iletişim biçiminde yalan söyleme eylemi, doğruyu saklama eylemi ya da hakikatı değiştirme eylemidir. Saklanan doğru ya da değiştirilen hakikat aslında söylemin içindedir ve yalan ile sarılıp sarmalanmıştır. Yalan, doğrunun olmadığı anlamına gelmez. Diyalog, söylemi açığa çıkarır. Böylece söylemlerle ortaya çıkan bilgiler; geçmişe ait bilgiler, hâlihazırdaki mevcut bilgiler, sağduyu ve tecrübe ile sürekli mübadele hâlindedir.

Bir söylemin kurulması için diyalog şarttır; diyalog, yazar –okuyucu veya konuşan– işiten arasında anlamın üretimine izin veren bir süreçtir; ancak diyalog esnasında ortaya çıkan anlam, söylem için gerekli olmakla beraber, yeterli değildir. Sessizlik de bir diyalogdur. Esas olan, anlamların mübadelesidir. Anlam mübadelesi, sadece özne ya da metinlerden kurulu dünyaya değil, öznelerarası ya da metinlerarası bir dünyaya işaret eder. Öznelerarasılık ve metinlerarasılık, her zaman belirsizliklere maliktir; kurulan dünya şeffaf bir dünya değil, belirsiz ve her zaman açımlanması gereken bir dünyadır. Bu yüzden, söylem üzerine yapılan araştırmalar, analizler birey, toplum ve sosyal gerçeklikler hakkında bilgi edinme yollarından biri olarak anlaşılmalıdır.

Bilimin, bilimsel bilginin ve kurumların egemen olduğu bir çağda yaşıyoruz. Bilimin sözcülüğünü yaptığı bilimsel bilgi anlayışı bize, bilimsel bilginin söylemden bağımsız olduğunu söyler. Bilimsel düşüncenin Descartes, Bacon, Locke, vd. ataları, bilimsel bilginin ve bilimin söylemden bağımsız ve tarafsız, dolayısıyla objektif bilgi türü olduğunu düşünüyorlardı. Onlara göre dil ve söylem, bilginin objektivitesini bozan, bilimsel hakikati tahrif eden bir şeydi. Bir bilgi türünün bilimsel olabilmesi için, söylemin bilgiden çıkarılması gerekiyordu. Çünkü dil ve söylem, bilgideki sübjektif unsurlardı. Yüzyılımızda, bilimi entelektüel ilgi odağına çeken ve onu eleştiriye tabi tutan bilim sosyolojisi, bilim antropolojisi ve psikolojisi

alanında yapılan çalışmalar, bilimsel bilgi dahil, dilden ve söylemden bağımsız bilgi olamayacağını öne sürdüler. Objektif bilgi iddiasının kendisi de, varolan söylemler arasında bir söylemdi. Klâsik bilgi teorisyenleri, dili ve söylemi bilimsel bilgiden ayrı tutmakla, bilgiyi tahrif eden toplumu ve toplumdaki diğer söylemleri de bilgiyi tahrif eden şeyler olarak görüyorlardı. Bilimsel bilgi, toplumdan bağımsızdı. Oysa, günümüzün bilim incelemeleri, bilimsel bilginin toplumdan hiçbir noktada bağımsız olamayacağının altını çizer. Bilimsel bilgi ve genelde bilgi, toplumdaki diğer söylemlerin inşa ettiği bilgiden bağımsız olamaz. Eğer bilimsel bilgi de, diğer söylemlerin bilgisi gibi söyleme dayanıyor ise, bilimsel bilgi hiçbir ayrıcalık talebinde bulunamaz. Söylem teorileri, diğer bilgi türleri gibi, bilimsel bilginin de söyleme dayandığını iddia eder. Bütün bilgi türleri söyleme dayanır. Sözün gelişi, bilimsel bilgi, toplumu bir hiyerarşik düzen ile açıklar; söylem teorilerine göre ise söylemler hiyerarşik yapılanmalardır. Bilime sahne olan toplum dahil, bütün toplum hiyerarşik düzen içeren bir söylemler evrenidir. Toplum, bir söylemler hiyerarşisidir. Bu hiyerarşiler, söylemlerin inşa ettiği hiyerarşilerdir. Sosyal hiyerarşiler, hiyerarşik söylem yapılarına, söylem hiyerarşileri ise, cümle, konuşma veya metinler düzeyindeki hiyerarşilere dayanır.

İnsanlar dille ne yapar ya da dili nasıl kullanırlar? İnsanların ne söyledikleri önemlidir; fakat nasıl söyledikleri daha da önemlidir. Konuşanlar kimlerdir ve onlar nasıl konuşuyorlar? Bu türden sorular, söylem analizinin cevap aradığı temel sorularıdır. Bu sorun türüne ilgi yeni de değildir; söylem analizi tarihsel olarak retoriğin antikite dönemindeki altın çağlarına kadar geri götürülebilir ve günümüzün retorik incelemeleriyle de bağlantıları kurulabilir. Ayrıca, yüzyılımızın sosyolinguistik incelemeleriyle, fenomenolojik sosyoloji ve bilgi sosyolojisi de, sözünü ettiğimiz türden sorulara cevap arayan disiplinlerdir. Bütün bu araştırma faaliyetlerinin ulaştığı sonuç, kısaca dile getirmek gerekirse, söylem analizinin bir meta-analiz, yani

analizin-analizi olduğu fikriyle gelişti ve bugün de eleştirel söylem analiziyle ilerleme kaydediyor. Bir meta-analiz olarak söylem analizi, eylemlerin-eylemine, durumların-durumuna ilişkin bağlamsal açıklamaları içerir. Eleştirel söylem analizi ise, eleştirel dilbilimcilerin çabalarıyla daha yetkin bir hâle gelmiştir. Çünkü onlar, Foucault'nun söylem teorisini yeniden yorumlar ve Foucault'nun pek önemsemediği yorum boyutunun altını çizerek, yorumu söylem analizinde geniş bir şekilde kullanır, söylemleri siyasal varoluş tarzları olarak değerlendirip, analizin eleştirel boyutu –onun değişmeleri/mücadeleleri açıklama özelliği– üzerinde dururlar.

Çalışmanın giriş bölümünün ve girişi izleyen bölümlerin okuyucularının, söylemin herşey olduğu yolunda bir izlenime kapılmalarını istemem. Fakat biz, okuyucudan gelebilecek böyle bir soruyu, yine de dile getirelim: Söylem, gerçekten herşey midir ya da herşey söylem midir? Bu çalışmanın daha sonraki bölümlerinde ele alınacak olan söylem teorilerinin iç mantığı böyle bir soruya verilecek cevabın "hayır" olmasını gerektiriyor. "Herşey mantığı", söylem düşüncesinin mantığı değildir. Söylemi herşey olarak görmek, söylemi mutlaklaştırmak, modernitenin "AKIL" konusunda yaptığına benzer şekilde, onu aşkın bir konuma yerleştirmek anlamına gelir. Bu çalışma söylemi büyük harflerle "SÖYLEM" olarak değil, küçük harflerle "söylem" olarak yazmayı tercih ediyor. Söylemi mutlaklaştımak, eninde sonunda, söylemin aktörlerini ya da faillerini mutlaklaştırmaktır. Mutlak bir söylemin kullanıcısı ve söylemin aktörü ise olsa olsa diktatör/ler olabilir.

Söylem teorileri ya da söyleme vurgu yapan entelektüel akımların tamamı, Saussure ve Chomsky gibi dilbilimcilerin, Wittgenstein, Austin, Quine gibi "dilsel felsefe" akımının öncüsü filozofların, Sapir, Whorf ve Strauss gibi dil antropoloğlarının, ve çok daha önemlisi Nietzsche, Heidegger ve Gadamer gibi dil felsefecilerinin, dile ilişkin görüşlerine dayanır. Söylem, yalnızca dille birlikte düşünülebilir ve yalnızca dil olarak mümkündür. Bu düşünürlerin dil konusunda bize öğ-

rettikleri temel düşünce ise şudur: Dil belirsizdir. Dil belirsizdir demek, dil mutlaklaştırılamaz demektir. Dolayısıyla söylem de mutlaklaştırılamaz. Bu, yine de, söylemin önemini azaltmaz. Söylem, yüzyılımız entelektüellerinin en büyük keşiflerinden biridir ve beşerî bilimlerde, günümüzde, söylem fikrini hesaba katmaksızın, insanlar ve toplum hakkında kalem oynatmak pek mümkün görünmemektedir.

Burada bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Daha geçerli, daha tarafsız, daha objektif ya da evrensel söylemler yoktur; ancak daha güçlü söylemler vardır. Objektivite ya da evrensellik talebi bir güç ya da iktidar talebidir. Bu noktada başvurulması gereken düşünür, hiç şüphesiz yüzyılımızın düşüncesinde bir mini devrim gerçekleştirmiş bulunan Foucault'dur ve bilgi/gücü, söyleme içkin gören Foucaultcu söylemdir. Bu çalışma, açıkça dile getirilmelidir ki, Foucault'ya çok şey borçludur. Daha geçerli, daha objektif ve evrensel söylemler yoktur. Mutlak iktidar, mutlak söylemlerin iktidarıdır. Evrensel söylem ise evrensel iktidar demektir.

Elinizdeki çalışmanın amacı, mevcut söylem teorilerine bir yenisini ilave etmek değildir. Onun çok daha mütevazi bir hedefi vardır. Eğer bu çalışma, Batı'da ortaya konulan söylemle ilgili düşüncelerin iyi bir takdimini yapabilirse, amacına ulaşmış olacaktır. Bunun Türkiye'deki insan ve toplum incelemelerine küçük bir katkı olacağını düşünüyorum. Hiçbir çalışma mükemmel, hiçbir kitap bitmiş, ele aldığı sorunları tüketmiş bir kitap olamaz. Her kitap bir başlangıçtır ve bu, elbette ki, elinizdeki kitap için de geçerlidir.

2

Söylem Nedir?

Dünün, yani ondokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyılın ilk yarısının akademik entelektüellerinin ilgi odağında "gerçeklik" ya da "olgular" vardı. Dünyadaki diğer değişmelere paralel olarak, akademik dünyanın aktörlerinin ilgilerinde de büyük değişmeler ortaya çıktı; günümüzün akademik entelektüellerinin inceleme nesnesi ya da akademik ilgilerin kilitlendiği hedef, söylem. Bugün birçok akademik disiplin tarafından incelemeye alınan söylem (*discourse*) terimi, ne "ideal" ve "aşkın" olanın felsefesine ne de "yok"un ve "hiç"in ya da "hiçlik"in felsefesine dayanır. Söylem, hiçbir temele dayanmayan ya da dayandırılamaz bir şeydir. Söylem terimi, akademik hayatta pek sık kullanılan bir metafor olan "temel" (*foundation*) terimiyle bir arada kullanılamaz; "temel" metaforu, söylemi niteleyemez ya da söylemin kaderini belirleyen bir şey olamaz. Çünkü o, bir nihaî gerçekliğe, bir nihaî kesinliğe imada bulunur. Etimolojik olarak söylem terimi, Latince "*discurrere*" (oraya buraya koşuşturma, gidiş gelişler) kelimesinden, ve/veya "uzaklaşma", "eritme", "yayılma" ile *discursus* kelimesinin muhtelif versiyonlarına karşılık gelir; mecazî anlamda da "özne hakkında uzun uzadıya konuşma", "bir şey hakkında iletişim" anlamına gelir. Ortaçağ Latincesinde *discursus*, "hararetli tartışma" ve "bir yörünge etrafında dönen", "karşılıklı iletişim" ve "görüşme" anlamına gelir. (Barthes, 1993: 9; Wodak, 1996: 36). Söylem terimini felsefede ilk kullanan Aquinalı Thomas'dır. Thomas, terimi "saf sezgi"ye karşı "zihni çıkarım" anlamında kullanır. Aquinalı Thomas, hakika-

tin ilke olarak düşüncede olduğunu, ama yalnızca düşüncede olmadığını söyler. Doğruluk esas olarak düşüncededir; fakat düşünceyle ilişkide oldukları kadarıyla da şeylerde, nesnelerdedir... Thomas şunları söyler: Doğruluk herşeyden önce zihindedir... Bu nedenle, doğruluk zihin (düşünce) ile şeyin (nesnenin) uygunluğu (*Veritas est adaequatio rei et intellectus*) olarak belirlenmiştir. Bu uygunluğu bilmek doğruluğu bilmektir. Ancak bu uygunluğu duyular değil, zihin bilebilir (Tepe, 1996: 31). Bilgi, kavramlarla düşünmeden dolayı ve kavramlar vasıtasıyla söylemseldir. Bu iki kutuplu ilişki, Hobbes, Leibniz ve Kant'da da görülür, bununla beraber, Kant'da insan düşüncesi olan "fikir", genelde söylemseldir.

Felsefe ve gündelik hayatı yakınlaştıran, Batılı bir felsefenin ürünü olarak söylem, basit olarak kullanılan dil ve dil pratiğidir. Dil kullanımı, sadece dilbilimin geleneksel ögeleri ile (cümle, paragraf, metin, vs) ile sınırlı değildir. Söylem, sosyal, siyasî, kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir. Söylem bir meta-eylemdir. Bir metin edebî olsun veya olmasın onun üzerinde söylem çalışması yapılır. Kavram, dille inşa edilen sözlü (konuşma), yazılı (kitap, makale, risale, vs) ve sözsüz (mimarî yapılar gibi) metinlere karşılık gelecek şekilde kullanılır. Başta Foucault'nun kendisi olmak üzere, Foucault'nun söylem tanımını doğrudan kullananlar ve onun söylem tanımını yeniden yorumlayan entelektüellerin görüşleriyle belirginlik kazandığı şekliyle konuşan ve dinleyen bir dünyanın verisi olarak söylem; bir dil pratiğidir; ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreç/lerdir. Bir süreç olarak söylem, anlatım ve konuşma eylemlerinin içsel kurallarıyla düzenlenir. Söylemin kendi içsel kuralları, söylem düzenlerini oluşturur ya da söylem, düzenlenmiş söylemlerden müteşekkildir. Söylem konusunda teorik yaklaşımlar söylemi bir metin gibi, pratik yaklaşımlar ise insanların karşılıklı konuşmalarında ortaya çıkan anlam mübadeleleri olarak görür.

Söylem alanı bir "belirsizlik" alanıdır; bu belirsizlikte ikamet eden varoluş tarzları, dil ve insandır: Kendileri de belirsiz olan açık uçlu "dil" ve "insan." Birer belirsizlik alanı olarak söylem/ler, dilde ve insanda hayat bulur. Dilin ve insanın belirsizliği üzerinde yoğunlaşan yorumcu düşünce/hermeneutik ve beşerî bilimler söylemi üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele hâline getirmişlerdir. Yüzyılımız beşerî bilimlerinde söylem fikrinin kurucusu olan Foucault, "beşerî bilimlerin nesnesi (yalnızca insanlar tarafından konuşulsa bile) dil değildir; kuşatıldığı dilin içinden hareketle konuşarak, dile getirdiği kelimelerin veya ifadelerin anlamını kendine sunan ve nihayet dilin bizatihi kendi kendisinin temsilini sağlayan varlıktır/insandır." (Foucault, 1973: 353). Foucault, "o hâlde beşerî bilimler, doğası gereği insan olan şeyin analizi değil, aksine, bu aynı şeyi, hayatın manasının ne olduğunu, çalışmanın/emeğin ve onun yasalarının nelerden ibaret olduğunu, hangi tarzda konuşmaya yetenekli olduğunu anlamaya (veya anlamaya çalışmaya) muktedir kılan şeye yatkınlığı (in his positivity) gereği insan olan şeyden (yaşayan, konuşan ve işgören varlıktan) yola çıkarak genişleyen bir analizdir" (1973: 353) der. İnsanın belirsizliğini vurgulayan bu alıntıdan sonra, dilin belirsizliği konusunda ise Ellul'e başvurulmalıdır. Ellul, "dilin bir çağrı; dilin bir mübadele olduğunu" söyler (1998: 33) ve devam eder; "basmakalıp iletişim (*communication*) terimini kullanmaktan kaçınıyorum. Dilin yalnızca enformasyon (malumat) ve iletişim için varolduğu düşüncesi doğru değildir. Açıktır ki dil iletişimdir de. O, enformasyonu iletir. fakat eğer yalnızca enformasyon iletmek için konuşuyor isek, ilişkimiz büyük ölçüde yoksul ilişkiler demektir...." "Dil belirsizdir, enformasyon ileticidir; fakat aynı zamanda içeriksiz, çatısız, görünmeyen ve akış hâlinde bir evrendir...." "Dilde söylenmemiş bulunan şeyin de bir rolü vardır. Daha açık bir şekilde dile getirmek gerekirse, bazen söylenmemiş şeyi açığa çıkarır...." "Dil bana benzeyen, bana benzemeyen ve benden farklı olan kişinin hayrete düşürücü keşfini içerir" (Ellul, 1998: 33-34) "Dil

sözdür, Söz belirsizdir... Söz belirsizdir, söylem belirsizdir ve genellikle ikirciklidir" (1998: 35).

Wittgenstein "dil düşünceyi örter" ifadesiyle dilin belirsizliğinin altını çizer (Wittgenstein, 1996: 45, 4. 0II). Belirsizliğe yapılan bu vurguların kaynaklarını modern düşüncede bulmak mümkündür. Meseleye, modern-postmodern ayırımından yola çıkarak baktığımızda, kelimelerle inşa edilmiş bir dünya/dilin dünyası ya da dilin kurduğu dünya olarak söylemin, anlam ve kültürün altını çizen postmodern düşüncede de önemli olduğunu görürüz. Postmodern düşünce, Foucault, Lyotard ve Deleuze'de olduğu gibi, bilimsel söyleme karşı, anlatı ya da tasvirlere dönmeyi amaçlar. Postmodernite, kendini yapısalcılardan ayırırken, Fransız sosyal teorisi de iki kampa bölünür: Modern-yapısalcılar ve postmodernler. Modern-yapısalcılar, Saussure'den ilham alan Barthes, Lacan, vd, postmodernler ise Nietzsche'den ilham alan, Foucault, Deleuze ve Lyotard'dır (Lash, 1991: 81).

Modern dünya söylemsel (*discursive*) bir dünyadır; imajlar önemsenmediği bu dünyada kelimelere ve kültürel nesnelerin biçimsel niteliklerine değer verilir; rasyonalist kültür görüşü benimsenir; kültürel metinler üzerinde durulur; ego'ya id'den daha fazla duyarlılık gösterilir. Postmodern dünya, mecazî (*figural*) bir dünya olup, duyumsal değil, görseldir. Didaktik ve rasyonalist kültür görüşleri birbirleriyle yarıştırılır; kültürel metinlerin anlamlarının ne olduğu değil, metinlerin ne olduğu üzerinde durulur. Kelime-merkezli dünya bilinci; imaj-merkezli dünya ise bilinçdışını kuşatır (Lash,1991: 175).

Söz ve imaj arasındaki ayırımı felsefî boyutta tartışan Ellul ise, "sözün hakikatle, imajın ise gerçeklikle ilişkili olduğunu, söylemin çok anlamlı ve belirsiz, imajın ise çokanlamlı olmadığını belirtir (Ellul, 1998: 46, 36).

Modern insanın durumuna eleştirel yaklaşan Ellul, "kolay, yeterli ve kısa bir yol olarak insanların, görsel temsillere kendilerini teslim ettiklerini, söylemi ise can sıkıcı bulduklarını" ifade eder: "Söylem terimi uzunca bir sürece imada bulun-

makla, uyuşuk modern insanların canını sıkan ardışık tahminleri içeren karmaşık bir tür ve dolaylı bir yaklaşımdır" (Ellul, 1989: 166).

Yeni felsefe (yazıya geçirilen felsefe) ışığında söylem, sürekli gelişen bir konu durumundadır. Dilsel felsefenin kurucularından Wittgenstein "dilden bahsettiğim zaman, gündelik dil hakkında konuşmalıyım" der, (1997: 48e) ve "dil oyunları" (*language game*) nosyonu ile yeni felsefenin temellerini atar. Wittgenstein dil oyunlarını, dil ve dil pratiklerinin bir bileşimi olarak kabul eder; dil oyunu, dili konuşmak ve dilin bir etkinlik ya da hayat biçiminin bir parçası olduğunu öne çıkarmaktır (Wittgenstein, 1997: 11e). Husserl'in "yaşama evrenlerine" karşılık düşen Witgenstein'ın "hayat biçimleri" bilincin sentezi olan kurallar değil, dil oyunlarının gramer kurallarıdır (Habermas, 1998: 251).

Wittgenstein'a göre, dil oyunları çok anlamlıdır: Emirler verme ve onlara uyma, bir nesnenin görünümünü tasvir etme veya onun ölçütlerini verme, bir tasvirden bir nesneyi inşa etme (resim çizmek gibi), bir olayı kaydetme, bir olay hakkında spekülasyonda bulunma, bir hipotezi deneme veya biçimlendirme, bir tecrübenin sonuçlarını tablo veya diyagramlarla sunma, hikâye hazırlama ve onu okuma, rol yapma, şarkı söyleme, muammaları tahmin etme, şaka yapma, fıkra anlatma, problem çözme, tercüme etme, dua etme, teşekkür etme, kutlama, soru sorma, sövme gibi dil oyunları çoklu anlamlara sahiptir (Wittgenstein, 1997: 11e-12e). "Felsefenin mantığı, cümle ve kelimeleri, gündelik hayatta konuştuğumuz gibi konuşmaktır" der, Wittgenstein (1997: 46e).Wittgenstein'in günümüzdeki takipçisi Cavell'e göre Wittgenstein, dil oyunları nosyonunu öne sürerek, dille nasıl oynandığını göstermeye çalışmamış, dilin bir pratik olduğu düşüncesini öne çıkartmıştır (Cavell, 1976: 44-72). Cavell'e göre, yeni felsefe, gündelik dilden kazanımla, doğru yolu göstermeye çalışan bir felsefe değildir. Tam da aksine, kaybolan dünya ve kaybolan anlamı, gündelik dilin işgördüğü gibi, kelimelerle geri almak ya da ka-

zanmaktır (Cavell, 1976: 238). Wittgenstein'ın dil oyunları nosyonunu genişleterek postmodern durumu belirleyen Lyotard, toplumsal bağın dilbilimsel olduğunu (Lyotard, 1990: 53) ifade eder.

Entelektüel disiplinlerce kavrandığı üzere söylem, genelde düşünce sistemleri, Marksist bakış açısıyla da (Pecheux'nün tanımında olduğu gibi) bir ideolojik mücadeledir. Söylem, bireyin dilde iskan etmesi ya da kendini ifade etmesinin bir yolu değildir. Dil anlam yüklenir, söylemler ise mücadeleler yoluyla yapılanır (Mcdonell, 1989: 47).

Dil pratikleri şeklinde kavranan söyleme ilişkin görüşler, sosyal gerçekliğin inşa edilmesi, sosyal eylem, konuşma eylemleri, dilsel davranışlar, beyanlar, "öznelerarasılık" ve "metinlerarasılık" gibi durumları bir araya getirmeye çalışan meta-teorik yaklaşımların birer ürünüdür: Söylem/ler birer meta-durum (durumun-durumu) veya birer meta-eylem (eylemin- eylemi)dir.

Sosyal ilişkiler gibi söylemler de doğrudan ya da dolaylı bir şekilde diğer söylemlerden etkilenir. Bu söylemlerin sosyal ilişkilere dayalı olmasına değil, söylemlerarasılığa işaret eder. Farklı söylemler, farklı kelimeleri ve farklı kavramları içerir. Bazen bir söylemde irdelenmiş kavramlar üzerinde yeniden düşünülebilir, fakat bu sıkça karşılaşılan bir durum değildir. Mesela, bir kitabın özgür yaratıcısı olarak "yazar" kavramı 18. ve 20. yüzyılın başlarında doğmuş, liberal-hümanist söylemin eğitim ve yasal formlarına ait bir kavramdır. Bu kavram artık yaşadığımız dönem için geçerli bir kavram olamaz (Mcdonell, 1989: 3).

Söylemlerde kullanılan sözcüklerin anlamları "neyi açıkladıkları"na ve "nerede açıklandıkları"na göre değişir. Bir diyalog süreci olarak söylemin değişebilirliğinde, aynı kelime birbiriyle zıtlaşan iki içeriği gösterebilir. Bir fabrikanın çalışan kesiminin söylemiyle yöneticilerin söylemi, hastanedeki hastaların söylemiyle doktorların söylemi çelişebilir. Fakat ne çalışan kesimin söylemi ne de yönetimin söylemi, ne hastaların ne

de doktorların söylemi hastanenin söylemini belirleyemez. Bu bütün kurumsal yapılarda; üniversitede, okulda, hapishanede, ailede vs böyledir. Tekcil birimlerde söyleme ilişkin dil pratiği, tek başına varolamaz ve tek başına ortaya çıkamaz. Söylemin ya da söylemlerin bir diğeriyle ilişkisi veya diğer söylemlerce karşılıklı yeniden üretilmesi söz konusudur. Bu türden ilişkiler, söylemin hem diyaloga dayalı inşasına hem de söylemin kendi kendisini inşasına katkıda bulunur .

Bir söylem, iletişimin tekilleşmiş sosyal ağlarından (cins söylemi; kadın-erkek söylemi, politika söylemi; iktidar-muhâlefet-seçmenler söylemi gibi) dil ortamına ve sözsüz işaretlere gönderme yapar (Purvis and Hunt, 1993: 485). Söylem/lerin kendi içsel organizasyon/ları ve kendi kural/ları vardır. Mesela, kadınların odaya girmesi anında, erkeklerin ayağa kalkması eylemiyle inşa edilen sözsüz iletişim biçimi –akılcıymış gibi görünmese de– "cins söylemi" içinde anlamlıdır ve bu tür bir iletişim, içsel organizasyonunu ve kurallarını kendi içinde taşır.

Söylem düzeyinde dil sadece tasvir edici bir şey olarak düşünülemez; dil aynı zamanda eylemlerin çeşitliliğini gösteren birşeydir de (Jensen, 1995: 133-134). Eylemler, birer sosyal pratiktir. Eylem olmadan söylem, söylem olmadan pratikler ortaya çıkamaz. Bağlam içinde anlamlı hâle gelen pratikler, Foucaultcu yaklaşımda olduğu gibi makro-tarihsel özellikler taşır ve kurumsal söylemi izah eder. Mikro-sosyal özellikler taşıyan konuşma eylemleri ise bireysel ya da kişilerarasıdır. Her ikisi de çok boyutlu sosyal gerçekliklere vurgu yapar.

Söylemler, etkileşimler bütünü olarak da düşünülür: Tıp söylemi, dinî söylem, medya söylemi, feminist söylem, politik söylem, vs. Tür bildiren söylemler Foucaultcu söylem çalışmalarını karakterize eder. Bu hâliyle söylemler (güç ilişkilerine uygunlukla) yukarıdan aşağıya doğru hareket eder. Söylemler kültürel standartlardan, gündelik hayat faaliyetlerine kadar uzanır. Söylemlerle inşa edilen sosyal gerçeklikler, genelleştirilmiş söylemlere içkindir.

Söylemi, davranışsal boyutta, gündelik dil davranışının bir parçası olarak gören Wodak (1997: 5), geçici bir birliktelik olan telefon konuşmalarının dahi indirgemeci bir anlayışla söylem olarak kabul edilebileceğini öne sürer. Wodak, sıklıkla birbirleriyle karıştırılarak tanımlanan söylem analizi, metin ve söylem kavramını birbirinden ayırır ve söylemi, belli bir sosyal durumda iletişim olayını mümkün kılan bir spesifik dil kullanımı ve bir spesifik sosyal etkileşim şeklinde tarif eder; o, konuşma eylemleri, dil oyunları ve gündelik dil kullanımından farklı olarak söylemin "kendi kendine yeten bir iletişim formu" olduğunu öne sürer. Yine Wodak'a göre bir sosyal pratik olarak söylem, diyalektik bir ilişkiyi açığa çıkarır: "Bir sosyal durum ve bir tikel söylem arasında, kurumlar ve sosyal yapı arasında bir ilişki vardır" (Wodak, 1997: 6). Bu türden ilişkiler söylemi şekillendirirken, söylem tarafından da biçimlenir. Diyalektik şekillenme durumları, bilginin nesnelerini ve kişilerarası ilişkileri açığa çıkartır.

Söylemin diyalektik bir süreç olup olmamasından daha da önemli olan şey, söylem alanlarının homojen olup olmamasıdır. Mcdonell'in ifade ettiği gibi, "söylemler sosyal pratik ve kurum türlerine göre konuşana ve muhatap alınana göre farklılaşır" (Mcdonell, 1989: 1). Bu, elbette ki diyalektik ilişkiden daha fazla bir şeydir ve söylemlerin homojen olmadığını da açıklar.

Mills'in eserinde (1997: 49) vermiş olduğu bir örnek, söylemi daha açık bir şekilde göstermeye yardımcı olacaktır: "19. yüzyıl botanikçileri Avrupa'da yetişmeyen bitkileri araştırmak için Afrika ve Hindistan'a gittiler. Burada Avrupalılar tarafından keşfedilen bitkiler, kendi orjinal sınıflandırmalarına göre değil, Avrupaî sınıflandırmaya tabi tutuldu. Bitkiler; tıptaki, besin olarak kullanımlarındaki; diğer elementlerle bileşimlerindeki; kozmolojik ve sembolik sistemlerdeki durumlarına göre Avrupaî bilgi sisteme göre sınıflandırıldı. Böylece bir bilgi reddedilmemekle beraber, dönüştürülmüş oldu". Örnekten de anlaşılacağı gibi, söylemleri belirleyen maddî yapılar

değildir; aksine, maddî yapıları belirleyen, onların içine yerleştirildikleri söylem şebekesidir.

Lyotard gibi, toplumsal yapıyı dilsel özellikle tanımlayan kültür sosyologu Agger'a göre söylem, "bir kamusal hayat teorisidir" (Agger, 1990: 31. Toplum yapı olarak incelendiği gibi söylem oluşumları ya da biçimlenmeleri olarak da incelenebilir. Söyleme dayalı toplum, kamusal sese muktedir olan toplumdur. Oysa, bugün postmodern toplum, –okuyucuyu öldürerek– söylemin düşüşüne neden olmuştur (Agger, 1990: 72).

Günümüzde yazarlar televizyonlarda, gazetelerde istihdam edilmekte ve piyasa tarafından yönlendirilmektedirler. Söylemin olması için, okuyucunun kışkırtılması gerekir; okuyucu, metnin sezgisine davet edilmelidir (Agger, 1990: 37). Agger-'ın düşüncesinde söylem, "iletişim yeterliliği formu" ve "kamusal anlaşılırlığa" hizmet eden bir nosyondur.

Hangi kültür ya da toplumda olursa olsun, söylem bir dilin ya da dillerin nüfuz edebildiği her alanda ortaya çıkar. Nüfuz alanını incelenebilir kılan; bağlamlar (durumsal özellikler), söyleme ilişkin olaylar, oluşumlar, kurallar, dilin fonksiyonları, yapılar, beyanlar, ifadeler ve anlamalar/anlamlandırmalardır.

Bağlam, Sübjektivite, Dil Pragmatiği ve Kurallar

İnsanların dil kullanımları sosyal bağlamlarda gerçekleşir. Bir söylemde sarfedilen sözcüklerin maddî kapsamları, ancak bir bağlam içinde mübadele edilebilir. Söylemler boşlukta durmaz; bir bağlam içinde gelişir, diğer söylem ve bağlamlarla ilişkiye girer ve dışşallaşır. Söylemler, anlatımlar toplamının bir yerinden çıkarılması değil, bir sosyal bağlamda hareketi sağlayan, bağlamca belirlenen ve bağlamın varlığını devam ettiren ifadeler ve cümle gruplarıdır (Mills, 1997: 11). Mesela der, Mills, çevrecilik hareketiyle ortaya çıkan "çevrecilik söy-

lemi" sadece doğal afetlere karşı olmayı ifade etmez. Hareket, aynı zamanda ekonomi programlarına ve hükümetin çıkarlarına karşı bir harekettir de. Bağlamlar, söylemlerin izole edilmiş yapılar olmadığını anlamada önemlidir.

Söylemler, hiçbir zaman ve hiçbir yerde tarafsız değildir; onlar subjektivitenin birer ürünüdür; saf söylem/ler yoktur. Söylemler, dilin objektif/nesnel durumlarını açıklamaz; onlar sosyal hayatın verileridir. Sosyal ilişkiler gibi söylemler de çok boyutlu ilişkiler hâlinde varolur. Subjektivite/öznellik, söylemlerin öznelerarasılığına ve metinlerarasılığına vurgu yapar. Süregiden etkileşim sürecinde, hem konuşmalarda hem de yazılı metinlerde olduğu gibi, her bir özne veya her bir metin, diğer özne ya da diğer metinlerden etkilenir ya da onları etkiler. Subjektivite, nesnelerin değil, anlamların altını çizer. Anlam, diyalog sürecinin ürünüdür; nerede bir şey söyleniyorsa, orada söylemsel bir süreçten ya da söylemsel bir süreklilikten söz ediliyordur. Bir söylemde ortaya çıkan anlam, bağlamın değil, subjektivitenin bir ürünüdür ve anlam doğrudan doğruya söylemin yapısal özelliğidir.

Carnap'dan esinlenerek, anlamaların sosyal gerçekliği inşa ettiğini belirten Habermas, mantıksal dil analizinin, dilin sözdizimi (sentaks) ve anlam (semantik) özelliklerinde yoğunlaştığını, yapısalcıların pragmatik özelliklerinden soyutladıkları dili (*language*) bir yapı, konuşmayı (*speech*) bir süreç olarak incelediklerini söyler (Habermas, 1987: 6). Hem mantıksal dil analizlerinde hem de yapısalcı anlayış içinde dil soyutlanarak, konuşmadan ayrı tutulur. Dilin pragmatik özelliklerini dışarıda bırakmaksızın, dil ve konuşmanın bütünleşmesi çabasıyla genel bir iletişim teorisi kurma girişiminde bulunan Habermas, "evrensel pragmatik" (*universal pragmatic*) fikrini geliştirmek amacıyla, konuşmanın da dilbiliminin kurallarına uygun bir eylem biçimi olduğunu öne süren Austin ve Searle'ın "konuşma eylemi teorisi"ni kullanır. Sözdizimi ve anlamın yanısıra pragmatik, Morris'in semiotik modelinde de yer aldığı gibi, dilde bir üçüncü görünüştür. Pragmatik, konuşan-dinle-

yen arasındaki ilişkileri, göstergelerin hangi niyet ve etkilerle kullanıldıklarına ilişkin soruları ele alır. Söylemdeki ima veya teklifler anlamın değil, açıklamaların pratiğidir.

Jensen, Morris'den farklı olarak, dilsel analizin dört seviyesinin varolduğunu öne sürer: Fonetik düzey (ses yapısı), gramer seviyesi (cümle yapısı), semantik düzey (anlamlılık) ve pragmatik/dil pratiği (Jensen, 1995: 133). Söylem, dilin pragmatik boyutunda yer alır; anlatı ve müzakerelerde ortaya çıkar. Pragmatik boyutta dil, söyleme uygunluk tarzında, dil kullanımları ve eylemlerce belirlenen dil pratiklerinden meydana gelir.

"Dil, sosyal pratiği yaratan gerçekliktir" (Fowler, 1985: 64). Dil pratiği iki tip dilsel süreçle ilişkilendirilir: Yönelimli (*directive*) pratikler ve inşa edici (*constitutive*) pratikler. Yönelimli pratikler yaygın bir biçimde konuşma eylemlerini ve yüzyüze ilişkide ortaya çıkan kişilerarası iletişimleri kapsar. İnşa edici pratikler ise, gerçekliğin sosyal inşasının pratikleridir: Kurumlar, roller ve statülerle belirlenirken, toplumun hiyerarşik yapısı da korunmuş olur. İnşa edici pratik olarak dil, aynı zamanda ideolojileri belirler ve inanç sistemleri üzerine vurgu yapar. Dil, bu tür görevlerini diğer semiotik sistemlerle (sanat, spor, gibi) de paylaşır.

Halliday, "sosyal gerçekliğin (veya kültürün) semiotik bir yapı" olduğunu öne sürerken, dilin kültürü teşkil eden semiotik bir sistem olduğunu ifade eder. Sosyal semiotik olarak dil formülasyonu, bir sosyo-kültürel bağlamda yorumlayan dil anlamına gelir (dilin kendisi bir yorumdur). Dil cümlelerden değil, metin veya söylemlerden kuruludur (Halliday, 1986: 2). Halliday'in bu düşüncelerinden yola çıkan Fowler, farklı grupların farklı konuşmalarını inceler (Fowler, 1985: 65). Farklı sosyal sınıfların farklı konuşma tarzları, ideoloji farklılıklar, vs. dil pratiğindeki farklılıkları göstermeleri açısından önemlidir.

Dil pratiği kurallarla ilgilidir. Kurallar, eylemlerle ortaya çıkar. Bu şu demektir: Eylem olmadan kural izlenemez. Witt-

genstein'dan bu yana kabul gördüğü üzere, söz veya konuşma bir eylemdir. Söz veya konuşmanın bir eylem olarak belirlenmesi "gündelik dil felsefesi" (*ordinary language philosophy*) ya da "Oxford Felsefesi"nin yaklaşımıdır ki, bu yaklaşım klâsik felsefenin şüpheciliğine karşı çıkar (Cavell, 1976: 238-262). Wittgenstein'ın *Tractatus Logico-Philosophicus* [Mantıksal-Felsefî Deneme] eserindeki dille ilgili düşünceleri yapısalcı geleneğe oturmakla beraber, onun daha sonraki düşünceleri *Philosophical Investigations* [Felsefe Araştırmaları] adlı eserinde olduğu gibi, dil felsefesinin temellerini belirlemeyi amaçlar: Dilin anlamı kullanımına bağlıdır; diğer bir deyişle, insanlar sözlü eylemlerini gerçekleştirirken kuralları izlerler. Söz verme, soru sorma, cevap verme, olayları tasvir etme gibi eylemler, gündelik dil kullanımının örnekleridir ve bunlar kuralları izleyerek dil oyunlarını hazırlar.

Austin, Wittgenstein'ın temel kavramlarını geliştirirken, Searle dil kullanımlarını "konuşma eylemleri" olarak isimlendirir. Austin bütün eylemler gibi, konuşmanın da, ancak kullanıldığı bağlam içinde anlaşılacağı fikrini ileri sürerken, Searle, "konuşma eylemi teorisi" (*speech act theory*) ile dört tip konuşma eylemi belirler.* Eylem, birçok sayıda eylemde bulun-

---

* Searle'ün dört tip konuşma eyleminden birincisi "*utterance*" eylem: basıt eylemlerdir; ses denemesi yapan sanatçının ses çıkarması gibi. İkincisi "*propositional*" eylem: Austin'in "*locution*" dediği eylemdir. Bu, sadece bir beyanda bulunma ve söyleme eylemidir. Birey, özne ve fiil arasında veya nesneye işaret eden bir şey hakkında bilgilenmek ister. Üçüncü eylem; "*Illocutionary*" eylem; karşı karşıya bir eylemde bulunan insanların bir niyeti gerçekleştirmelerini düzenler. Burada konuşma eylemi, diğer insanların davranışları üzerindeki sonuç ve etkilerin nasıl düzenleneceğini belirler. *Illocution* eylemde, konuşmacının birincil ilgisi, dinleyicinin niyetini anlamasıdır. Dördüncü eylem, "*perlocutionary*" eylemdir. Eylemde konuşmacı sadece dinleyicinin anlamasını değil, anlamadan dolayı eylemde bulunmasını bekler. Eğer ben susadım dersem, karşımdakinin anlaması niyetiyle eylemde bulunursam, "*illocutionary*" bir eylemde bulunuyorum demektir. Eğer bana bir bardak su getirmesini umut ederek eylemde bulunuyorsam, benim eylemim "*perlocutionary*" bir eylemdir.

mayı gerektirir. Konuşma eylemi, konuşmanın niyetini (*intention*) ortaya koyan bir ifadedir. Searle, konuşma eylemini üç tip nosyon ile belirler: Kurallar, önermeler ve anlam (Searle, 1987: 137).

Konuşma eylemi, bir dil davranışıdır. Bu sebeple de kurallarla birleşir. Söylemin kullanımına bağlı bir şekilde ortaya çıkan konuşma eylemleri, kuralları gerekli kılar. Searle, iki tip kural öne sürer: İnşa edici ve düzenleyici kurallar. Eylemler, kuralların tesis edilmesiyle üretilir. Konuşma eylemlerinde birinin niyetinin, bir diğer kişi tarafından anlaşılır hâle gelmesini mümkün kılıp belirleyen şey inşa edici kurallardır ve bunlara göre yeni davranış biçimleri üretilir. Düzenleyici kurallar ise, hâlihazırda tesis edilmiş davranışın gerçekleşmesinde belirleyici bir rol oynar. Kural yaklaşımı sadece konuşma eylemi ile sınırlı değildir. Foucaultcu söylem yaklaşımlarında da kurallar önemlidir; ancak kural teorileri, bütünleyici ve açıklayıcı güçten yoksun oldukları için tek başlarına yeterli değildirler.

Dört tip konuşma eylemini belirleyen Searle, konuşma eylemlerini önermelerden ayırır: Haber başlığı, film adı, kitabın adı gibi önermeler, eylemin içeriğine ilişkin görünümlere sahiptir. Mantıkî olarak önermeler, gerçeğin ne olduğu konusunda açıklayıcı olabilirler. Konuşma eylemlerinde ise mantık ve gerçek merkezî bir durumda değildir. Konuşma eylemi niyet ile ortaya çıkan bir önermenin anlatımıdır. Önermeler geçerlilik boyutuyla, konuşma eylemleri –karşılaşılan durumların seviyesine göre– uygunluk ya da etkin ifade ve usluba göre geliştirilir (Littlejohn, 1992: 89).

Searle Grice'den aldığı şekliyle anlamı, mutabakat (*convention*) olarak değerlendirir. Bu, niyetten daha fazla bir şeydir. Anlam ve niyet arasındaki ilişkiden dolayı iletişim kurulur. Alıcının (*receiver*), konuşmacının niyetini anlaması konuşma eyleminin bir özelliğidir. Anlamın temsili görüşünün aksine konuşma eylemi, bireyi sembollerin nesnesi değil, eylemin niyetiyle bütünleşmiş bir varlık olarak görür. Eğer bir şeyle ilgili olarak o şeyi yapmaya dair söz vermişseniz, niyete

bağlı bir iletişimi gerçekleştirirsiniz. Daha da önemlisi, iletişimde bulunduğunuz kimseden, iletişimin gerçekleşmesini beklersiniz ki, bu bir bütünlüktür.

Austin ve Searle tarafından geliştirilen konuşma eylemleri teorisi, yöntem olarak fiillerden yola çıkar. Çünkü fiiller, davranışları belirleyici niteliktedir: "Söz veriyorum", "onu geri almak istiyorum" cümlelerinde olduğu gibi fiiler davranışları belirler (Quelle & Mayer, 1990: 1080-1087). Konuşma eylemi hem konuşmacı ve dinleyeni, belli bir durumda aynı anlama bağlayan (durumsal ve niyete bağlı bir şekilde) anlam dolu bir ifade ve işitsel bir birlik, hem de yazma ve anlamanın da ayrılmaz bir bütünlüğüdür. Şu hâlde, konuşma eylemleri söylemlerin bir ürünüdür

İletişimin temel birimi, sembol, söz ya da kelime değildir. Temel birim sembolün icrasındaki niyetli üretimdir. Herhangi bir göstergeyi haber, bildiri, malumat olarak kavramak ve yorumlamak, onun üretilmiş ya da ortaya konmuş olmasına delalet eder. Konuşma eylemleri, eylemin niyetine vurgu yapar.

Barthes ve Foucault'nun söylemsel yapılar üzerindeki çalışmalarına dayanarak, söylemin yazılı olmayan düzenliliklere tekabül ettiğini düşünebiliriz. Ancak söylem daha geniş boyutta, yazılı olan ya da sözsüz ürünler arasındaki düzenlilikleri de kapsar. Önemli olan sözlü, yazılı ya da sözsüz ürünlerin birtakım kurallara bağlı bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır.

Söylem üretimindeki kuralların kim tarafından düzenlenmiş olduğu çok önemli değildir. Aslında buradaki keyfîlik, Mills-'in de ifade ettiği gibi, oldukça kafa karıştırıcıdır. Düşünce ve ifadelerimiz çoğu zaman "'irâde" ya da Foucaultcu açıklamalarda olduğu gibi "arzu"dan kaynaklanmaz. Düşündüğümüzü anlatma, çoğu zaman sistem ve kurallar tarafından sınırlanır ki, bunların çoğu, insanın kontrolünün dışındadır (Mills, 1997: 75). Gerçi etnometodologlar veya sosyal fenomenologlar bu düşünceye karşı çıkıp, bireylerin kendi kendilerinin bilinçliliklerini vurgularlar ama, söylem oluşumlarını kurallar dışında inşa etmek pek mümkün değildir. Bizler, en genel çerçevelerin

farkında olarak işe başlayabilir ve üretilen söylemlere bağlı açıklamalar geliştiririz. Elbette ki bu, söylemleri sabit dilsel inşalar olarak kabul etmek anlamına gelmez. Aksine, bu bizi her söylemsel durumun, yeni bir söylemi ürettiği düşüncesine yöneltir. Çünkü söylemler, yorumcu anlamadan dolayı değişir ve dönüşür. Bir söylem başka bir söylemi, başka bir söylem diğer söylemi üretir ya da inşa eder. Söylemi incelenebilir kılan, –konuşma analizlerinde, Foucaultcu söylem açıklamalarında, dil oyunları, konuşma eylemleri teorisi ve beyan tarzlarında olduğu gibi– kuralların varlığıdır. Kurallar yalnızca sınırlayıcı şeyler olarak düşünülmemelidir. Davranış sergileyen insan, kurallara boyun eğen değil; davranış kurallarına göre hareket eden ya da davranışı aktif bir şekilde başlatan kişidir de. Önemli olan söylemlerarası farklılaşmayı gösterebilmektir ki bu da ancak kurallarla mümkündür: Farklı söylemler, farklı kuralları gerektirir. Bir spesifik söylemin ifadesi veya beyan tarzı, konuşma ve davranış biçimi diğer söylemlerden her zaman kendi kurallarını izleyerek ayrılır.

Yapılar Olarak Söylemler

1960'lı yıllar, dilbilimci de Saussure'ün yapısalcılık anlayışından etkilenerek, konuşmaya dayalı anlatım ve mit'e ilişkin bir genel teori genel ortaya koyma teşebbüsünde bulunur. de Saussurecü yapısalcılık hümanist toplum nosyonunu kullanır: Burada çatışma yoktur. de Saussure, dilsel göstergelerin keyfi olduğunu onlara şekil ve biçim veren dilsel göstergelerin, dil ve söz dışında başka belirleyicileri olmadığını göstermeyi dener. Yapısalcı dilbilim anlayışı, homojenlik anlayışına bağlılıkla, her zaman için geçerli olabilecek bir yapı fikrini öne sürer; söylemler arasındaki farklılık, bu görüş içinde gözardı edilir.

Fransa'da vuku bulan 1968 Mayıs öğrenci olayları ve özellikle kadınların, eşcinsellerin ve solcuların mücadelesiyle, söy-

lem kavramı farklı boyutlar kazanır. Onların mücadelesi, ekonomik ilişkileri değiştirmeksizin ya da sosyalist bir dünya inşa etmeye kalkışmaksızın burjuva politikası içinde özgürlük mücadelesidir. Bu mücadele ideolojik pratiklerin söylemine bağlı bir şekilde gücün etkisini değiştirebilme mücadelesini ifade eder (Mcdonell, 1989: 13-23). Bu hareketleri müteakip söylem kavramı şekillenmeye başlarken, "söylemlerarası mücadele" fikrinin ortaya çıkışıyla birlikte, yapısalcılıktan kopmalar başlar. Söylemler, tarafsız olmayan bilgiler şeklinde, bireylerin farklı konuşma biçimleri şeklinde düşünülür. Söylemlerin mücadelesinin söylemlerin anlamlarını değiştirdiği düşüncesi giderek ağırlık kazanmaya başlar.

1970 sonrası çalışmalarda ise söylem "anlamların nasıl yapılandığını" açıklamak için kullanılır. Yine aynı yıllarda söylem ve ideoloji arasındaki farklar incelenir. Sosyolog Dant, söylem, bilgi ve ideolojinin aynı olguyu farklı açıklama biçimleri olduklarını öne sürmüş olsa da (Dant, 1991: 194), özellikle uygulamalı çalışmalarda söylem ideolojiyi de kuşatan bir kavram olarak düşülünür. Yeni bir kavram olması sebebiyle söylem bazen ideoloji yerine kullanılırken, bazen de ideoloji karşıtı bir kavram olarak kullanılır (Purvis and Hunt, 1993: 473). Sosyal pratiklerle ortaya çıkan söylem, bu pratiklerin dilbilimsel ve semiotik boyutlarına ve "içsel" özelliklerine vurguda bulunur. İdeoloji ise yaşanan tecrübeden prensipte ayrılabilen "dışsal" görünüş düzlemini dile getirir (Purvis and Hunt, 1993: 476-477).

Söz, Yazı, Metin ve Söylem

Söylem, söz ve yazı karşıtlığını ortadan kaldıran bir terim olarak düşünülür. Sözün söylem, yazının yazı olarak kalması düşüncesine karşıt bir şekilde, metin kavramı söz ve yazıyı söylem ile bütünleştiren bir kavramdır. Böyle olmasına rağmen yine de söz, yazı, söylem ve metin kavramları arasında farklı-

lıklar mevcuttur. Bu kavramların her birini içeren ve onları bir bütünün unsurlarına dönüştüren daha kuşatıcı kavram ise yorum kavramıdır.

Yapısalcılar konuşmaya önem verip, yazıyı ihmal ederlerken, postyapısalcı Derrida, hem söylemi hem de konuşmayı bir okuma faaliyeti olarak görür ve yazıyı yeniden tanımlar. Bugün söylem teorileri, sözlü ve yazılı söylem yerine, onları bir bütün altında toplayan metin kavramını kullanır. Buna rağmen metin kavramı, her zaman yazılı olanı çağrıştırır (Ong, 1995: 26). Frank metni, sabitlenmiş bir söylem olarak görür; metni önemli bir söylem türü olarak görür; ona göre, söylem dilin kullanımından başka bir şey değildir (Frank, 1990: 145). "Yazılabilir metin hiç bitmeyen bir şimdiki zamandır", der, Barthes; "metin sonuç bildiren hiçbir söze dayanmaz. Çünkü bu kaçınılmaz olarak onu geçmişe döndürür" (Barthes, 1996: 16).

Söylem interaktiftir; ama metinler interaktif olmayabilir. Aslında önemli olan bütün ifade ve metinlerin bir anlama sahip olmasıdır. Söylem, genişletilmiş bir metin olarak düşünülebilir (Mills, 1997: 9). Brünner ve Graefen, metin ve söylemi birbirinden ayırarak, metinlerin farklı köklere sahip olduğunu, bir metindeki konuşma davranışının belli bir bilgiyi varsaydığını ileri sürerler. Sözellik (*orality*), söylemsel davranışın bütün biçimleri için ortak bir özellik değildir; fakat sözlü oluş tipik bir hâldir. Söylem sistematik olarak konuşma ve dinleyicinin birlikteliğini ister.

Yazılı form, metin teriminin gündelik kullanımında belirleyicidir, fakat metnin gerekli bir özelliği değildir. Bir metindeki konuşma davranışı bilgiyi gerektirir; çünkü metnin nesilden nesle intikali söz konusudur. Söylem ise, bir durumsal bağlamın anında varlığı veya yokluğudur. van Dijk'ın tarifiyle, söylem "bağlamında metin" ya da "metinler takımı"dır. Metin yazılı olmak, söylem de sözlü olmak zorunda değildir. Metin ve söylem arasındaki en önemli ayırım, onların durumsal fonksiyonlarına ilişkin bir ayırımdır (Wodak, 1997: 5-6).

Metin, bir iletişimsel eylemin sözlü kaydına işaret eden teknik bir terimdir (Brown and Yule, 1983: 6). Barthes'a göre metin bir gösterilenler yapısı değil, bir göstergeler galaksisidir. Bu nedenle metne yorum ile yaklaşılır. Bir metni anlamak, onun söylemini ortaya çıkarmak değildir. Bir metni bir söylem gibi görmek ve onu yorumlamak demektir.

Sözlü ve yazılı bir metni yorumlamak, metnin çoğulluk değerini verebilmektir. Zira, metin çoğuldur. Bir metnin söylemi, konuşan-işiten, yazan-okuyan arasında gerçekleşen bir dinamik süreç, bir metinlerarasılıktır. Konuşmacının sözleri, sesinin özellikleri ve sesinin niteliği (yüz ifadeleri, el kol hareketleri, vs) ya da yazarın formu –ki bu anlatıdır– kelimelerden müteşekkil değildir. Bu form söylemdir. Bir metni yorumlamak, gizli olan anlamı açığa çıkarmak değildir; konuşmacı, yazar, karakterler ve okuyuculardan kurulu söylemin doğasını ifşa etmektir.

Yazılı söylem ve sözlü söylem arasındaki önemli bir farklılık yazılı söylemin, sözlü söylemden daha ayrıntılı ve sabit dilbilgisi kuralları geliştirmiş olmasıdır. Çünkü yazıdaki anlam, dilin düzenlenişiyle ilgidir. Sözlü söylem, yazılı söylemdeki gibi, dilbilgisine gerek kalmadan anlamın belirlenmesine yardımcı olan canlı bir ortama sahiptir. Bir diğer farklılık, yazılı söylemde anlam dilin kendisinde yoğunlaşırken, sözlü söylemde anlamın, bağlamdan doğmasıdır (Ong, 1995: 54, 122, 128).

Foucault, Pecheux ve Halliday'den etkilenen ve söylemin politik ve ideolojik pratik modu üzerinde duran ve söylemi çokboyutlu bir kavram olarak değerlendiren eleştirel dilbilimci Fairclough'a göre söylem kavramı (–ve söylem analizi) üç boyutludur: Metin boyutu, söylem pratiği boyutu ve sosyal pratik boyutu. Söylem olayı, herhangi bir söylem vuku bulmadan ortaya çıkmaz. Her tür söylem olayı (*discursive event*) metnin bir parçası, söylem pratiğinin ve sosyal pratiğin bir örneği olarak görülür. Bu şu demektir: Metin boyutunda söylem, hayata geçirilen bir pratik ve bir sosyal pratik örneğidir. Metin bo-

yutu, metinlerin dil analizine, söylem pratiği boyutu, söylem anlayışındaki etkileşim gibi, metin üretim ve yorum süreçlerinin hangi söylem türlerine dayandığını ve bunların nasıl birleştiğini belirleyen, etkileşime dayanır. Sosyal pratik boyutta ise sosyal analizle ilgilenilir ve burada kurumsal ve organizasyonel yapıların etkileşimiyle söylem olaylarının nasıl şekil aldığına ilgi duyulur (Fairclough,1998: int. 4, 63).

Etkileşim, Anlam Mübadalesi ve Söylem

1990'lı yıllara gelindiğinde söylem, etkileşimde bulunan ve eyleme dönüşen insanî anlama ve açıklamalarla, kurumsal yapılara ve pedagojik formların dil pratiklerine ve sosyo-kültürel değişmelere doğru genişletilerek tanımlanmaya başlanmıştır. Söylem değişen toplumun nasıl değiştiğiyle ilgili açıklamalar şeklinde, insanların doğru olana göre değil, yaşadıkları dünyayı tecrübelerini tasvir edişlerine göre gelişme gösterir (Dant, 1991: 233) Dil pratiği olarak söylem, anlam ve etkileşim seviyesinde ortaya çıkar. Bilgi teorilerince söylem, bilginin sosyal (dünyaya değil) orjinine dönme isteğine, ideolojilerin eleştirilmesine, yorum geleneğinin başlamasına bağlı bir şekilde iletişim pratiklerinin bütünü olarak değerlendirilir.

Bilgi sosyolojisi çerçevesinde Dant, Foucault'dan "mübadele" (*exchange*) kavramını ödünç alarak, bir söylemdeki anlamlara neler olup bittiğini gösterebilmek için söylemi, anlamların mübadelesi olarak tanımlar (Dant, 1991: 185). Dant mübadele kavramını bir anlamın bir diğerinin yerine kullanılabilmesi fikrini vermesi için de kullandığını belirtir. Söyleme ilişkin eylemin tutarlı bir özelliği olarak mübadele, aynı zamanda bir sosyal pratiktir. Anlamın mübadelesi, değişen anlam ögelerini gerektirir (Dant, 1991: 208). Anlam mübadelesi olarak söylem iki önemli süreci gerekli kılar: Birincisi etkileşim süreci; ikincisi, anlamlı ögeler sürecidir.

Etkileşim sürecinde, söylemsel pratiklere yönelik bir anlam mübadelesi söz konusudur. Söylemde ikinci süreç, anlamlı ögeler arasındadır. Anlamlı ögeler göstergeler, anlatımlar/ ifadeler ve beyanlardır ve bu süreç etkileşimle değil, ilgili unsurların sosyal düzenlenişiyle, söylem düzenleriyle ilgilidir. Burada da konuşan-dinleyen, okuyan-yazan arasında etkileşim sürecine ihtiyaç duyulur. Fakat bu yeterli değildir. İhtiyaç duyulan şey, bir beyan içinde yer alan anlam mübadeleleridir. Burada söylenileni, yani beyan edileni anlamaya ihtiyaç vardır.

Dant anlam mübadelesini bir sosyal eylem olarak belirlerken söylemi bir meta-eylem (eylemin-eylemi) olarak kabul eder. Söylemin bir meta-eylem olması onun özneler tarafından yorumlanmasına dayanır. Meta eylem seviyesinde söylem, anlam vasıtasıyla bir ilişkiyi tesis eder ve bu ilişki diğer ilişkilerle mübadeleye girerek, soyut olan bir şey diğer bir soyut şeyle bağlantılandırılır.

İfadeler, Beyanlar ve Söylem

Söylemin bir eylem olarak ortaya çıkışının bir diğer özelliği, fiiliyattaki durumuyla ilgilidir. Söylem burada insan aktörlerinin ifadeleri (*utterance*) ve yeniden tasvir etmeleri vasıtasıyla süreç içindeki şeyleri birbirine bağlar. Günümüzde söylem üzerinde yapılan çalışmalar, ifadeleri önemli bir hâle getirirken, özellikle beyanlar (*statements*) üzerinde –Mills'in eserinde de altı çizildiği gibi– durulur.

"Beyan, bir söylemin birincil yapılandırıcısıdır" (Mills, 1997: 61). Beyanlar, söylenen şeyi vurgular ve açıklar. Beyan, herhangi bir dilde bir şeyin dile getirilmesi ve o şeyin açıkça ifade edilmesidir. Beyan, *a priori* bir bilgidir: Normal birey kendi dilini bilir. Yabancı dil bilmede olduğu gibi dil hatırlanmaz ya da tahmin edilmez veya onu anlamak için delil aranmaz (Cavell, 1976: 15). Beyanlar –imalar ve öne sürmelerle– doğrudan doğruya özneye göndermelerde bulunur. Ca-

vell, gündelik dili oluşturan beyanlara bakarak, dilde bir şeylerin tasvir edildiğini izaha çalışır. Mesela, "acı" kişisel bir sorun olarak düşünülür: İki insanın aynı acıya sahip olması mümkün değildir. Oysa, Wittgenstein, bunun akla yatkın olduğu sürece mümkün olabileceğini ifade eder. Farklı teorik nesnelerin farklı özdeşlik kıstasları vardır. Bir duyu söz konusuysa, renk, uslup, hastalık gibi, "özdeşlik/aynılık" kıstasları geliştirilebilir; burada farklılıklar "tek"e indirgenir ve bunun oluşması için "tasvir" gerekir (Cavell, 1976: 242). Wittgenstein ve yorumcu Cavell'in görüşlerinden ortaya çıkan şey şudur: Farklılıklar, anlam ve tasvirlerle "tek"e dönüşebilir. Mesela, karşısındaki insana hastalıklarını anlatana karşısındaki de kendi hastalıklarından bahsederken, iki insan birbirlerinden etkilenme yoluyla, aşağı yukarı aynı acıları paylaştıklarını düşünebilirler.

Modern felsefenin bakış açısıyla dil, fizikî gerçeklik/ dünya ile değil, beyanlarla ilgilidir. Cavell, beyanlar için şöyle bir örnek verir: Biri size "Gönüllü olarak mı giyiniyorsunuz?" diye sorsa (abes bir soru olmasına rağmen) bu sorunun ima yoluyla, psikolojik bir sürece işaret ettiğini anlayabilirsiniz. İma edilen şey, bir anlam pratiği değil, açıklama pratiğidir (1976: 9). Sadece, anlam üzerinde duran konuşma eylemlerine karşın, beyanlar açıklamaları da kapsar; böylece dil pratiği, anlamın yanına açıklamaları da alarak genişler. Gündelik dil kullanımından yola çıkarak, beyanın üç ideal tipinden sözeden Cavell, birinci tipte, bir dilde ne söylendiğine dair örneklerin üretimi ile ilgili beyanlar olduğunu söyler. İkinci tip beyanlarda çeşitli imalarda bulunulur, çeşitli vurgular yapılarak beyanlar genişletilir. Üçüncü tip beyanlar ise bir genelleştirilme özelliğine sahiptir. Felsefenin asıl ilgili olduğu beyanlar, birinci ve özellikle ikinci tip beyanlardır. Beyanlar, anlam ya da mantık ilişkisinden öte bir şeydirler. Beyanlar –bir dili tasvir eden– kurallardır.

Dreyfus ve Rabinow, beyanın, bir ifade, önerme ya da psikolojik ve mantıkî bir varlık olmadığı gibi, bir olay ya da

ideal bir form da olmadığını belirtir. Beyan anlatım değildir. Beyan, tek bir anlamda, farklı birkaç beyanın fonksiyonuna sahip olabilir. Birkaç farklı anlatım, tek bir beyanı teşkil edebilir. Mesela havaalanında, aynı duyuruyu farklı dillerde ifade etmek gibi. Aslında, her bir duyuru ya da ifade, aynı şeyi beyan etmekte/söylemektedir. Böylece beyanlar, "ciddi konuşma eylemleri" olarak düşünülebilir (Mills, 1997: 61).

Söylemler, kurumsal etkiler, aynı yolla eylemde bulunma ve bağlam benzerliğinden dolayı, "beyanlar grubu" şeklinde düşünülebilir. Mesela, 19. yüzyıl orta-sınıf Victoryen kadınlığının söylemi, ifadeler, metinler, konuşma eylemleri, el kol hareketleri, ılımlılık, sempati ve bencil olmama gibi benzer durumlarla yapılanır. Kadınlığı toptan silip atamazsınız. Ancak onun nasıl değiştiğini gösterebilirsiniz. Kadınlık öylesine katı bir yapılanmadır ki, kadınlık söylem hâline geldiğinde en önemli özellik, fertler tarafından grup aktivesine odaklanarak biçim almasıdır (Mills, 1997: 61- 75).

Bugün gelinen nihaî noktada söylem kavramı özne açıklamalarına yönelmiş durumdadır. Cavell, "özne ile ilgilenmeden felsefe yapıyorum", demenin mümkün olmadığını belirtirken, Mills, insanların öznelerarasılık meselesinde psikoanalitiğe daha fazla döndüklerini, söylem teorilerinde özneye daha az odaklanıldığını, bunlarla beraber mesela, feminist söylemin özneye dönüş ile alakalı olduğunu belirtir.

Sonuç olarak söylem terimi, bireysel bir faaliyet veya durumsal değişkenlerin bir yansımasından ziyade, dilin bir sosyal pratik olarak kullanılmasını tanımlar. Bu çeşitli imalara sahiptir: Birincisi, dil felsefesi ve linguistik pragmatikte olduğu gibi, söylem bir eylem modudur. İkincisi, söylem ve sosyal yapı arasında diyalektik bir ilişki vardır: Söylemler sosyal inşa edicidirler. Söylem dünyayı temsil eden bir pratik değil, dünyaya işaret eden/dünyayı gösteren bir pratiktir. Söylemler insanlar arasındaki sosyal ilişkileri inşa etmeye yardım eder. Söylemin inşa ediciliği "sosyal kimlik", "özne durumları" ve "kendi-kendilik" tiplerini etkiler (Fairclough, 1998: 64)

Sosyo-kültürel Değişme ve Söylem

Söylemin sosyal düzenini etkileyen önemli eğilimlere dikkat çeken Fairclough (1998: 200-223), bu eğilimlerin sosyal ve kültürel değişmelere bağlı bir gelişme gösterdiği üzerinde durur ve söylem düzenleri ve değişme arasındaki ilişkiyi üç süreçle açıklar: "Demokratikleşme", "metalaşma" ve "teknolojileşme".

Söylemde demokratikleşme, demokratikleşmenin kendisinde olduğu gibi, son onlu yıllardaki değişmeleri kapsar. Söylemdeki demokratikleşme konusunda Fairclough, dil ve lehçeler arasındaki ilişkiden hareketle, dilin biçimciliğinin demokratikleşmesi üzerinde durur. İngiliz dilinde en büyük ayırım Amerikan İngilizcesi ve İngiliz ingilizcesi ayırımı olmakla beraber, bugün özellikle İngiltere'de de tek bir İngilizce değil, Hint ingilizcesi, Afrikalı İngilizcesi türünden farklı İngilizceler mevcuttur. Ulusal televizyon yayıncılığı ve haber saatleri dışındaki yarışma programları ve pembe diziler gibi programlarda farklı ağızlara (*dialect*) rastlanır. Bu noktadan itibaren dilin hegamonyası ya da formalitesi kırılmakta ve eğilimler resmî olmayan diller istikametinde gelişmektedir.

Dilin cinsiyetçi özelliği ve dil kullanımındaki değişmeler, demokratikleşme doğrultusunda gelişme kaydetmektedir. Sözün gelişi, dilin cinsiyetçi kullanımına karşı, üçüncü şahıs –O– zamiri, sadece *he* olarak değil, *he/she* şeklinde ifade edilmekte ve dil pratikleri daha az cinsiyetçi bir eğilimle kullanılmaktadır.

Metalaşma (*commodification*), kurumsal söylem düzenlerinin kolonizasyonu olarak kavranır. Fairclough burada eğitim ve eğitim söylemini örnek gösterir; eğitimin "yetenekleri" geliştirmekten ziyade, insanları pazara hazır hâle getirerek "tüketici" ya da "müşteri" olarak yetiştirme amacını taşıdığına dikkat çeker.

O "söylem teknolojileri"ni ve "söylemin teknolojileşmesi"ni modern söylem düzenlerinin karakteristikleri olarak belirler. Söylem teknolojileri, bilgi ve güç arasındaki ilişkiyle dil ve

söylem hakkındaki ilişkiyi tesis eder. Söylem teknolojileri, simülasyonu/ benzeşmeyi, taklidi gerektirir.

3

Söylem Teorileri

Konuşmanın kurumsallaşmış olduğu bir dünyada yaşadığımızı, dilsel ve öznelerarası bir dünyanın bizim için sürpriz olmadığını ve bu durumu dünyanın kendisinden ayıramadığımız belirten Merleau-Ponty, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu yüzyılın antropolojik ve felsefî söylem yüzyılı olduğunu düşünür. "Söz konusu olan çözümlemek ya da tanımlamak değil, tasvir etmektir" (Merleau-Ponty, 1994: 8).

Söylem araştırmaları, dilin bir iletişim formu olduğu düşüncesinden yola çıkarak, sadece dilbilim sahasındaki yapısalcılıkla değil, yapısalcı antropolog ve semiyologların "insanlararası iletişim" konusuna yönelmeleriyle gelişme kaydeder.

Modernist düşüncenin bir ürünü olarak yapısalcılıkla ifadelendirilen gösteren-gösterilen ilişkisi, özellikle konuşma ve yazı ayırımını derinleştirir. Yapısalcılara göre konuşma, hayatın ve sağlıklı bir canlılığın bütün metaforlarını yapısında barındırırken, yazı Straussçu anlamda, "karanlık, şiddet ve ölümün çağrıştırdığı herşeyi ihtiva eder" (Sarup, 1989: 44). Sözmerkezli modern düşüncenin bir tavrı olarak gösteren-gösterilen ilişkisi, daha sonraki dönemlerde postmodern düşüncede görüleceği gibi oldukça problematik bir hâle gelir (Lash, 1991: 12). Yapısalcı dilbiliminin öncüsü, de Saussure'dür. Onun anlayışına göre dil, bir iletişim formudur.

Antropolog Levi Strauss ve ilk çalışmalarında Strauss'u kullanan kültürel semiyolog Roland Barthes, de Saussurecü dilbilim anlayışına bağlıdırlar. Barthes, söylemin kendine özgü kuralları, dilbilgisi ve birimleri olduğunu belirtirken, söylemi

cümlenin ötesinde birşey olarak tanımlar. Bu sebeple, söylem dilbiliminin uzunca bir süre retorikle birlikte anıldığını, söylem dilbiliminin henüz gelişmediğini, ama en azından dilbilimciler tarafından bir öngerçeklik olarak kabul edildiğini söyler (Barthes, 1988:13) Psikoanalist Lacan, yapısalcı dilbilimi göstergeler sistemine göre kullanarak yapısalcıların ihmal ettiği özneyi ortaya çıkaran söylem sürecini açıklama çabasına girer; yapısalcıların determinist dil anlayışı ile fenomenolojiyi bağdaştırır. Önceleri yapısalcılık içinde yer alan Derrida, Saussurecü dilbiliminin ikici karşıtlığını eleştirdiği için, postyapısalcılık içinde yer alan bir düşünür olarak görülmüştür. Foucault ve Derrida, de Sassurecü ve Strausscu yapısalcılıktan radikal bir biçimde ayrılırlar ve postyapısalcı anlayış içinde yerlerini alırlar. Yapısalcılık, özne-nesne düalizminin altını çizen, ikili karşıtlığa dayanan ve dili doğrusal bir anlayış içinde değerlendiren bir yaklaşımdır.

Yapısalcılık ve Söylem

Söylemi bir inceleme nesnesi olarak gören yaklaşımlardan ilki yapısalcılıktır. Yapısalcılık, semiyoloji ve dilbilim arasında işleyen entelektüel bir gelenektir. Yapısalcılık, "anlam üreten insan üzerine" (Kocaman, 1987: 63) vurgu yaparak, modernitenin öngördüğü ikili karşıtlık anlayışına uygun bir şekilde, dilbilim sahasında da bir gösteren-gösterilen sistemi olduğunu kabul eder: Dil sembolik düzeni yaratan bir iletişim aracıdır.

Yapısalcılık, kategorileşmeye, ikili karşıtlığa (doğa-kültür, ham-pişmiş, medeni-yaban gibi) dayalı anlam yapılanmalarına ve konuşmaya önem verir. İkili karşıtlık ilkesi, "öteki"nin varlığını gerekli görür. Barthes, bu durumu göstergenin doğasına bağlar. "Gösterge özü gereği, dolaşan bir gerçeklik olduğu ölçüde, dolaysız bir biçimde ötekini içerir" (Ege, 1987: 95). Ötekinin ya da karşıtın olmadığı bir durumu örneklemek için Strauss'un ensest (aile-içi cinsel ilişki) açıklamasına değinen

Barthes, ensestin öteki eliyle öteki için tüketmek yerine, kendi eliyle kendisi için tüketmek anlamına geldiğini belirtir.

Yapısalcıların görevi, çeşitli kültürlerin organize ettiği algılama ve dünyayı anlama biçimlerine dayalı kavramsal yapıları açığa çıkartmaktır (Fiske, 1990: 115). Yapısalcılık, dünyanın kendisinin ne olduğunu değil, anlamlandıran insanların onu nasıl anlamlandırdıklarını keşfetme amacını taşır. Böylece yapısalcılık, herhangi bir son ya da mutlak bilimsel hakikat fikrini reddeder. Yapısalcı antropolog Levi Strauss, toplum üyelerinin bilgi sistemlerine bağlı olarak, mübadele edilen anlamları inceler; bilimsel bilgiyi ve yaban düşünce (*savage mind*)'yi birbirinden ayırır. Bilimsel bilginin daha iyi bilgi değil, daha farklı bilgi olduğunu belirtir. Yaban düşünce bütüncüldür; anlamanın yollarını bulmaya, doğanın bütününü kavramaya çalışır. Yaban düşünce parçalar üzerinde değil, tecrübeyi belirleyen bütün üzerinde durur.

Yapısalcı anlayış, dilin ardında her zaman bir yapı olduğu fikrini benimser. Strauss'un görüşünde yer aldığı gibi söylem de her zaman bir yapıdan yola çıkar ve yapı aracılığıyla bir küme kurmaya girişir. Sanat ise bir kümeden (nesne artı olay yola çıkar ve kendi yapısını bulmaya çalışır (Strauss, 1994: 51).

Saussurecü dilbilimsel anlayış ve Strausscu antropolojik yaklaşım şu ifadenin altını çizer: "Kategoriler, dünyamızın farklılıklarını ihtiva eder". De Saussure, "bütün diller farklıdır ve onların kelime hazineleri dünyayı farklı kategorilere böler" şeklindeki teziyle yapısalcı dilbilimin öncülüğünü üstlenir; ancak eserinde yapı kavramını kullanmaz. de Saussure, dil sistemindeki bütün ilişkilerin gösteren ve gösterilenlere bağlı olduğunu göstermeye çalışır. "Dilin dil olarak ne olduğu" sorusunu ortaya attıktan sonra dili bir nesne olarak tanımlayan de Saussure, dilin kendine özgü bir göstergeler sistemi şeklinde birtakım yapıcı ögelerden oluştuğunu söyler.

de Saussure, 1916 yılında yayınlanan, 1974'de İngilizceye, 1976-1978 yılında iki cilt, 1985 yılında tek bir kitap hâline

dönüştürülerek Türkçeye çevrilen *Course in General Linguistics* [Genel Dilbilim Dersleri] adlı eserinde, 1960'larda Fransa'da yapısalcıların savunduğu gibi, dilin konuşma yığınları ve yazılı ifadelere biçim veren ses ve anlamlarla homojen bir sistem olduğunu belirtir. Dil sistemi bütün ilişkileri hazırlayan gösteren ve gösterilenlerden oluşur. Göstereni konuşma sesleri, gösterileni ise kavramlar temsil eder. Gösteren ve gösterilen terimlerinin, hem kendi aralarında hem de bütünle kurdukları karşıtlığı belirtmede yararlı bir kullanıma sahip olduğunu belirten, de Saussure (1985: 72) dili "idealleştirilmiş" bir sistem olarak görür. Dil psikolojik bir olgudur; dildeki herşey ruhsaldır; böylece, dil zihni özelliklere dayanılarak organize edilen kollektif bir üründür (de Saussure,1985: 8). Dil bir göstergeler sistemi; nesnelerle keyfî (*arbitrary*) bağı olan bir göstergeler sistemidir. Yazma görmeye, konuşma işitmeye bağlıdır. de Saussurecü görüşte konuşma anlık, süreksiz ve doğrusaldır. Oysa bugünkü görüşler konuşmanın ardışık, sürekli ve doğrusal olmadığına işaret etmektedir. "Söylemsel düşüncenin ögeleri kavramlar ile algılanan nesneler arasındadır" (Strauss,1994: 43). Bir dilin varolabilmesi için "konuşan bir topluluğun/cemaatın" bulunmasının gerekliliğinden söz eden de Saussure'e göre, "dilin toplumsal varoluş dışında varlığı olamaz" (1985: 84). Bu hâliyle dil, dilin göstergesi hâline gelir.

Yapısalcı de Saussure dili bir iletişim formu olarak görür. Postyapısalcılıkta ise söylemin ifade ya da cümle ile sınırlı olmadığı görüşünden hareketle söylemin temelde bir iletişim formu olduğu fikri reddedilir. Bugün her ne kadar yapısalcılık çağının bittiği, postyapısalcılığın başladığı (Giddens, 1987: 195) görüşü belirginlik kazanmış olsa da, yapısalcılık Fransa'da yeni solun muhafazakarlığı şeklinde devam etmektedir.

Yapısalcılıkta söylem konuşan dünyanın verisi ve anlam mübadelesiyle ilgili bir olgudur. de Saussure'ün yapısalcı dilbilimi, Levi Strauss'un akrabalık sistemleri üzerine incelemesi, Barthes'ın mit açıklamaları, Lacan'ın öznenin yapılanması ola-

rak söylemi ele alışıyla söylem bir inceleme nesnesi hâline gelmiştir: Nesneler dil içinde yapılanır; fakat gösterilenler sistemi olarak sahneye çıkarlar.

"Bir kurum ve sistem olan dilin aksine söz, temelde şahsî seçiciliğe ve güncelleştirmeye bağlıdır. Konuşan öznenin kullandığı dil kodları, onun kişisel düşüncesini açıklama biçimiyle birleşik bir hâlde ortaya çıkar... Kişiler ister yumuşak, ister hızlı ve yavaş konuşsunlar, dilin yapısı ve sistemi değişmez. Konuşma göstergelerle ortaya çıkar. Çünkü, göstergeler birbirini takip eden söylemlerde veya bir tek söylem içinde tekrarlanır. Her bir gösterge, dilin bir ögesi hâline gelir" (Barthes, 1992: 14-15).

Strauss'un yapısalcı antropolojik analizi, ilkel toplumlar hakkında doğruyu keşfetme teşebbüsü değil, söylemlerin bir söylemsel bağlamdan diğerine değişimini tecrübe etme girişimidir. Barthes ve Strauss'u söylem konusunda çalışmaya sevkeden, de Saussurecü dilbilim anlayışıdır.

Sosyolog Alexander, de Saussurecü anlamda dilin, Durkheim'ın görüşünde yer aldığı gibi, sosyal temsillerin bir ürünü olarak değerlendirildiğini, de Saussure'ün eserinin hiçbir yerinde Durkheim'a atıfta bulunulmamasına rağmen, de Saussure'ün görüşleriyle Durkheimcı görüş arasında paralellikler olduğunu, aynı paralelliğin yapısalcı antropolog Strauss'un görüşleriyle de kurulabileceğini ifade eder (Alexander, 1992: 3-5). Alexander'a göre, de Saussure dilin kurumsal karakteri üzerinde durmuş, dili kollektif bilinçten doğan sosyal bir olgu olarak tanımlamıştır (Alexander, 1992: 4). Dinsel sembollerin, onların etkileşimsel temeline indirgenemeyeceğini vurgulayan Durkheim gibi, de Saussure de, dilsel özerkliğin gösterenleriyle, sosyal ve fizikî gösterilenler arasındaki karşılıklı ilişkiye vurgu yapar. de Saussure'ün vurgusu, kelimelerin keyfîliğinin sembolik organizasyonlara konsantre olması şeklindedir. Alexander, Durkheimcı teoriden etkilenen Strauss'un da, toplumları sembolik sınıflandırmalara dayanarak açıklama yoluna gittiğini belirtir (Alexander, 1992: 5) Strauss, bir toplumda sem-

bolik sistemleri inceleyerek, onların ikili karşıtlıklar şeklinde kalıplaştığını (*patterned*) ve sosyal eylemlerin (en azından modern öncesi toplumlarda) araçsal ve tesadüfî olmaktan ziyade, açıklayıcı ve kültürel oldukları üzerinde durmuştur.

Genel olarak sosyolojiden etkilenen dilbilim ve antropoloji, söylemi yapısalcı anlayış çerçevesinde, yapı ile açıklar. Diğer bütün açıklamalarda yer aldığı gibi onlara göre de, söylemlerin arkasında her zaman bir yapı vardır. Günümüzde söylem teorileri, de Saussurecü dil sistemini kabul eder, ancak bütün söylemlerin ardında tek ve genel bir sistem olduğu fikrini reddeder (Mcdonell, 1989: 8-10).

de Saussure, semiyolojinin toplumsal fonksiyonununu vurgularken, aynı dönemde ABD'de, semiyolog S. Pierce, dilin mantıksal fonksiyonunu ön plâna çıkarmıştır (Guiraud, 1994: 18). de Saussurecü dilbilim incelemesini devam ettiren birçok çağdaş dilbilimci, de Saussure'den farklı olarak, dilin salt bir değerler sistemi olduğunu ve sözcüklerin anlamlarının bulunmadığını düşünür ve göstergenin, bir sembol ve zihinsel bir içerikle tanımlanamayacağı üzerinde dururlar (Guiraud, 1975: 27).

Söylemler, bireysel maksatlarla yorumlanan anlamlara veya üretilen anlamlara işaret etmez. Yapısalcı anlamda bu, şu demektir: Bireyler varolan bilgi sistemini paylaşırlar. Yapısalcı anlamda, söylemin kapsam ve biçimi ile ilgilenilir. Böylesi bir anlayış, Strauss'un akrabalık ilişkileri ve mitler hakkında yapmış olduğu çalışmada açıkça görülür. Mübadele edilen anlamlar, katılımcı bireylerin bir özelliği olmaktan ya da onların niyetini yansıtmaktan ziyade, katılımcıların bağlı bulundukları bilgi sisteminin özelliği olmak durumundadırlar.

Konuşmaya dayalı açıklamalar yanında yapısalcı görüş, bir metnin söylemi için "anlatı" (*narrative*) terimini kullanır. "Anlatıda eylemi kararlaştıran kişi değil, söylemdir" (Barthes, 1996: 27). Yapısalcılık, her bir anlatının iki parçası olduğunu öne sürer: Hikâye ve söylem. Hikâye "anlatının bileşenlerinin ne olduğu", söylem ise "bileşenlerin nasıl oluştuğu" sorusunu

yanıtlar. Anlatı içeriği ile iletişime sahne olan anlamlar söylemdir. Söylem anlatı metni, eylemler, karakterler, olaylar ve ortamlardan; hikâye ise olay ve varolanlardan oluşur. Böyle bir ayırım Aristo'dan beri bilinen bir ayırımdır, aslında. Olaylar ve konumlar (*happenings and settings*) tekliği, anlatılar ardışık bütünlüğü sergiler. Hikâye kapsamı, söylem ise açıklamayı ifade eder (Chatman, 1989: 19, 21).

Lacancı Özne Söylemi

Yapısalcı yaklaşımı psikoanalizde kullanan Lacan, gösteren-gösterilen ilişkisinden de Saussure'den önce bahsetmiş olmakla birlikte, daha sonra de Saussurecü dilbilimi ve Strausscu yapısalcı antropolojiyi benimsemiştir. Lacancı psikoanaliz, psikoanalizdeki ortodoksinin aksine, iletişim-merkezlidir (Lacan, 1991: 308). Fizikî gerçekliği dahi bütüncül bir şekilde, öznelerarası bir dil dünyası olarak gören Lacan, psikoanalitik tecrübenin fenomenolojik tasvirini yapmak ister (Lacan, 1991: int. x). Lacancı düşünceyi yorumlayan birçok eser, onun Hegelci ve Heiderggerci olduğunu belirtse de Lacan'ın kitabını geniş bir önsöz ve sonuç kısmıyla değerlendirerek İngilizceye çeviren Wilden, onun ne Hegelci ne de Heideggerci olduğunu, fakat tam anlamıyla bir yeni-Freudçu olduğunu belirtir (Lacan, 1991: 308). Wilden, Lacan'ı her ne kadar yeni-Freudçu sayıyorsa da, fenomenolojisinin Hegel ve Heidegger'e dayandığı açıktır. Çünkü Lacan, söylemi Heideggerci bir yaklaşımla ele alır; Lacan'ın Heidegger'den etkilenerek kullandığı söylem, "düşünme" ile aynı şeydir; söylem, "anlama"dır, "söylem konuşmanın karakteri"dir (Lacan, 1991: 200). Hegelci yaklaşımda yer aldığı gibi "öteki" kavramı, efendi-köle ilişkisine dayanır. Lacan "öteki" kavramını kullanarak, özne açıklamasına gider ve öznenin bir dil yapılanması şeklinde ortaya çıktığını ifade eder. Özne, konuşmadan ziyade, konuşulandır. Kendi başına bir hiç olan ben/kendilik (*self*) söylemin ürünü-

dür. Söylem ürünü ben/kendilik bilinçdışı ve bilincin imajlarıyla ortaya çıkar. Lacan, yeni-Freudçudur, ancak, Freudçu yöntemi Kartezyen bulur ve bilinçdışı için "dinamik bir kavram" demenin yetersiz olduğunu düşünür (Lacan, 1977: 35).

Lacan'a göre psikoanaliz, bilinçdışıyla ilgilenen bir bilimdir; ve eğer psikoanaliz bir bilim olarak tesis edilecekse, bilinçdışının bir dil inşası olduğu kabul edilerek işe başlanmalıdır (Lacan, 1994: 10-11) Lacan'a göre, Freudçu düşüncede şizofreni söylemi olarak tanımlanan bilinçdışı, aslında "öteki'nin söylemi"dir (Lacan, Wilden, 1991: 184). Lacan, öznenin bir söylem sürecine denk geldiği, öznenin bu noktadan yola çıkılarak anlaşılması gereği üzerinde durur (Lacan, 1977: 20, 240). "Özne varolmadır, anlam ise öteki (*other*)nin olduğu yerde kurulur" (Lacan, 1977: 206). Lacancı psikoanalizde dil, bir yapılanma olarak insan gerçeğini anlamaya yarar. "Metadil diye birşey yoktur", der, Lacan; hepimiz kendimizi dille ifade ederiz; anlamlar ise söylemler vasıtasıyla ortaya çıkar.

Freudçu düşüncede yer alan içgüdü ve dürtü kavramları yerine, Lacan "arzu" (*desire*) kavramını kullanır ve arzu ve dilin birbiriyle ilişkili olduğunu göstermeye çalışır: "Öznenin arzusu, ötekine arzu ya da ötekinin arzusudur." Lacan'ın psikoanalitik teorisi, benin/kendiliğin (*self*) sosyal ve dilsel yapılanması hakkında bir düşünme biçimi, birey ve topluma yönelik bir *epistemed*ir. Psikoanalitik tecrübede, doktor ve hasta arasındaki ilişkiyi sağlayan şey, dildir (konuşmadır). Analizci doktor, konuşmayı yönlendirerek öznenin söylemini anlamlı hâle getirir. Lacan, özne-nesne ilişkisini değil, özne-özne ilişkisini araştırır. Öznenin bilinci somut söylemden gelir. Somut söylemden çıkarılan kelime/ler öznenin bilincidir.

"Dünyadaki varlığımın modu öznedir" (Lacan, 1977: 81). Lacan, özne fikrinde subjektivitenin ve söylemin fonksiyonları üzerinde durur. Subjektivite bir öz değil, ilişkiler düzenidir (Sarup, 1989: 29). Lacancı görüş, subjektivite ile toplum ve bireyin birbirlerinden ayrılamayacakları görüşünün altını çizer (Bracher, 1993: 13). Bu görüşten hareketle, Lacancı düşünce

toplumun, birey ve toplum şeklinde ikici bir tasnife tâbi tutulamayacağını öne sürer. Subjektivite, özne-özne ilişkisidir. Yeni-Freudçu Lacan, Freudçu düşüncede yer alan Oedipus kompleksini beden ile değil, dil yapılanmasıyla açıklar. Lacan'a göre, mesela delilik organik açıklamalarla tanımlanamaz; delilik, yorumlanması gereken bir söylemdir (Sarup, 1989: 8)

"Herşey bir gösterenler yapısından doğar" (Lacan, 1977: 206). Lacan, psikoanalizde Anglo-Sakson yaklaşımının bir ürünü olan psikoterapi yerine, iletişim-merkezli yapısalcılığı (1977: 208) benimser; yapısalcığın kullanmadığı özne fikrini geliştirir; analitik tecrübe bağlamında ele aldığı telepati sürecini, bir söylem süreci olarak değerlendirir. Lacan, hermeneutik/yorumcu geleneğe bağlı olduğunu göstererek telepati yerine, söylem kavramını kullanır.

Lacan, insanlararası ilişkileri ve etkileşimi geliştirmenin açıklamasını yapma çabasındadır; gösteren-gösterilen ilişkisini yapısalcı kategorilere dayanarak "sembolik düzen", "imaja dayalı düzen" ve "gerçeklik" düzeni içinde değerlendirir. Lacan'ın vurgusu sembolik düzenedir; söyleme, sembolik düzenle ulaşılır (Lacan, 1991: int. xvii). Lacancı düşüncede "sembolik" terimi, Straussçu yapısal antropoloji ve Durkheim'in öğrencisi Mauss"un kullandığı "sembolik" terimi ile eşdeğerdedir. Lacan'ın sembolik düzen açıklaması, Freudçu düşüncedeki imaja karşılık gelir; sembolik olan, söylemsel olandır. İmaja dayalı olan ise "algılama", "hâlisünasyon" ve onun türevlerine karşılık gelir. İmaja dayalı düzende, ben/kendilik ötekinin ne olduğunu kavramaya çalışır. Yani, Freud'da yer aldığı gibi bu düzen, pre-oedipal bir düzendir. Sembolik düzen ise bilinçdışının analizi ile dil kategorilerinde yer alır.

Dilsel ve epistemolojik karakterli gösteren-gösterilen ilişkisini Lacan, psikoanalizde metafor ve metanomiler şeklinde ifade eder. Metanomi, söylemin içindeki zıtlaşmaları ve birleşmeleri sağlayan bir fonksiyondur ve kopuk ifadeleri göstergesel bir biçimde birbirine bağlar. Metaforlar ise, bir şeyleri

somut anlamlarından farklılaştıran dil kullanımlarıdır (Sarup, 1989: 11; Bracher, 1993: 50).

Lacancı düşüncede, gösteren-gösterilen ilişkisi, de Saussurecü özellik göstermez; gösteren-gösterilen ilişkisi "bütünlüğü" temsil eder. Gösteren, sadece konuşma sesleri değil, kelime artı kavramdır. Gösterilen ise, öteki'nin sahasını belirler. Kelime ya da konuşma sesleri ve kavram, de Saussurecü görüşte olduğu gibi birbirlerinden ayrılmaz (Lacan, 1991: 235). Lacan, de Saussurecü dilbilim anlayışındaki eşzamanlılık (*senkroni*) ve artzamanlılık (*diakroni*) ayırımlarına başvurur. Eşzamanlılık, Strauss'da kültürel bir anlam taşır, Derridacı anlamda ise dilin belli bir dönemdeki yapısını tanıma anlamına gelir. Artzamanlılık, Strauss'da tarihsel bir anlam taşırken, Derridacı anlamda, dilin zaman içindeki değişiminin incelenmesini tanımlar (Derrida, 1976: 58). Lacan, eşzamanlılık ve artzamanlılık ayırımına bağlı olarak, söylemlerin yapılanmasını açıklamak için metafor ve metanomileri kullanır. Bilinç ve bilinçdışının söylemleri metafor ve metanomilere göre yapılanır (Lacan, 1991: 209).

"Söylem, hakikati sınırlayan ve zorlayan bir süreçtir" (Lacan, 1977: s. int. xxiv) Söylemler, sürekliliği vurgular. Ben/kendilik ve öteki ilişkisi de sürekliliği olan bir ilişkidir. Böylece Lacancı düşüncede ben/kendilik ve öteki arasındaki ilişki simetrik değil, dairevîdir. Oysa, gösteren-gösterilen ilişkisi, Freud'un imaja dayalı düzeninde olduğu gibi simetrik bir ilişkidir. "Gösteren-gösterilen ilişkisi ve imaja dayalı düzen, yani özne ve nesneye dayalı düzen özneyi açıklayamaz" (Lacan, 1977: 177). Özneyi açıklayan şey öznelerarasılıktır ve bu, sembolik ilişkiye dayanır. Özne-nesne yerine, özne-özne ilişkisini kurmak isteyen Lacan, Freudçu düşüncede yer alan erkeklik organı imajı, *fallus*'ü kullanır ve bunu sembolik düzenle açıklar. Arzu ötekine duyulan arzuyu da ifade edebilir, ötekince arzulanmayı da. Böylece Lacancı düşüncede erkeklik organının imajı olarak *fallus*, aktif ve pasif, olma (*being*) ve sahip olma (*having*) arasındadır. *Fallus*'ü sembolik düzenle

açıklayan Lacan, *fallus*ün erkeklik pozisyonu ile karakterize edildiğini, kadınlıkla varolduğunu söyler. Fallus imaj ya da fantazi değil, arzunun göstergesidir. Fallus gerçek değil, arzu ve bilinçli taleptir (Bracher, 1993: 20).

Lacancı düşüncenin çağdaş yorumcusu Bracher, öznenin "öteki" ile sosyal hâle geldiği düşüncesinin altını çizerek, öznelerarasılığın çağımızın kültürel eleştirisine katkıda bulunduğunu öne sürer (Bracher, 1993: 12). Lacan insan öznesiyle anlamlı bir model ortaya koymuştur ve bu model dil, söylem ve insan ilişkilerini açıklamada önemli bir yer işgal eder.

Arzuyu "ötekine arzu/ötekinin arzusu" şeklinde açıklayan Lacancı düşüncenin özne yapılanmasının bir formu olan "özdeşleşme" (*identification*) üzerindeki etkisini vurgulayan Bracher, bu sürecin söylemlerin değişiminde önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade eder. Özdeşleşme öznelerin yeniden sorgulanması ve öznelerarasılığın söylem tarafından değiştirilmesinde önemli bir yoldur. Özdeşleşme sembolik, imaj ve gerçek düzende çalışır. Bunlar, kültürde "gösteren", "imaj" ve "fantazi"lerle ortaya çıkar.

Arzunun anahtarını elinde tutan gösterendir. "Tanrı kulunu", "tabiat safı", "toplum galibi" sever. Siyasî ve dinî söylemler genellikle sevgi ve tanıma üzerinedir. Arzunun orjinal nesnesi, sevgi ve tanıma (*love and recognition*)'dır. Sevgi ve tanımanın Hristiyan inancında bulunduğunu belirten Lacan, "Tanrı sizleri sever" ifadesiyle bunun doğrulandığını belirtir. Askeriye'de "Sam Amca sizleri seviyor", bir şairin dizelerinde "tabiat asla ihanet etmez" ifadeleri sevgi ve tanımanın açık örnekleridir. Genel veya kollektif gösterenler, hâkim (*master*) gösterenlerdir; hakim gösterenler dinî söylemde "Tanrı", "şeytan", "cennet" ve "cehennem"; politik söylemde, "özgürlük" veya "demokrasi" gibi kavramlarla anılır. Hâkim gösterenler sevgi ve tanımanın ifadeleridir. Hâkim gösterenler söylemi elle tutulur ve okunabilir hâle getirir (Bracher, 1993: 23-24).

Lacancı düşüncede söylemin dört temel yapısı ve dört temel sosyal etkisi, dört temel psikolojik faktörle belirlenir: Bilgi,

idealler, kendini ikileme sokma (*self-division*) ve haz (*jouissance*). Bu dört temel psikolojik faktör, herhangi bir metnin veya söylemin üretim ve algılanmasında yer alan hâkim gösterenleri oluşturur; bilgi sistemi veya gösterenler şebekesidir, bunlar. Söylemin yapılanmasını göstermek için Lacan'ın dört temel söyleminden yola çıkan Bracher, bunların sosyal etki biçimlerini şöyle belirler: Eğitme/doktrine etme, yönetme/emretme, arzulama/protesto etme, analiz etme/değiştirme ve dönüştürmedir.

Söylemler, hâkim gösterenler olmadan faaliyette bulunmazlar. Lacan'ın söylem teorisi, hâkim gösterenlerin söylemi olarak düşünülür. Bu hâliyle felsefî eleştiri –hatta Derridacı yapıdağıtma (*deconstruction*) dahil olmak üzere– felsefenin hâkim gösterenlerinin eleştirisidir. Söylem hâkim gösteren/lere göre yapılanır. Hâkim gösteren, bilinçliliği ve söylemi çalıştırır. Sözüngelişi, "varlık" ve "varoluş" gibi kavramlar ontolojik kavramlardır. Burada hâkim gösteren "ontoloji"dir. Foucault'nun kullandığı "bilgi ve güç" kavramları da Foucaultcu söylemin hâkim gösterenleridir.

Postyapısalcılık ve Söylem

Özneye vurgu yapan Lacan, yapısalcılardan ayrılırken, hiç şüphe yok ki postyapısalcılara yaklaşır. Bununla birlikte bu yakınlık postyapısalcılığın bireysel özneden metne dönüş düşüncesiyle gerçekte uzaklaşmaya dönüşür. Postyapısalcı yaklaşım, metin-merkezli bir yaklaşımdır. Postyapısalcılık ve postmodernizm, özne-merkezli anlayışı reddeder. Her metnin arkasında bir yapının bulunduğunu iddia ederek okuyucunun önemini hiçe sayan yapısalcı görüşün aksine postyapısalcı görüş, okuyucuyu merkeze alır. Metnin anlamını yazar değil, okuyucu belirler. Birden çok okuyucu olduğu için, metnin birden çok anlamı vardır. Yazar artık, modernitede olduğu

gibi otorite kaynağı değildir. Yapısalcılık yazarı öldürmüştür. Postyapısalcılık ise, bu öldürme faaliyetini genişletmiş, yazarı öldürerek metni ve okuyucuyu ön plana çıkarmıştır. Postyapısalcı anlayışta metni oluşturan yazar değil, okuyuculardır. Postyapısalcılığın güçlü anlayışı şudur: "Her okuma, aynı zamanda yazmadır" (Agger, 1992: 20); okuyucu metne ilişkin sorularını ve metne ilişkin duyumunu okuma faaliyeti boyunca sürdürür.

Postyapısalcılarla postmodernistler yöntemleştirmeye karşıdırlar; onlar yönteme hiç güvenmezler. Çünkü yöntem, değerden arınmış bir mekanizma konumundadır. Anlam üzerinde duran postyapısalcılar ve postmodernler, anlam için yöntemin gerekli olmadığını öne sürerler. Bu sebeple özellikle Derrida, Foucault, Lyotard ve Baudrillard yönteme dayalı kültür analizlerinin karşısında yer alırlar.

Antropoloji, postyapısalcı yaklaşımla kültürlerin nasıl yapılandığını incelerken, sosyoloji alanında benzer çalışmalar daha ziyade Garfinkel'ın etnometodolojik çalışmalarına başvurur (Agger, 1992: 3).

İnsan anlamasına önemli katkılarda bulunan postyapısalcı görüş, Aydınlanma felsefesini üç bakımdan eleştirir: İlkin, postyapısalcılar, Kartezyen düşüncenin öznesi "birey" fikrini eleştirerek, insanı (özneyi) spesifik bir kültür ve bilinçaltı yapılanması şeklinde düşünürler. İkinci olarak, tarihi baştan başa kuşatan bir düzen fikrine karşı çıkarak tarihsiciliği (*historicism*) üçüncü olarak da anlamı eleştirirler. Anlam eleştirisi, de Saussurecü düşüncede yer alan gösteren-gösterilen arasındaki dengeli ilişkinin sorgulanmasıyla başlar. En güçlü eleştiri Derrida'dan gelir. Derrida, de Saussure'ü iki bakımdan eleştirir: O, ilkin, semiyolojinin yaptığı gibi, gösterge ile uç anlam arasında köprü kurmada, göstergenin bir birim olarak ele alınamayacağını ifade eder. Kökenin, aynı zamanda bir uç olduğunu açıklamayı dener, Derrida ve dili sabit bir köken aldatmacılığından kurtarmak ister. Bunu da "aşkın gösteren" ve "aşkın gösterilen" (*transcendental signifier, transcendantal*

signified) kategorilerini kullanarak yapar. Bu anlamda, son gönderme varlık (*being*)'tır. Bütün gösterenlerin, gönderme yaptığı son gösteren varolmadır ve bu varlık sorunudur (Derrida, 1976: int. 34). Bu anlamda Derrida, özne-nesne, doğru-yanlış, melek-şeytan şeklinde yapılanmış ikili karşıtlık anlayışını reddeder. Bu tür karşıtlıkların yorum meselesi olduğunu, objektif denilen olayların da birer yorumdan başka hiçbir şey olmadığını belirtir. Birçok karşıtlık arasında Derrida'nın esas meselesi, varlığın metafiziğini yayan yazma ve okuma arasındaki karşıtlıktır (Derrida, 1976: 142).

Derrida'nın amacı, yazma-okuma karşıtlığının Batılı düşünceyi nasıl etkilediğini keşfetmektir. Onun yazma konusunda söylemek istediği şey, öncelikli olanı çoğulculuğa çevirmek ya da yazmanın konuşmayı öncelediğini öne sürmek değildir. Derrida, yazma ve konuşmanın birbirine karşıt değil, daha çok özdeş olduğunu savunur (Hekman, 1992: 23).

Derrida, de Saussurecü dilbilimi eleştirirken, göstergenin bir ipucu/iz (*trace*) olarak dilbiliminin yapısını tanımladığını söyler (Derrida, 1976: int. xvii). "Gösterge, anlamın kendisiyle özdeş değildir. Bağlamdan bağlama değişir" (Sarup, 1989: 36). "Aşkın gösterilen olmadığı sürece bizzat gösterge kavramını reddetmemiz gerekir, ancak bu asla yapamayacağımız bir şeydir" (Derrida, 1978: int.10) Derrida, Batı metafiziğini eleştirmek, Batı metafiziğini tanımlayan felsefenin yapısını dağıtmak (*deconstruct*) için Heideggerci düşüncede yer alan "bulunuş" (*presence*) kavramını, aşkın gösterilen olarak belirler. Derridacı anlamda varlığın metafiziği/Batı felsefesi, gösterge kavramıyla sarsılır.

Derrida'nın ikinci eleştirisi, de Saussurecü dilbiliminin yazma düzeyini düşürdüğüne ilişkindir. Bu noktadan itibaren gözle görülür çelişkiler ortaya çıkar ve bu çelişkiler birbirine toslar. Bu çelişkileri takip etmek insanı, dilbiliminin ötesine, gramatolojiye, metinselliğe götürür. Derrida, Saussurecü anlayışta konuşmaya verilen ayrıcalığın arkasında, etkinliğini sürdüren koca bir metafizik görmektedir. Yazının ikincil akışla-

rının (*emanation*) tersine ses, bir gerçeklik ve kendiliğindenlik metaforu, kendi-kendini sunan (*self-present*) canlı bir konuşma kaynağıdır (Norris, 1991: 28). de Saussure'ü bu noktada da eleştiren Derrida, de Saussure'ün "dil durmaksızın evrim geçirir, oysa yazı olduğu gibi kalma eğilimindedir" (de Saussure,1985: 30) düşüncesine karşı çıkarak, yazmanın da (okuma ve yeniden yazma ile) değiştiğini ifade eder.

Derrida'ya göre, de Saussurecü dilbilim konuşmayı, yazmaya karşıt hâle getirmiştir. Derrida'nın eleştirisi de Saussure ile sınırlı kalmaz; yapısalcı antropolog Strauss'a da uzanır. O Strauss'un doğaya, kültür üzerinde bir yer verdiği için, duygusal ve nostaljik olduğunu; oysa, antropolojide masumiyet veya geçmişe özlem duymanın yeri olmadığını belirtir. Derrida'ya göre, antropoloji alanında görülen masumiyet ve geçmişe özlemin altında, kendini liberal diye ve etnik-merkezcilik karşıtı olarak maskeleyen Batılı bir etnikmerkezcilik yatar (Sarup, 1989: 44).

Postyapısalcılık, anlam sürecini yapılandırır. Dilin, dil kullanıcıları tarafından ne anlama geldiği asla mükemmel bir şekilde iletilemez (Agger, 1992: 93). Dil, Derridacı anlamda, ebedî olarak ele geçmez ve tamamlanmaz. Böylece, postyapısalcı düşüncede anlam, sürekliliği olan bir şeydir.

Derrida'nın çalışmalarında görüldüğü gibi, postyapısalcılık dil ve bilgi arasındaki ilişkiyi ele alan teorilere de işaret eder. Bu bakış açısıyla, dil kullanıcıları, anlam iletimi esnasında kelimeleri yerlerinden çıkarmaz; onları nesnelere uygun hâle getirerek iletimi hissedilir kılarlar. Nasıl konuşuyor, yazıyor ve okuyor olursak olalım veya ifadelere ne şekilde başlıyor olursak olalım; kelimeler dile içkindir.

Foucault, Lacan ve Derrida nesne durumunda ampirik bir olgu olarak söylemin, hususî bir teori olmadan da tanımlanabileceğini öne sürerler. Derrida Batı metafiziğini yaratan dilsel yapılanmayı eleştirir. Bu tür gelişmelerle, temelde insan üzerinde durularak, hakikatten yanılsamaya, bilimsel teorilerden ideolojik fantazilere doğru farklılaşma süreçleri incelenmeye

alınır. Böylece, merkezî durumda olan düşünce yapıları, merkezsizlik açıklamalarına doğru yol almaya başlar.

Derridacı Dil Söylemi

Dilin fonksiyonu ve rolüyle ilgilenen Derrida, öznenin ölümünü öne sürerek (yapısalcı Barthes da aynı düşüncededir) antisubjektivizmi teklif eder; bu düşünce postyapısalcı ve postmodern düşünceyi derinden etkiler (Agger, 1990: 19).

Derrida'ya göre dil, dilden sökülüp atılamaz ölçüde metaforiktir; dil gerçekliğe bire bir tekabül etmez. Dil gerçekliği yansıtmaz, aksine onu yapıya kavuşturur. Dilin kendisinden söküp atılamaz bir biçimde metaforik* olduğunu belirten Derrida, herhangi bir dilin harfi harfine "gerçekliğe" özdeş olmadığını, dilin gerçekliği yansıtmadığını, fakat onun yapılanmasına yardım ettiğini belirtir. Dilsel bir özellik olarak metafor felsefeye kendiliğinden nüfuz eder. Metaforik dil kullanımından dolayı edebiyat ve felsefe arasında belli bir ayırım yapılamaz (Sarup, 1989: 51-52) . Norris'e göre Derrida, "böyle bir üslubu benimsemesiyle aslında modern akademik söyleme karşı çıkmaktadır" (Norris, 1991: 19) der.

"Bir şey kendinden önce, şu ya da bu şekilde varolan birşeyin yerini tutamaz" (Derrida, 1978: 280). Derrida bu ifadesiyle "radikal görecilik" fikrinin altını çizer. Derrida'nın radikal göreciliği, Amerikan popülizminin önemli özelliklerini de

---

* Metafor: (ödünç alma, istiare, ad değişimi, eğretileme) Arada bir ipucu bulunmak şartıyla, bir sözü benzerlik ilgisiyle kendi anlamı dışına kulanma. Metafor, açık ifadeden daha fazla tesir gücüne sahiptir. Bu yüzden de okuyucu ve dinleyicinin tasavvur ve tahayyül imkânlarını zenginleştirir. Basit ifadedeki anlama hususî bir parlaklık katar. Anlama ait bu zihnî hareket; hedefe, şaşırtıcı yollardan vardığı ölçüde okuyucuyu tesiri altına alır. Metafor mahiyet itibariyle bir dönüşümdür. Metafor, ifadeye ait bir süs olmaktan önce, dilin tabiî bir ürünüdür: Sözün anlamını, başka bir söze bırakmasıdır (Bilgegil, 1989: 154-168).

paylaşır: Bunlar, "karar verilemezlik", "indirgenemezlik" ve "estetik evrimin doğası"dır. Bu tür unsurlarla, merkez fikri, bir varlık olarak düşünülemez; merkezin doğal bir mekanı yoktur, merkez bir konum değildir; merkez ancak bir fonksiyondur. Merkez ya da kökenin olmadığı bir durumda, üzerinde anlaşmaya varmak koşuluyla herşey söylemdir, Derrida'ya göre.

Batı metafiziğini sorgulamak için, metafiziğin kavramlarını kullananan Derrida, Batı felsefesinin bir bütün olarak hatasını göstermekle ilgilenir ve Heidegger'den aldığı "varlık" kavramını bir "aşkın gösterilen", yapısalcı anlayıştaki gösterge kavramını da "ipucu/iz" (*trace*) şeklinde kullanır. Derridacı metin okuma gramatoloji (*grammatology*) ve dökonstrüksiyon* (*deconstruction*) ile gerçekleşir.

Derrida'ya göre yazı, dilin önşartıdır. Yazı, bir özgür oyun (*free play*) ve her iletişim sisteminde bir karar verilemezlik (*undecidebiality*) ögesidir (Sarup, 1989: 45; Agger, 1990: 14). Derridacı dökonstrüksiyon, sürekli yorum olarak anlaşılmalıdır. Bu hâliyle, gramatoloji ve dökonstrüksiyon bir arada işler ve "karar verilemezlik ögesi" ile de ebedileşir. Bu şu demektir:

---

* *Deconstruction* terimi dilimize, yapıbozma, yapıçözme, kurgu-söküm şeklinde farklı çevirilerle girmiştir. Kavram bütün bunların hepsini kapsayıcı özelliktedir. Ben bu çalışmanın ilk hâlinde terimi, Türkçede yapıdağıtma şeklinde kullanmama rağmen, diğer Türkçe kullanımlarda olduğu gibi, bunun da yetersiz olduğunu gördüm ve terimi orijinal hâliyle kullanmayı tercih ettim.

Deconstruction, hermeneutik/yorumcu görüş çerçevesinde aslında bir ebedî yorumdur. Yapısalcı görüş çerçevesinde ise, kavram yapının çözümü, yerinden çıkarılması, tersyüz edilmesi anlamlarına denk düşer.

" Derrida'nın Platon okuması onun "*deconctruction*" adını verdiği şeyin en sarih örneklerinden biridir....Bir felsefî metne ilişkin dekonstrüktif bir okuma, metnin mantıksal ve retorik inşası arasındaki gerilimleri, yani felsefe ile yazı arasındaki problematik ilişkiyi yansıtan gerilimleri gün ışığına çıkartmayı amaçlar. Derrida metinlerin itibar görmeyen kenarlarına, onların sembollerine ve metaforlarına, istifade etmek zorunda kaldıkları retorik araçlara –hatta yalnızca yokluklarında mevcut olan sözcüklere– özel bir dikkat gösterir" (West, 1998: 253)

Felsefenin dökonstrüksiyonu, onu gramatolojiye açmak, felsefeyi yazmak ise, onu dökonstrüksiyona tabi tutmaktır (Bilimizme karşı yeni felsefe, Cavell'in fikriyle daha önce de değindiğimiz gibi yazıya geçirilen felsefedir).

Derrida için, felsefenin yazıya geçirilmesi, felsefe ile son derece tutarlı, inançlı (*faithful*), kendine sadık, ahde vefalı, heyecanlı bir incelemedir. Tarihte nelerin saklandığını, nelerin yasaklandığını ve nelerin bastırıldığını belirlemek için Derrida, felsefenin yazılması düşüncesini ön plâna çıkarır. Felsefenin felsefe olarak kalması için, felsefenin dökonstrüksiyonuna, Heidegger'in sözünü ettiği "bulunuş" (*presence*) kavramının incelenmesi gerekir. Bu sebeple de Derrida felsefenin kaderini Heidegger'in "bulunuş" kavramında görür.

Bulunuşun Heideggerci dökonstrüksiyonu Derrida'nın eserlerinin onsuz olunamaz temasıdır. Heidegger'i bilmeyen okuyucu, Derrida'nın bu kavrama gönderme yaptığını anlayamaz. Derrida, bu noktaya, felsefenin göstergeye nasıl bir tavır takınacağını inceleyerek varmıştır. Gramatolojik açılım felsefenin yazma konusunda ipucu veren incelemesinden ibarettir (Derrida, 1978: 10).

Gramatolojinin beşerî bilimlerin bir dalı olması gerektiğini belirten Derrida (1976: 83), *Positions* [Konumlar] adlı eserinde, Kristeva'nın gramatolojiye nereye kadar bilim denilip denilemeyeceği sorusuna şu cevabı verir: "Gramatoloji bilimsel kavram ve normlarını sözmerkezciliğe, sesmerkezciliğe, ontoteolojiye bağlayan düşünce biçimlerini dökonstrüksiyona tabi tutar. Gramatoloji sonsuz bir çalışmadır; bilimizmin ötesine geçen, başlangıcından bu yana onu, hareketine nüfuz eden metafiziksel bağlarından kurtarmaya katkıda bulunan her ögeyi vurgulayan bir çalışma biçimidir. Gramatoloji, uygulamada, sözmerkezciliği aşmış olan ne varsa onun peşine düşmek durumundadır. Gramatoloji klasik bilimizmi çevreleyen sınırı hem belirler hem de gevşetir (Derrida, 1981: 36).

Bir muhalif olarak Derrida *Of Grammatology* adlı eserinde, özelde yazıyı –konuşmaya bir ek olarak gören Rousseau'yu–

genelde ise Batı geleneğini, konuşma hastalığına yakalanmış olmakla eleştirir. Derrida, yazıyı Rousseau'da olduğu gibi, sadece konuşmaya bir ek olarak görmez (Derrida, 1976: 142, 130, 144). Yazı, konuşmayı sözlü ve işitsel durumdan çıkarıp, yeni bir duyu dünyasını görmeye bağladığı için hem konuşmayı hem de düşünme biçimlerini dönüştürür (Ong, 1995: 104). Yazma doğası gereği, hemen algılanmaz (Derrida,1976: 4). Metinler, değişmez bir kimliğe, değişmez bir kökene ve değişmez bir sona sahip değildir. Her-metin-okuma eylemi, gelecek için bir önsözdür. Metnin otoritesi geçicidir. Göstergelerin başka göstergelere işaret ettiği gibi, metinler de diğer metinlere işaret eder.

Çoğulcu metin okumaya yol açan dökonstrüksiyonist yaklaşım, pozitivist kültür tecrübeciliğini reddeder. Derrida, metin okuma için tek bir yol önermez; okumayı teorize etmez. Okumak, okunanı yazmaktır. Dökonstrüktif okuma, okunanın kendisini okumadır (Agger, 1992: 95). Derrida'ya göre, dökonstrüksiyon bir yöntem değildir, prensipler belirlemez. O, dökonstrüksiyonu yazıya ilişkin "ipucu/ iz" kavramıyla açıklar. Yazı içinde bazı sözcükler, mesela "being", yazıldığı takdirde, gerçek anlamını vermeyebilir, ama bu sözcük de kullanılmak zorundadır. Kelimenin yerine başka bir kelime kullanmak, esas kullanılmak istenen kelimenin unutulması riskini getirir. Heidegger, bunu hâkim (*master*) kelime olarak adlandırmıştır. Derrida ise, hakim kelime yerine "ipucu/iz"nu kullanır ve ipucunun hâkim kelime olamayacağını, ancak bir öndeki varlığın kökeni olabileceğini ifade eder. Bunun için "ipucu/iz"na bir "ön-yazı" (*arche-writing*) da denilebilir (Derrida, 1976: int. xv).

Konuşma sırasında insan, kendini ortaya koyan ses ve anlamın hemen gerçekleşmesi sürecini yaşayabilir. Buna karşılık yazma, konuşmanın duru, saf ve kendi-kendine bulunuşu (*self-presence*) idealini yok eder. Yazı bir yabancı ögeyi, kişiselliğini kaybetmiş bir ortamda, niyetle anlama ve söylem ile

anlam arasına, aldatıcı bir gölgeyi sokar. Bunlara bağlı olarak Derrida, yazının doğallığı öldürdüğünü de belirtir.

Derrida'nın başından itibaren ortaya koymuş olduğu fikir, yazının dilin bir önşartı olması ve yazının konuşmanın önünde algılanmasıdır. Yazı kavramı, normal anlamına (grafik veya harflerden oluşan birşeye) indirgenemez. Derrida, Hegelci görüşte herşeyin söz (*logos*)'de olması ve herşeyin söz'de temsil edilmesi fikrini, sözmerkezcilik veya varlığın metafiziği olarak tanımlarken, sözmerkezciliğin kavramlarını kullanarak dökonstrüksiyon ile Hegelciliğe karşı çıkar.

Hegel'de *aufhebung* (olumsuzlamanın aşılması) birbirine zıt iki öge ile başlar (Derrida, 1981: 40) Derrida'nın yaptığı şey, zıt ögelerden müteşekkil karşıtlığın yapısını çökertmektir. İkili karşıtlığın yapısında yer almayan ve karar verilemeyen öyle bir öge vardır ki, bu öge ikili karşıtlığın yapısında yapılanmamıştır; ancak karşıtlığın yapısını bozucu niteliktedir. Bu tip ögeler "karar verilemez" ögelerdir. Bunlar, felsefî karşıtlık yapısında yaşamaya devam eden ve yapıya direnip onu bozan ögelerdir (Derrida, 1981: 41). Nuyen, Derrida'nın karar verilemezlik ögelerini açımlamak için "gün" örneğini verir. Gece-gündüz olarak yapılanan gün unsurunda bulunmayan, ancak gece ve gündüz karşıtlığının yapısını bozan ögeler mevcuttur: "Şafak vakti", "alacakaranlık", "seher vakti", vs. (Nuyen, 1993: 185). Bu tür ögeler "karar verilemezliğin" ögeleridir.

Bir ebedî yorum ve okuma biçimi olarak dökonstrüksiyon, hem tersyüz etmeyi (*reversal*) hem de müdahâle etmeyi (*intervention*) gerektirir. Dökonstrüksiyon, kavramdan kavrama atlamaz; kavramsal olan ve kavramsal olmayan düzeni tersine çevirir (Hekman, 1992: 24) de Man, dökonstrüksiyonun tehlikeli bir akademik oyun ve bir terörist silah şeklinde ifşa edilmesinden şikayet eder. Her iki reaksiyonun da anlaşılmaz ve her ikisinin de menzilin dışında kaldığını belirtir. Dökonstrüksiyon, de Man'a göre, herşeyin aktif antitezidir ve bu da zaten eleştirinin görevidir. Dökonstrüksiyon edebiyat ve eleştiri arasındaki köktenci ayırımla mücadele eder. Dökons-

trüktif eleştiri, felsefe gibi bir yazma faaliyetidir. Dökonstrüksiyonu bir sistem, yöntem ve fikirler bünyesi olarak düşünmek, onun doğasını tahrif etmek gibi bir şeydir (Norris,1992: 3). Dökonstrüktif eleştiri, metinlerin metaforik yapısıyla ilgilenir. Madem ki metaforlar hakikate indirgenemez, o hâlde metaforlar hakikatin değil, metinlerin birer parçası olarak görülmelidir.

Dökonstrüksiyon, yerinden etmeyi gerektirir: Dökonstrüksiyon ile ümit vaad eden marjinal metne yer vermek, karar verilemez anı ifşa etmek, varolan hiyerarşileri tersyüz etmek ve yeniden yapılandırmak için yerinden söküp çıkarmak gerekir. (Derrida, 1976: int. xxvii). Dökonstrüksiyon, bütün bu eylemleri içinde bulunduran, radikal bir okuma faaliyetidir.

Derrida, Gadamer gibi, fakat Foucault'nun aksine, söylemin kendisini keşfetmekle ilgilenir. Derrida'nın *differance* (yazı yazarken kullanılmasına rağmen, konuşurken *differance*-'daki "a" düşer) örneğini tartışması ve ipucu temsiliyle, Foucault'nun üzerinde durmadığı bir biçimde, söylem oluşumları (*discursive formations*) içinde anlamların nasıl ortaya çıktığını araştırır (Hekman, 1992: 22-24). Bugün yaygın bir şekilde, Derridacı postyapısalcılık ya da Derridacı dil söylemi, özellikle Amerikalı feministlerin çalışmalarını etkin bir biçimde yönlendirmekte ve erkek egemen kültürel mutlakçılık dökonstrüktif okumalarla eleştirilmektedir.

Bir metinde daima farklı anlamların olduğuna inanan Derridacı görüş, bir metin içinde herhangi bir anlamın, şıklardan sadece birini seçme imkânını veren bir seçici durum ya da alternatif olduğunu ileri sürer. Derrida'nın yapıdağıtma/dökonstrüksiyon fikri, anlamı ortaya koymada iş görür, bir metnin özel ya da genel anlamından söz edilemez: Metinler her zaman bir söylem formuna sahiptir. Bir metnin anlamı tamamiyle ne yazarın ne de okuyucunun kontrolündedir. Yazar tarafından belirlenmiş olan anlam sınırlıdır; fakat edebî metin her zaman açıktır. Kelimeden kelimeye, cümleden cümleye anlam üretilir. Böylece her zaman istikrarsız bir süreç söz konusudur. Dö-

konstrüksiyon fikri "idealize edilmiş dil" düşüncesine karşı koyar ve onunla mücadele eder. Dökonstrüktif okuma faaliyeti, dünyayı bir metin gibi görür. Metin-merkezli postyapısalcı yaklaşım, okuyucuyu ön plâna çıkarırken, bugün postmodernizm, postyapısalcılığın öne çıkardığı okuyucuyu da öldürmüştür (Agger, 1990: 72).

Foucaultcu Bilgi/Güç Söylemi

Postyapısalcılık yazarın ölümünden bahsederken, Foucault bu ölüme, insanın ölümü'nü (*the death of man*) de dahil eder. Demek ki, Foucaultcu görüşte iki ölüm vardır: Yazarın ölümü ve insanın ölümü. Yazarın ölümü, Kartezyen düşüncede yerini bulan bilinç felsefesinin aşkın-öznesinin de ölümüdür. Aşkın özne, metafizik bir öznedir; insanoğlunun kendisi değildir. İnsanın ölümü ise, Foucaultcu modernite analiziyle ortaya çıktığı gibi bilginin ölümüdür (Burke, 1993: 78, 81, 106). Foucault, insanın ölümünün temelini modern *episteme* kaynaklarına dayandırmaz; o, Kartezyen düşüncenin aşkın özne fikrine karşı, anti-Kartezyen "söylem düzeni"ni inşa eder. Bu sebeple de Foucault sosyal bilimlerde söylemin kurucusu olarak görülür (Luke, 1990: 241). Söylem düzeni, anti-diyalektik ve ateolojik, materyalist bir düzen olup şeylerin düzenine bağlı bir biçimde organize olur. Bu düzende insan nesne ya da özne durumundadır.

Foucault'nun spesifik problemleri, "tarih, beşerî bilgi ve dildir". Yöntemi tarihseldir. O, bireysel gelişim tarihi içinde insanı tasvir eder. Foucault da, tıpkı Braudel, Marx ve Bachelard gibi geleneksel tarihin idealizmini, pozitivizmini ve doğrusallığını reddeder (Lemert and Gillan, 1982: int. ix, 14). Tarih, söylenmiş ve söylenmemiş arasındaki sınırdan geçer; tarihi yeniden tesis etmek için diğer sınırların ihlâl edilmiş olması gerekir. Tarih ılımlı bir süreklilik değil; çatışma ve değişmedir. Dedikoduların, kafelerde paylaşılan sırların, tüccarlar arasın-

daki ittifakların, tarihin büyük anlatılarıyla çatıştığını, çatışmaların gündelik dildeki konuşmalarla ilgili olduğunu belirtir, Foucault.

Eleştirel bir sosyal teorist ve Post-Kantçı diyebileceğimiz Foucault'nun tarif ettiği beşerî bilgi, güç/iktidar ile alakalı bilgidir. Avrupa'nın sanayileşmesine denk düşecek şekilde akademik disiplinler, Aydınlanma düşüncesi ve reformist yabancıların katkılarıyla işler hâle gelirken, insan davranışlarını kontrol etme gücünü de yaygınlaştırmışlardır: Psikoloji, suç bilimi, klinik tıp gibi. Akademik disiplin, iki-uçlu bir pratiktir: Bir taraftan, bilgi ve hakikati kontrol eder; öte taraftan, sosyal amaçlar için kişileri ve bünyeleri/bedenleri denetim altında bulundurur (tıp ve ekonomik teoriyi kullanarak nüfusun davranışını disipline etmek gibi). Böylece bilgi, dil yoluyla güce/iktidara önderlik eder (Lemert and Gillan, 1982: 19-21). Bilgi, sadece kimlik ya da hakikat değildir; aynı zamanda da "hayırı yaşamak" (*experience of the no*)'tır.

Yapısalcılar dili anlam ve açıklamadan ayırırken, Foucault, dilin ne olduğu sorusuna, anlam, öz ya da biçim olarak karşılık vermez. Foucault'nun dil soruları, "varoluşa" (*existence*), "fonksiyona" ve "pratik"lere bağlıdır. Pratiklerin her bir takımı, söylemsel biçimlenmelerce yapılanır ve onların içinde yer alır. Söylem yapısı sadece bir birliği değil, aynı zamanda dağılmayı da ihtiva eder. Anlam, bir sosyal pratik olarak söylemin ve varlığın maddî/cismanî durumları arasındaki tansiyona dayanarak keşfedilir.

Bir söylemin varlık şartlarında yoğunlaşan Foucault, *Discipline and Punish* [Disiplin ve Ceza] adlı eserinde ceza sosyolojisini, *The Order of Things* [Şeylerin Düzeni] adlı eserinde beşerî bilimlerin epistemolojisini (ya da bilgi sosyolojisini), değişme problemini, nedenselliği, yazar-öznesiyi (Burke, 1993: 89) ve *epistemen*in tarihini (Gordon, 1980: 196), *The History of Sexuality I* [Cinselliğin Tarih I] adlı eserinde, güç/iktidar teorisinin felsefî dökonstrüksiyonu, *Archeology of Knowledge* [Bilginin Arkeolojisi] adlı eserinde tarihsel bilginin

metafelsefesini ortaya koyar (Lemert and Gillan, 1982: 2). Foucault, yapısalcı yaklaşımı reddetmekle beraber, özellikle *Madness and Civilization* [Delilik ve Uygarlık], *Şeylerin Düzeni* ve *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserlerinde, bir yapısalcı gibi çalışır. Lemert ve Gillan, Foucault'nun, Marksist, yapısalcı ve semiyolog olarak görülebileceğini fakat, onun esas tarih, bilgi ve dil sorularıyla ilgili (Lemert and Gillan, 1982: 7) olduğunu belirtir.

"Söylemler, dünyayla olan ilişkimiz, onun içinde yer almaklığımız, değer düzenindeki yerimizi ortaya çıkaran olaylar karşısındaki bağımsızlığımız her ne ise, sadece ona ilişkindir. Söylemsel sükût yasaklanmış söz, deliliğin paylaşımı ve hakikat istemidir." Açıklamalarında bunlardan en sonuncusu üzerinde duran Foucault, söylemin hakikat istemine göre, içsel ve dışsal unsurlarla denetlendiğini belirtir. Yeni bir görüş (söylem) kendi içinde doğrudur, ama hâlihazırdaki hakikat anlayışına uygun değildir. Bu noktada yeni görüş ya hakikat istemine göre kabul edilir ya da yasaklanmaya maruz kalır (Foucault, 1992a:14) Söylemler suskunluklardan farklı bir biçimde sonsuza değin güce/iktidara boyun eğmiş ya da ona karşı oluşturulmuş değildir. Söylem, iktidarın aracı ve sonucu olabileceği gibi, aynı zamanda karşıt bir strateji için engel veya çıkış da oluşturabilecek karmaşık ve istikrarsız bir bütündür de. "Söylem iktidarı harekete geçirir ve üretir; onu güçlendirir ama bir yandan da yıpratır, zayıflatır ve onun silinmesini sağlar. Aynı biçimde sükût ve giz, iktidarı korur, onun yasaklarını sabitleştirir, fakat aynı zamanda çatışmaları yumuşatır, az ya da çok karanlık hoşgörülere yer açar (Foucault, 1993:106-107). Söylem, görünebilir belgeler, merkez ve görecilik ve karşıt söylemsel güçler arasında yer alan durumlara ilişkin sağlam bir konuşma olmalıdır (Lemert and Gillan, 1982: 51).

Foucaultcu söylem, bir bilgi teorisidir (Dant, 1991: 208; Lemert and Gillan, 1982: 47). Söylem yapıları da bilginin nasıl formüle edileceğine göre oluşur. Söylemsel pratikler, basit ola-

rak söylem üretme yolları değildir. Söylem pratikleri, kurumlarda, teknik süreçlerde, genel davranış kalıplarında içkindir.

Söylem alabildiğine kompleks bir gerçekliktir; ona farklı seviyelerde ve farklı yöntemlerle yaklaşmak gerektiğini ifade eden Foucault'nun bilim anlayışı benin/kendiliğin (*self*) geneolojisi (soykütüğü), yöntemi ise "arkeoloji"dir. Benin/kendiliğin geneolojisiyle Foucault, insanın maddî formu; yani bedeni üzerindeki (cinsellik, delilik, homoseksüellik) söylem etkilerini göstermeye çalışır (Dant, 1991: 125).

Arkeolojik yöntem, söylemsel pratiklerin düzenlilikleri üstünde çalışma yapmayı gerekli kılar. Bilginin arkeolojisi hakikati yüceltmez, sadece bilimlerin yapısıyla da ilgili değildir; bilginin arkeolojisi "anlatımların düzenliliğini" açıklamak ister. Foucault, yaptığı şeyin ne biçimselleştirme ne de metin yorumlama olduğunu, yaptığı şeyin arkeoloji olduğunu söyler: Arkeoloji, arşivin tanımlanmasına delalet eder. "Bu kelimeyle belli bir dönemde toplanan metin yığınlarını kastetmiyorum. Arkeoloji ile kastettiğim, belli bir dönemde bir toplumun tanımını veren kurallar bütünü"dür (Foucault, 1991a: 59). Bizzat kendisi tarafından sunulan arkeoloji, aslında "söylemin tarihi"nin yazımıdır; yani düşünce tarihinin.

Toplumu belli bir dönemdeki kurallar bütünüyle tanımlayan arşiv ya da arkeolojik çalışma için Foucault, "söylenebilirlik" (*sayable*), "muhafaza" (*conservation*), "hafıza" (*memory*), "yeniden işler kılma" (*reactivation*) ve "kendine mal etme" (*appropriation*) kavramlarını kullanır (Foucault, 1991a: 59-60). Bunlardan "söylenebilirlik" söylem alanının ne olduğuyla, söylemi mümkün kılan olaylar ve bunların ifade edilebilirliği ile eşdeğerdedir. "Muhafaza", hangi söylemlerin anlatım biçimlerinin kendini idame etttirdiği, hangilerinin hiçbir iz bırakmadan ortadan kalktığı, hangi söylem biçimlerinin ritüellerde, festivallerde alenî olarak yaşadığı, hangilerinin yerlerini koruyamadığı ile ilgilidir. "Hafıza", hangi söylemlerin herkes tarafından geçerli olarak tanındığı, hangi söylemlerin unutulduğu ya da savsaklandığı, hangileri-

nin yabancı olarak dışlandığı, hangi söylem tiplerinin, yeni söylem tiplerinin ifadeleriyle ve eski sistemin bünyesiyle ilişki içinde olduklarıyla ilgilidir. "Yeniden işler kılma" ise, eski dönemlere ait unsurların hangilerinin korunduğu veya yeniden oluşturulduğu, onların hangi dönüşümlerden geçirildikleri, söz konusu unsurlara hangi ölçütlerle değer biçildiği ve onlara ne tür roller verildiği sorularına tatmin edici cevaplar arar, kısacası o, eski dönemlerden kalma yabancı kültürlerin, söylemler içinde ne şekilde tutulduğu, eski dönemler ait söylemlerden nelerin alındığı ve onların ne şekilde dönüştürülerek üretildiği ile ilgilidir. "Kendine mal etme" konuşmacılarla dinlemeye mahkûm kişiler arasındaki kurumsal bağlantıya, söylem ve yazar ilişkisine, sınıflar, cemaatler, uluslar, dil, kültür ve etnik topluluklar arasındaki denetim ve çekişmelerin nasıl yürütüldüğüne ait soruları açığa çıkararak, hangi grup veya sınıfların belli bir söylemi kullanma izni ya da hakkı olduğu ile ilgilenir

Bu sorular bağlamında Foucault'nun "beşerî bilimlerin arkeolojisi" olarak nitelendirdiği analiz, söylem teorisinin ortaya çıkışına zemin hazırlar. Bir söylemi incelemeye almak onun sürekliliğini kesintiye uğratmaktır. Bu noktada Foucault, pek de gönüllü olmayan bir şekilde, kesintiye uğratmanın söylem üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğunu göstermek için şöyle der: "Kesintiye uğratmak, söylem düzeni içinde tesbiti mümkün olmayan bir dilektir. Görünen her türlü başlangıcın ötesinde gizli bir köken vardır. Bu o kadar gizli ve temel bir kökendir ki, hiçbir zaman tam olarak kavranamaz. İnsan, kronolojilerin safdilliğiyle (*naivety*) hep gerilere doğru kayan ve aslında başlı başına tarihte hiç bulunmayan bir kökene doğru yöneltilir. Aranılan bu yer, başlı başına bir boşluktur. Bu temayla bağlantılı bir başka tema daha vardır: Açığa çıkartılan söylem. O şimdi söylenen (*already-said*) üzerine oturur. "Şimdi söylenen" daha önce konuşulmuş (*spoken*) söze veya yazılmış metne dayanmaz. Aslında hiç söylenmemiş (*never-said*), beden bulamamış, cisimleşememiş söylemdir. Nefes kadar sessiz bir sesdir; kendi işaretinin boşluğunda bulunur. Do-

layısıyla söylenmemiş söylem, aslında söylemediği şeyin bastırılmış varlığıdır. Bu söylenmemiş olan, söylenmiş olan şeylerin içeriden altını oyan bir boşluktur (Foucault, 1972: 25).

Tarihsel söylem analizi, her türlü determinizmi reddeden bir köken aramadır (Foucault, 1972: 25). Köken ararken, söylemin her anı; ortaya çıktığı an, göründüğü an, tekrarlanmadığı an, bilindiği, unutulduğu, biçim değiştirdiği anlarda da söylemin yokoloşunu (dispersion) algılamaya hazır olmamız gerekir.

Foucault'nun söylem teorisi tarihe bağlıdır. Tarih yapısal etkilenmelerin yeniden yapılanması içinde, pratikler/kurallar, görünen/görünmeyen, bilgi/güç sınırlarında çalışır. Bilgi/güç ne görünürdür ne de görünmez. Fakat, bilgi/güç, görünenin pratik edilmesidir; çünkü bilgi/güç sadece görünür değil, aynı zamanda düzenleyicidir. Bilgi ve gücün düzenleyici etkisi, pratikleri açıklamak için tasvir edilebilmelidir (Lemert and Gillan, 1982: 27, 39, 41, 51).

Foucault'nun söylem teorisinin iki ögesi, çağımız düşünce dünyasının önemli yenilikleri olarak görülür: Birinci yenilik, Aydınlanma felsefesinin özne-nesne ikiciliğinin merkezî durumuna karşı söylem, merkezî ikiciliği ortadan kaldıran bir anlayışa sahiptir: Söylem hem özne hem de nesneye ilişkindir. Bu tez ile beşerî bilimler, öncelikle söylem ve nesneler arasındaki ilişkinin farkına varır. İkinci yenilik ise, güç ve bilginin kaçınılmaz olarak söyleme bağlı olmasıdır (Hekman, 1992: 18).

Foucaultcu düşüncede söylem, hakikat, bilgi ve gücü düzenleyen moddur: Bilgi, söylemlerin içine kazılmıştır, onların dışında değildir; ideoloji kavramı da öznenin (yazarın ya da okuyucunun) teorik anlayışına kilitlenmiştir. Bilgi, güçte içkindir; eylemler ise birer strateji ve taktiktir.

Foucault, söylemin alanını ortaya koymaya çalışır. O, farklı söylemleri toplar, kümelendirir ve aralarındaki bağları tasvir eder (Foucault, 1991a: 55). Söylem alanı, geleneksel şekliyle düşünce tarihinin çerçevesini çizmediği alandır. Aslında gele-

neksel düşünce tarihinin söylemin oluşturduğu sınırları kabul etmediği de bir gerçektir. Boş nesneler, hatta sessizliğin kendisi bile sözcüklerle doludur; sözcüğün, söylenmediği zaman dahi, anlama gömülü mırıltısı duyulur, insanların söylemedikleri şeyler konuşmalarının devamıdır ve söylemlerin kendi sınırları içindeki alanlarla sınırlanır (Foucault, 1991a: 61).

Foucault söylem tanımlamasında, açıklamalar sistemi ve varlık alanları olarak kurumsal yapıları kullanır. O hapishane örneğini vererek, söylemi şöyle tanımlar: "Hapishaneler hakkında insanların birbirlerine söylediklerinin söylemle sınırlanması anlamsız. Bir hapishaneyi olduğu şekliyle tutan kararlar, yönetmelikler, stratejiler ve bunların incelenmesi de hapishane söylemini oluşturmaz. Benim yazmayı hedeflediğim bir kurum olarak hapishane değil, hapsetme uygulamalarıdır (*practice of imprisonment*)" (Foucault, 1991b: 75; Gordon, 1980: 38).

Foucault doğrudan doğruya kurumları, teorileri ya da ideolojileri değil, belli bir dönemde kabul edilen olaylarla durumları ve onları sımsıkı kavrayan pratikleri analiz eder. Pratikler "nerede ne söylendiği", "nerede ne yapıldığı"yla bağlantılar kurularak açıklanır (Foucault, 1991b: 75). Sosyal pratiklerin her biri –söylem oluşumları ve söylemler– göreli ile mutlakın bağdaştırılmasından daha fazla bir şey ifade eder. *Archeology of Knowledge* [Bilginin Arkeolojisi] adlı eserinde Foucault, söylem oluşumunda şu noktaya dikkat çeker: "Söylem yapısı bir birlik değil, aynı zamanda dağılmayı da ifade eden açıklamalar sistemidir ve söylem kendi şartlarında oluşur" (Foucault, 1972: 38). "Yöntem Sorunları" [*Questions of Method*] adlı makalede (1991b: 75) de ifade ettiği gibi Foucault, söylem analizinde, kurumlar, teoriler veya ideolojileri değil, pratikleri hedefler; mevcut bir anda kabul edilebilir durumları toplamayı amaçlar. Pratikler, kurumlar tarafından yönetilen ya da ideolojiler tarafından tasarlandığı ya da pragmatik şartların yönlendirdiği bir tarzda ele alınmamalıdır. Hapsetme uygulamalarında olduğu gibi, pratikler, kuralların baskısıyla, "ne yapıldığı" ve "ne söylendiği"yle ilgilidir.

Foucault'un kendinde sorun olarak gördüğü husus, söylemlerin maddîleştirilmesi/bireyleşimidir (*individualization*). Güvenilir olduğu bilinen söylemlerin, söz gelimi akademik disiplinlerin maddîleştirme ölçütleri vardır. İnsan tekil olarak psikiyatriden ya da tıptan veya gramerden ya da biyoloji veya ekonomiden bahsediyorsa neden söz ediyordur? İnsanın ilk bakışta tanıyabileceğini sandığı, fakat sınırlarını tasvir etmekte zorluk çekeceği bu ilginç bağımsız varlık alanları nelerdir? Bunların bir kısmı tıp, matematik gibi tarihin şafağından kalmadır. Buna karşılık bir kısmı da (psikiyatri ve ekonomi gibi) çok yeni ortaya çıkmış olan disiplinlerdir. Bu bağımsız varlık alanlarının bir kısmı da belki ortadan yokolmuştur (Foucault, 1991a: 54). Peki bu bağımsız varlık alanları nasıl bir değişime uğramaktadır? Bu soruya cevaben Foucault, her bağımsız varlık alanının, yeni anlatımlarla değişime uğrayacağını dile getirir.

Söylem ilk durumda yazı, ikinci durumda konuşma, üçüncü durumda ise bir mübadele oyunundan başka bir şey değildir. Mübadele, okuma, yazma ve işaretlerden/göstergelerden başka bir şeyi devreye sokmaz. Kendini anlamlandıranın buyruğuna bırakır ve kendini iptal eder (Foucault, 1992: 27).

Foucault söylemin oluşumu ve yorum konusunu, birbiriyle bağlantılı iki teknik olarak görmüştür. Ancak bu ikiye bölünmenin, bize baskı yaptığını ve bize egemen olduğunu ve kültürün içlerine kadar uzanan bir çatal olduğunu söyler. Bu çatalın, anlama inanan geçmiş ile önemliyi keşfetmiş şimdi arasında bir seçim yapılamayacak kadar çağdaş olduğunu belirtir (Foucault, 1973: 299). Özellikle Nietzsche ve Annales tarihçilerinden etkilenen Foucault, yorum meselesinin çağdaş bir mesele olmakla beraber, esas ilgi alanının bilimsel statülü bir söylemin bilgi nesnesi olarak insanı incelemek olduğunu öne sürmüştür (Foucault, 1992b: 28-29). Foucault bu konuda kendisinin bir ilk olmadığını, Guattari ve Deleuze'e çok şey borçlu olduğunu da ifade eder.

Foucault, söylemin oluşumuyla ilgilenirken yorumu kullanmaz. Oysa bugün birçok söylem analizcisi ve sosyal teorist söylemin yoruma muhtaç olduğunu açıkça kabullenmiştir: Söylem yorumlanmalıdır.

Burke, Batının hümanist söylemine karşı çıkan Foucault'yu şiddetle eleştirir; ona bir diğer eleştiri de Baudrillard'dan gelir. Foucault'yu geç kalmış bir mesih olarak değerlendiren Baudrillard, onu üç alanda eleştirir: Birincisi, Foucault'da güç/iktidar, arzuya bağlıdır. Baudrillard ise, gücü "meydan okuma" ve "ayartma" kavramlarına bağlar (Baudrillard, 1998: 26-27). İkinci eleştiri, Foucault'nun özgürleştirme düşüncesine yöneliktir. Baudrillard her özgürleştirme biçiminin gerisinde bir baskı altında tutmanın varolduğunu söyler (Baudrillard, 1998: 37). Üçüncüsü eleştiri ise, Foucault'yu okurken, insanın her zaman politik bir belirleyiciliğe maruz kalmasıdır. Baudrillard ise Foucault'nun gücün/iktidarın gerçeği ürettiği fikrine karşıt olarak, gücün mübadele edilebilir bir şey olduğunu ifade eder (1998: 54, 58).

Foucault'ya getirilen bu tür eleştiriler yanında, onun söylem analizi konusundaki açıklamaları, bugün özellikle, makro-tarihsel bakış açılarına, eleştirel dilbilimcilerin analizlerine ve nitelik analizi yapan sosyologlara yol göstericidir. Çalışmalarında yapısalcı yaklaşımlar görülse de Foucalt'nun söylem teorisi ve analizi, postyapısalcı ve postmodern diye bilinen felsefî hareketin bir parçası olarak kabul edilmeli ve Foucaultcu söylem analizi hermeneutik yaklaşımla desteklenmelidir.

Hermeneutik/Yorumcu Görüş ve Söylem

Hermeneutik görüş (*hermeneutic*) özellikle teolog Schleirmacher, 19. yüzyıl sosyologu Dilthey ve fenomenolog Husserl'in görüşleriyle önem kazanmış; Heiedegger ile açımlanmış ve Heidegger'i izleyen Gadamer ve Ricœur ile gelişme kaydetmiştir.

Hermeneutik, *hermeneuies* sanatı, yani bildirme, haber verme, tercüme, açıklama ve açımlama sanatıdır (Gadamer, 1995: 11). Geçmişi, dil ürünlerinin, yazılı eserlerin dilini yorumlayarak anlamak, hermeneutik yapmaktır. Dilthey için hermeneutik, tinsel (manevî) bilimlerin yöntemidir ve tinsel bilimler hermeneutik bilmlerdir (Özlem, 1986: 76). Habermas için "hermeneutik" bilim öncesidir (Habermas, 1998: 124).

"Yapısalcılıkta metin açıklanabilmiş, fakat yorumlanmamış, yani anlaşılamamıştır" (Göka, Topçuoğlu, Aktay, 1996: 83-84). Postyapısalcı yaklaşım içinde değerlendirdiğimiz, solcu Heidegger olarak bilinen Derrida ise özellikle *Of Grammatology* adlı eseriyle, radikal yorumcu olarak kabul edilmiştir (Hoy, 1990: 50).

Yorum, hermeneutik felsefe ve fenomenolojiye dayanır. Yorumlama (*interpretation*) eylem ve anlam arasındaki ilişkiyi açıklar. "Hermeneutik ile yakından ilişkili olan anlamıy yorum bir çalışma nesnesi veya araştırma konusunu, net bir hâle getirip ondan anlam çıkarma girişimidir. Dolayısıyla bu, bir şekilde darmadağın, noksan, bulutlu, görünürde çelişkili –şu veya bu şekilde– belirsiz olan bir metin veya metin benzeri bir nesne olmalıdır" (Taylor, 1977:101). "Dilde yorum, anlaşılmış olanı yeniden dile getirir" (Gadamer, 1995: 27). Yorumlama, nesne ve nesneler alanına ihtiyaç duyar; metin ya da benzeri bir şey nesne olarak alınır ve bunlardaki karışıklık, eksiklik, bulutluluk, çelişki ve kapalılık "uygunluk" ve "anlama" teslim olunarak aydınlatılır. Hermeneutik, seçilen nesnenin anlamını, kendi açıklamasından ayırabilmedir. Yorumun doğru yapılıp yapılmadığını ortaya koyabilen süreçte, epistemolojik önyargıların bir engel teşkil edebilmesi söz konusudur. Başarılı yorum, metnin orjinalindeki karışıklıkları ve tuhaflıkları göstererek açıklama yapmaya dayanır. Hermeneutik içinde farklı gelenekler olmasına rağmen, bunlar üç temel konu üzerinde yoğunlaşır: Eylemin kavramsallaştırılması, yorumlama ve hakikat/gösterilen teorisi (Thompson, 1981: int. 4) .

Hermeneutik, anlama ve yorumlama ile ilgilenen bir felsedir; bir disiplin olarak da öncelikle metinlerin yorumu için gerekli kuralların açıklanması işiyle uğraşır (Thompson, 1981: 36). Hermeneutiğin ilk kurucusu Alman teolog Schleirmacher, yorumun iki ayrı boyutundan söz eder: Gramatik anlama ve psikolojik anlama. Gramatik anlama yorum dairesi içindeki parça-bütün ilişkisine, psikolojik anlama ise yaratıcı eylemi yeniden yaratma çabasına dayanır (Thompson, 1981: 37). Bu, konuşmacı ve yazarın orijinaliteyi yeniden ele geçirme çabasıdan başka bir şey değildir.

Temelleri Schleirmacher ve Dilthey tarafından atılan hermeneutik veya yorumcu felsefe, bir yandan fenomenolojik yaklaşımlarla beslenirken, fenomenoloji ve yorum arasında köprüler kurulur. Yorum ve fenomenoloji* arasındaki temel ayırım; fenomenolojinin bilinçli tecrübeden doğan bilgiyi öne çıkarması; hermeneutik felsefenin ise metin yorumlarına ağırlık vermesidir. Aslında, bugün bunlar içiçe geçmiş bir durumdadır. Bu içiçeliği sağlayan da şüphesiz Heidegger'dir.

---

* *Fenomenoloji*, klasik fenomenoloji, sosyal fenomenoloji ve yorumcu fenomenoloji olarak üçe ayrılır: Klasik fenomenoloji Husserl'in fikirlerinde kaynak bulduğu gibi, dili bir araç olarak görür. Merleau-Ponty ve Schutz gibi sosyal fenomenologlar, sosyal ilişkilerin tecrübesini araştırırlar. Merleau-Ponty, Husserl'in idealizminden etkilenir, fakat idealizme karşı çıkar: Ona göre, dünya dışında insan tecrübesi yoktur, Husserl'deki öz (*essence*) fikrini reddeden Merleau-Ponty şeyleri, özlerin ürünü olarak değil, algının ürünü olarak değerlendirir. Schutz, aslında çağdaş bir Merleau-Ponty' dir. Schutz, bireylerin gündelik hayat içinde çeşitli işlemlerde bulunduklarını ve bunları yaparken de üç çeşit varsayıma sahip olduklarını ifade eder: Birincisi, dünya sabit ve değişmezdir. İkincisi, algılanan olaylar hakkında insanların kendi tecrübeleri geçerlidir. Üçüncüsü ise, bireyler kendilerini güç ve eylem sahibi olarak görürler Bu açıkça yorumcu fenomenolojidir ve yorumcu fenomenoloji Husserl'in "yaşantı-evreni" öğretisini ve Heidegger'in varlık yorumlarını izler. Heidegger ise fenomenolojik tasvirin metodolojik anlamını yorum olarak görür (Littlejohn, 1992: 212-225)

Yorum, Husserl'in öğrencisi Heidegger'e göre Daisen* analizidir (Göka, Topçuoğlu, Aktay, 1996: 38); yani, insan varlığının yorumu. Heidegger, bir şeyin gerçekliğinin dikkatli bir analizle değil, doğal tecrübeyle bilindiğini öne sürer ve bu tecrübeyi iletişime bağlar. Heidegger'i daha ileri götüren Gadamer'in ise hermeneutik felsefeye katkıları büyüktür. Gadamer, insan tecrübesini anlama ile açıklar ve bireyleri metinlerin dışında görmez.

Gadamer ve Ricœurcü Hermeneutik ve Söylem

Yorumcu görüş, Gadamer'e göre, beşerî bilimlerin metodolojisi değildir. Gadamer, doğa bilimleri ve *humanities* (filoloji, edebiyat eleştirisi, estetik, kültür tarihi gibi)arasında bir ayırım yapar. Bu ayırımda sosyal bilimleri, insan bilimleri ile *humanities*in arasına yerleştirir. Gadamer, gerçek bir doğa bilimcisinin, gerçekliğin bütünü içinde nasıl bir yere sahip olduğunu belirlemesinden söz ederken, *humanities* denen şeyin ortak bilinçlilikle ifade edileceğini açıklar. Modern sosyal bilimlerin nesneleriyle gergin bir ilişki içinde olduğunu belirtirken, bu ilişkinin yoruma dayalı refleksivite ile anlaşılması gereği üzerinde durur (Outhwaite, 1991: 24-25).

Anlama, yorumlama, diyalog ve söylem kavramlarını bir arada kullanarak bunları tek tek açıklayan Gadamer, aslında her tür yorum tekniğini mümkün kılan fakat aynı zamanda ona sınırlamalar getiren bir ön anlama (*pre-understanding*) peşindedir. Gadamer, Sartre gibi, anlamayı bir şeye angaje olma veya işin içine girme (*engagement*) manasına gelecek

---

* Heidegger Daisen'ı indirgenemez bir biçimde konumlanmış ve öznelerarası bir şey olarak tanımlar. Daisen baştan itibaren "Dünya içinde Varlık" ve "Ötekilerle birlikte Varlık"tır. Sözcüğün lafzî anlamı içinde "orada olma"yı (fakat aynı zamanda burada olmayı da) ifade eden Daisen, öze (*Sosein* veya şu şekilde olmaya) tam karşıt olarak, varoluş için kullanılan Almanca skolastik terimidir (West, 1998: 141-142).

şekilde kullanır. Geleneksel yorumcu görüş, bir nesneyi, bir metni, bir sosyal pratiği, vs. kendi olduğu hâliyle anlamayı hedefleyen bir yorumcuyu kabul eder. Bu, öznenin elinden geldiğince açık fikirli ve önyargısız olup, nesneye ön-anlamalar/kavramlar olmadan da yaklaşabilmesi anlamına gelir. Geleneksel yorumcu görüşün aksine Gadamer, nesneyi yorumlayan öznenin (yorumcunun) anlamada, ön-kavrayışı ve önyargıları kullanacağını belirtir (Outhwaite; 1991: 24-25)

Gadamer, anlamada bilinçlilik unsurunun olması gerektiğini, bilinçlilik olmadan etkili tarihi anlayamayacağımızı belirtir. Bu bazı metinlerin anlaşılması için, olayların tarihsel rollerinin bilinmesi anlamına gelir. "Eğer biz, din ve politikaya ya da diğer şeylere ilişkin metinlerin tarihte oynadıkları rolleri bilmezsek, onları anlayamayız. *İncil* ve *Komünist Manifesto*'yu, onların tarihimizdeki rolünü belirlemeden anlamak imkânsızdır." Anlama için bir diğer özellik subjektifliktir. Geleneksel yorumcu görüşe göre subjektif yaklaşım, objektif yaklaşımın aksine, bireysel ve keyfî bir yaklaşım anlamına gelir. Gadamer ise, özne-nesne bölünmesini aşmak isteyerek, geleneğin bir parçası olan metni, objektif bağlama göreli kılmak ister (Outhwaite, 1991: 25).

Gadamer'e göre, Nietzsche'nin yorumu kullanışı, yorum sorununa yeni bir yaklaşım getirir: "Yorum, bir metnin anlamını netleştirmeye dayalı filolojik bir sanat anlamına gelmez. Yorum, yapay anlamın maskesini düşürmek, gizlenen veya başka bir biçimde aktarılan anlamın üzerindeki örtüyü kaldırmaktır. Yorumlama bir gelenekte yaratılan söylemin açıkça ifade edilmesidir" (Gadamer; 1991: 217). Bu, açıkça şu demektir: Yorum için söylem/lere ihtiyaç vardır. Herkesin söylem olarak kabul ettiği, bir metin veya bir insanın demek istedikleriyle kastedilen ifadeler, yorumlama ile açık hâle gelir. Bu süreç yorumlanan ile yorumlayan arasında köprü kurarak boşluğu ortadan kaldırır.

Gadamer "diyalog" üzerinde durur ve Platon'un "düşünmenin, insanın kendisiyle sürdürdüğü diyalog olduğu"

görüşünü paylaşarak en saygın modelin diyalog olduğunu söyler: "İki kişi arasında karşılıklı ilişki vardır; kişilerin her biri ortak bir nokta buluncaya kadar birbirlerine açılırlar", "diyalog ortak nokta bulunduğu sürece devam eder." "Diyalog, birbirine karşıt konumdaki iki görüş (*posture*)'ün karşıtlığının üstesinden gelinmesi sürecidir. Diyalog ortak bir dil bulmak ve yeni bir bilim veya düşünce el kitabına katkıda bulunmak değil, onu bir sosyal eylemde paylaşmaktır" (Gadamer, 1991: 222-223).

Diyalog süreci ve onun açılması (*unfolding*)'nda devreye giren herşey, her türlü yabancılaşmayı ortadan kaldırır. Diyalog sürecinde hiçbir şey olduğu gibi kalmaz; taraflar birbirleriyle bütünleşir. Diyalog anlamaya yönelik çabadır. Gadamer'e göre, gerçek/hakikî (*genuine*) bir diyalogun tarafları değişir, ilerler ve sonra da küçük bir dayanışma zemini bulur. Bu anlamda, der Gadamer, "..bence yorumların çatışması bile bir çözüm içerebilir. İdeolojiler, psikoanaliz ve her türlü radikal eleştiri biçimlerinin eleştirisi, soyal hayatın temel süreciyle, benim doyurucu bulduğum tarzda –yorumcu olacak tarzda– yeniden bütünleşmeli ve bütünleşmek zorunda olmalıdır" (Gadamer, 1991: 218).

Heidegger'in bir diğer takipçisi ise, Gadamer ve Habermas arasında arabulucu konumuyla değerlendirilen, kendisini inancın yorumunu yapan bir teorisyen olarak niteleyen Ricœur (Göka, Topçuoğlu, Aktay, 1996: 87, 151-177)'dür. Ricœur-'ün "anlamlı eylemin bir metin gibi okunabileceğini" keşfetmesi, bir bakıma Dilthey'den beri süregiden beşerî bilimlerin yöntem sorununu çözüme kavuşturma arzusuna dayanır (Göka, Topçuoğlu, Aktay, 1996: 80).

Ricœur, Heidegger ve Gadamer gibi yorumun açıklama ve anlamayı gerektirdiğini, fakat onlardan farklı olarak yapısalcı bir fenomenolog gibi açıklamanın ampirik ve analitik olduğunu, anlamanın ise genel olduğunu belirtir. Ricœur'e göre, yorumda iki süreç vardır: Metni parçalama ve metni kalıplarına ayırma. Subjektif hüküm verilerek, anlamın tamamı or-

taya çıkarılır; adeta bir daire üzerinde açıklamadan anlamaya anlamadan açıklamaya dönülür. Açıklama ve anlama birbirlerinden ayrılmaz. Ricœur, bu noktada Gadamer ile hemfikirdir. Ancak, Gadamer metin ve okur arasında, Ricœur'ün genel anlam anlayışının aksine, hususî bir etkileşimin varolduğunu öne sürer.

Ricœur, yorum sözcüğünün birincil anlamının kültürün yazılı belgelerinin yorumlanması olarak görür ve yorum geleneğinin "evrenselliği ve yöntemi" üzerinde durarak (Ormiston and Schrift, 1990: 3), yorumu tasavvur edilebilir bir güç olarak metafora bağlar. Ricœur'de "yorum, bir tanımlama değil, dünyayı yeniden tanımlamadır" (Taylor, 1977: 177-225). Ricœur, yorumlamada öncelikle nesnenin aranması gereğinden işe başlar ve Dilthey'ın kullandığı *Auslegung* (yorum, metin çözümleme) kavramına bağlı kalarak, kültürün yazılı belgelerinin yorumlanması için kuralların olduğunu varsayar (Ricœur, 1990: 27).

Sosyal bilimlerin "metin" kavramından hareketle Ricœur, yorum için hangi paradigmanın kullanılabileceğini araştırırken, sözlü ve yazılı dil arasındaki ayırımı gerekçelendirmek için bir ön kavram olarak "söylem"i kullanır ve gündelik konuşma olaylarının söylemine önem verir, fakat metni daha fazla önemser. Konuşma kayda alındığında, gündelik konuşandan ve onun üreticilerinden ayrılır. Metinler, söylemlerin yorumlandığı gibi yorumlanmaz. Çünkü metinlerin süregiden hayatları vardır. Birer tarihsel döküman gibi yazarlar ve konuşmacılar olmasa da, onlar vardır. Metnin kendisi her zaman bizimle konuşur; yorumcunun görevi, neyin söylendiğini bulup ortaya çıkartmaktır. Bu sebeple, metnin yorumu, konuşmanın yorumundan daha komplekstir.

de Saussure'e değil, Fransız dilbilimci Benveniste'e dayanarak, söylem ile sistemi ayıran Ricœur, bir bütün olarak dilin, ayırıcı ve yapılandırıcı bir biçimde, farklı seviyelerde birbirine bağlandığını (Thompson, 1981: 49) belirtir. Dilin temel birimini, Benveniste'in kullandığı anlamda, "gösterge" olarak ka-

bul eden Ricœur söylem tanımını, cümleden yola çıkarak, dilbilim çerçevesinde yapar (Ricœur,1990: 28): "Söylem, dilin konuşulduğu ve yazıldığı biçimdir." Dilin öznesi yoktur ama söylem sırasında hep konuşmacıya geri göndermeler vardır; yani kimin "ne söylediği" önemlidir. Dilin zamanı ve subjektifliği yokken, söylem hemen her zaman bir şey hakkındadır.

Ricœur, olay ve anlam arasındaki içsel diyalektiğe dayanarak, söylemin ayırdedici niteliklerini belirlemede, olay ve söylemin yorumunu geliştirmek için cümle dilbiliminin dört temel özelliği üzerinde durur: Birinci özellik, söylemin zaman olarak "şimdi" içinde gerçekleşmesidir. Dil sistemi ise zamanın dışındadır ve hep vardır. Benveniste'in söylediği anlamda şimdi anı; söylem anı'dır. İkinci özellik, söylemin bir dizi karmaşık göstergeler (şahıs zamirleri gibi) aracılığıyla konuşmacılara geri göndermeler yapmasıdır. Bu durumda söylem anı, kendi kendine göndermeler yapan bir şeydir. Üçüncü özellik ise söylemin her zaman bir şey hakkında olmasıdır. Söylem tasvir etmek, anlatmak veya temsil etmek zorunda olduğu dünyaya göndermeler yapar. Böylece dilin sembolik işlevi söylem içinde gerçekleşir. Dördüncü özellik, dilin yalnızca iletişimin koşulu olmasına ve bunun kodlarını sağlamasına karşılık, söylemin bütün mesajların alınıp verildiği yer olmasıdır. Bu anlamda söylemin hem kendi dünyası hem de kendisine seslenilen muhatabı vardır: Dört özellik bir araya geldiğinde, konuşma bir olay olarak kurulur. Bu dört özellik, ancak dilden söyleme geçiş hareketinin gerçekleştiği anda ortaya çıkar (Ricœur, 1990: 28)

Söylemin ortaya çıkışından daha da önemli olan şey, söylemin mümkün bir dünyaya işaret eden bir yönünün olmasıdır. Söylem metnin arkasında duran bir şey değil, metnin önünde duran bir şeydir. Kurallara bağlı açıklamalar üzerine oturan Ricœurcü yorum, yapı ve metin arasındaki açıklamaya dayalı olduğundan, Frank tarafından iki bakımdan eleştirilir: Birincisi, metnin bütünlüğüne ilişkindir. İkincisi ise, edebî metinlere ilişkindir: Ricœurcü açıklama, maddî olmayan (şiir gibi) açık-

lamaları dahi maddî bir şekilde tanımlar. Oysa, der, Frank, "metni karakterize eden bütünlük, dilbilimsel bir fonksiyona dayandırılamaz. Bu bütünlük yaratıcı güce sahip entelektüel okuyucunun yorumuyla ortaya çıkan bir bütünlüktür" (Frank; 1990, s. 146).

Frank, edebî metinlere yönelik ikinci eleştirisinde, "yazılı edebî metinlerde ortaya konan olayla, olmuş olan olay arasında her zaman daha fazla bir şey olduğunu" öne sürer: Bunlar "estetik özellikler, şiirsel özellikler veya kutsal metinlerde görünen özelliklerdir". (Frank, 1990, s. 145). Böylece bir metni anlamak, yazıda bütünlenmiş ve büyük bir kısmı edebi olan söylemi anlamaya dayanır. Ricœur ise evrensellik kaygısıyla her zaman somut anlamlar peşindedir.

Metinlerin "nasıl" anlaşılması gerektiği üzerinde duran yorumcu görüş, Ricœurcü yorumlamada olduğu gibi, "doğrulama" (Göka, Topçuoğlu, Aktay, 1996, s. 80), üzerine yoğunlaşırken, Gadamerci hermeneutikte, farklı görüşler arasında köprü kurmaya dayanan bir anlayış benimsenir. Yine bu görüş çerçevesinde, metinlerin yorumu tarihsel bağlamla ilişkilendirilir. Yorumlar hem metin hakkında hem de yorumu yapanın kişisel amacı hakkında bilgiler içerir.

Ricœurcu hermeneutik, Batılı hümanist söylemin altını çizen "öteki" fikrine sadakatle bağlı iken, Gadamer, saygın bir model olarak öne sürdüğü diyalogu, "karşıt öteki"yi yabancılaşmak'tan kurtaran bir süreç olarak görme eğilimindedir.

4

Söylem Analizi

Söylem analizi, pozitivist yaklaşımlardan etkilendiğinde, sosyoloji veya sosyal psikolojinin klâsik yaklaşımlarını kullanır, hermeneutik açıdan ise dilbiliminin sınırlarında çalışır. Daha net bir şekilde ifade edildiğinde, söylem analizi üç sacayağına dayanır: Birincisi, de Saussurecü anlayışa dayanan yapısalcı dilbilim; ikincisi, Wittgenstein'ın dilsel felsefesinden yararlanan post-pozitivizm; üçüncüsü dil felsefesinde Gadamer, ve bir yarısı yapısalcılara, bir yarısı hermeneutiğe dayanan Ricœur'den etkilenen hermeneutik. Bu üç görüş bir sosyal teori olarak söylem teorisinin inşasına ve söylem analizinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Sosyolojide söylem teorilerinin çoğu, Wittgenstein'dan çok etkilenen Anglo-Sakson geleneğine dayanır.

Etnometodologlar, olgun Wittgenstein'ın *Philosophical Investigations* [Felsefe Araştırmaları] adlı eserinden etkilenerek bunlar arasındaki farklılıkları gösterirler. Foucault'da ve Derrida'da ise Nietzsche etkisiyle dile yapılan vurgu önem kazanır. Hermeneutikte dile yapılan vurgu ise insanın varoluşuna ilişkin ontolojik bir problem olarak gelişir.

Söylem analizi (*discourse analysis*) hakkındaki farklı yaklaşımlar insanı, onun bir sosyolinguistik çalışma, bir metin analizi, bir sosyal analiz ya da bir eleştirel analizden hangisi olduğu sorusuna yöneltebilir. Konuya farklı açılımlar getirilse de söylem analizi, bir sosyolinguistik çalışma, metin analizi, sosyal analiz ve bütün bu analiz türlerini içine alan refleksif ya

da eleştirel bir analizdir. Bu analiz, dili bir eylem, iletişim formu, sosyal pratik olarak görme ve yorumlama özelliği taşır.

Söylem analizi refleksiviteye bağlı olarak eleştiriye ve özeleştiriye açık bir analizdir. Söylem analizinde bulguları anlamak ve yorumlamak konusundaki köklü etkiler geleneksel yöntemlerden gelir. Analizin nesnesi, sözlü, yazılı ve sözsüz metinlerdir. O deneysel analiz veya içerik analizi gibi yöntemler kullanan bir analiz değildir. "Söylem analiz çok-boyutlu, çok-fonksiyonlu, tarihsel ve eleştirel bir analizdir" (Fairclough, 1998: 8-9). Onda, herhangi bir söylem incelenirken analitik bir yöntem aranmaz (Frow, 1989: 339; Fairclough, 1998: 225).

Dili bir pratik olarak gören ve inceleyen söylem analizi, bilgi, sosyal ilişkiler ve kimliklere ilişkin özelliklerle bunların mübadalesini ortaya çıkarmada oldukça etkin rol oynayan bir analiz çeşididir. Analizin amacı bir pratik olarak dili inceleme ve farklı anlamlarla üretilen bilgi ve bilgi/güç moduna ilişkin yapıları, onların değişim ve dönüşümlerini açığa çıkarmaktır.

Wodak, nicelik ve nitelik analizlerinin birbirlerinden ayrı tutulamayacağını, ikisinin birbirini tamamladığını, her bir linguistik ifadede bireysel bir yönün olduğunu öne sürerken, söylem düzensizliğini incelediği çalışmalarında söylem sosyolinguistiğini kullanarak "iletişim yeterliliği" ve Habermascı anlamda "tahrif edilmemiş iletişimi" odağa aldığını belirtir (Wodak, 1996: 23, 28).

Eleştirel dilbilimci Fairclough, metin analizinin, söylem analizinin bir parçası olduğu fikrinden yola çıkar; linguistik analiz ve metinlerarasılığın analizi üstünde durarak, sistematik fonksiyonel dilbilim gibi metin analizinde de çoklu-fonksiyonel teori/lere ihtiyaç duyar (Fairclough, 1992: 209) Metin analizi, sadece dilbilimcilerin ya da söylem analizcilerinin çalışmalarında değil, fakat daha geniş boyutta sosyal bilim cemaatlerinde ve sosyal bilim araştırmalarında da önemli bir rol oynar (Fairclough, 1992: 209). Çünkü metinler önemli birer sosyal eylem formlarıdır. Metinler, sosyal süreçlerin barometrelerine

benzer ve sosyal değişmelerin göstergeleridir. Metinlerarasılığın analizinde, metin ve bağlam arasındaki ilişki önemlidir. Metinlerarasılığın analizi, metinlerin nasıl üretildiği ya da yorumlandığı, sosyal bağlamların doğasına dayanan söylemlerin ve söylem türlerinin nasıl birleştiği konusunda, bize söylemin üç boyutunu gösterme imkânı verir: Bağlam, metin süreci, üretim/ yorum ve metin analizi (Fairclough, 1992: 213).

Metinlerarasılık, metinlerin üretilebilirliklerine işaret eder. Metinlerarasılık, metinlerin ikircilliklerinin ve çelişkilerinin kaynağıdır (Fairclough, 1998: 104). Söylemler tek başlarına durmazlar; onlar birer metinlerarasılık ve söylemlararasılık ürünüdürler. Böyle olunca bir metin, metinlerarasılığın ürünü ve yorumu, söylem de söylemlerarasılığın eseri ve yorumu olarak görülmelidir.

Söylem analizi, sosyal araştırmalar içinde bir yöntem olup, mevcut söylemleri yeniden üretme, değiştirme, dönüştürme ya da mevcut söylemlerin özelliklerini açığa çıkarma özelliğine sahiptir. Söylem analizleri; açıkça söylem üretme yollarıdır. Her sosyal araştırma gibi söylem analizi de "verilere", "analiz" ve "sonuçlara" dayanır (Fairclough; 1998: 225).

Bugün söylem analizi konusunda oldukça kafa karıştırıcı bir durumun varolduğu gözlenmektedir. Bunun temel sebeplerinden biri bazı analizlerde sosyal teoriler kullanılmasına rağmen, bazılarında sosyal teorilerin kullanılmamasıdır. Sosyal teorileri kullanmayan analizler salt dilbilim, sosyoloji ya da sosyal psikolojiden etkilenerek klâsik nitelik analizlerine daha yakın bir yerde konumlanırlar. Sosyal teorileri kullanan analizler ise; Foucault'nun söylem teorisini kullanan analizler, metin analizleri ya da linguistik analizleri olmak durumundadır.

Söylem analizi, 1970'lerde ve 1980'lerde doruk noktasına ulaşır. Ancak bu tarz bir tanımlayıcı yaklaşım yanında söylem analizinin gelişme sebepleri daha geniş boyutta değerlendirilmelidir. Sovyet Blokunun yıkılması, dünyanın tek kutuplaşması ve ideolojik keskinliklerin körelmesi sonucu sosyal sınıf analizlerinin giderek değer kaybetmesi, söylem analizlerinin

itibarını arttırmıştır. Muhtemeldir ki, söylem analizi temelde tek kutuplu bir dünyada etkili olan bir analiz çeşididir.

Söylem analizlerinde kıtalara ve ülkelere göre farklılıklar görülebilir. Buna göre, Foucault ve diğer Fransız düşünürlerinde Fransa'yı görmek mümkündür. Söylem analizlerine sıklıkla konu olan ırkçılık, güç ilişkileri veya cinsiyet ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda görüleceği gibi Batılı söylemlerin hangi konulara odaklandığına tanıklık etmek pek zor değildir. Bu tarz çalışmalardan hareketle, Avrupa'da genel olarak söylem yapılarının neler olduğunu kestirmek oldukça kolaylaşır.

Söylem analiziyle ilgili çalışmalarda, söylem analizcilerinin farklı yaklaşımlardan ve farklı çalışmalardan bahsetmemeleri söylem analizlerinin bir eksikliği olarak görülür. Söylem analizcileri, kendilerinin dışında kalan toplumsal grupların ve yapıların söylemlerini incelerler. Aslında bu durum, analizi yapanın "dıştan gözlemci" (Fairclough, 1998: 226; Wodak, 1996: 23) olmasıyla da yakından bağlantılıdır. Söylem analizcilerine ne yandan bakarsak bakalım, onlar birer akademisyen/entelektüeldir. Peki ama bu akademik entelektüellerin söylemleri veya söylem analizcilerinin söylemlerini kim inceleyecektir? Tabiî ki böyle bir analiz asla söz konusu olamaz, çünkü söylem analizcilerinden daha güçlü bir iktidar, daha yerinde bir söyleyişle entelektüel iktidar yoktur. Bauman yerden göğe haklıdır; entelektüelin çok sayıda ve çeşitli tanımı vardır. Ancak bunların hepsinde, onları diğer bütün tanımlardan ayıran ortak bir özellik söz konusudur: "Entelektüel tanımlarının hepsi de (entelektüellerin) kendilerini tanımlar. Gerçekten de bu tanımları yapan kişiler, tanımlamaya çalıştıkları nadide türün üyeleridir; dolayısıyla, onların önerdikleri her tanım, kendi kimliklerinin sınırını çizmeye yönelik bir girişimdir" (Bauman; 1996: 15). Böylece, yalnızca iktidar olanlar imtiyazlıdır ya da tam tersi, demek mümkündür. Entelektüellerin tekelindeki söylem analizleri de bu şekilde değerlendirilmeli ve yorumlanmalı, söylem analizlerine bakışta

entelektüellerin rolü bu noktada bir iktidar meselesi olarak değerlendirilmelidir.

Analiz, bir iletişim ve etkileşim ortamında, bireylerin eylemlerinin bir linguistik yapılanması ve bir sosyal pratik olarak dili odağa alır; eylem ve pratiklerin değişme ve dönüşümlerini inceler, eleştirel yönü itibariyle de diğer söylemlerle bağ kurar. Söylem analizi söz konusu olduğunda, bir konuşmada ya da yazılı bir metinde diyalogun daha üst seviyelerindeki organizasyonel özelliklere odaklanılır; cümle ya da daha küçük dilbilgisel birimlerle değil, fakat daha üst düzeydeki yapılarla ilgilenilir. Söylem analizi, güç/bilgi, politik ve ideolojik ilişkilere yönelip, bu ilişkilerin belli bir söylem etrafında nasıl değişim ve dönüşüme uğradığını gösterir.

Foucaultcu söylem analizi, yorum gücünü kullanmaz; fakat, eleştirel dilbilimciler, söylemin yorumlanması konusunda ısrarlıdırlar. Söylem analizi, incelemeye aldığı metinleri (yazılı/sözlü/sözsüz) cümle seviyesinde değil, tek tek cümleleri alan, cümleciklerin ötesinde bir metinsel yapı seviyesinde analiz etme arzusu gösterir (Mills, 1997: 135).

Söylem yapısı bir farklılıklar şebekesidir. Söylemler, dilin maddî seviyesindeki farklılığından ziyade, dilin anlam seviyesindeki farklılığına dayanır. Söylem analizi, farklılıkları keşfeder ve bir söylem içinde dönüşen, değişime uğrayan, mübadele edilen bilgi yapılarını incelemeye alır. Hâlihazırda farklı analitik boyutlarda çalışılsa da, söylem açıklamaları "insanların dil ile ne yaptıklarıyla" ilgili açıklamaları kapsar.

Söylemler sosyal varlıkları ve sosyal ilişkileri yansıtmaz; söylemler kendi kendilerine yapılanır ve kendi kendilerini tesis ederler. Bir sosyal pratik olarak dil ve yapılanmış bilgi alanlarına farklı yollarla işaret eden söylemlerin kaynakları geçmiş ve şimdide bulunan sözlü, yazılı, sözsüz iletişim formlarıdır.

Kim nasıl konuşuyor? kim nasıl dinliyor ya da susuyor? Kim nasıl yazıyor veya nasıl okuyor? Bu sorularla başlayan söylem analizi, varsayımlardan değil, belirsizliklerden yola çıkar. Diğer analiz türlerinden ayrı olarak ayrıntılarla uğraşan

söylem analizini, üç ayrı boyutta tanımlamak mümkündür. Bunlardan birincisinde, analiz dil kullanımı ile meşgul olur; dil kullanımı, dilsel bir davranıştır; bu sebeple, dil bir eylem ve etkileşim biçimidir. İkincisinde, söylem analizi dilin, açıklama, anlama ve anlamlandırmaya ilişkin fonksiyonlarıyla ilgilenir. Üçüncüsünde ise, analiz pragmatiktir; yani, bu düzeyde "dili kullanan insanların dil ile ne yaptıkları" sorusuna cevaben, bir söylemdeki linguistik özellikler onların ne yaptıklarını anlamak amacıyla incelenir.

Söylem analizi, eleştirel yönüyle neo-Marksist düşüncelerin, Frankfurt Okulu ve Batı Marksizminin dile yaptığı vurguyu merkeze alır. İnterdisipliner bir yaklaşım olmasına rağmen, söyleme ilişkin somut incelemelerin yapıldığı alan; sosyoloji ile dilbiliminin ve sosyolinguistik ile söylemin kesiştiği alandır (Wodak, 1996: 6).

Söylem analizi, keşif yoluyla bilgi elde etmeye yönelik bir analizdir. Keşfedilen şey, bilgi hakkındaki bilgidir. Burada, bir pratik olarak dil incelenir ve bilginin yapılanmış anlamlarına farklı yollarla ulaşma biçimleri gösterilir. Söylemi incelenebilir kılan şey kurallar ve dilin fonksiyonlarıdır; bunları eylem ya da pratiğe dönüştüren; anlatım/ifade, beyanlar, yani konuşma yolları/eylemleridir.

Anlatımlar hiçbir zaman şeffaf değildir. Söylemler, basitçe bir şeyi göstermez ya da bir şeyi kastetmez. Onlar her zaman çok anlamlıdırlar. Analizin amacı, bir etkileşim ve iletişim bağlamında, anlam mübadelelerini ortaya çıkarabilmektir; iletişim veya etkileşimin kendisini incelemek değildir. Analiz için anlam mübadeleleri önemlidir; çünkü mübadele, iletişim ve etkileşim sürecinde eylemleri hazırlar.

Analizci, bağlamdaki etkileşimin içsel yapılarıyla ilgilenir. Bu ilgi bireysel etkileşim ve daha geniş söylemsel ve sosyal yapılar arasındaki ilişkidir. Analiz etkileşimi tarif etmemeli ya da etkileşim ile kurulan diyalogtan bahsetmemelidir. Analizde söylem yapılarını hazırlayan söylemsel birimlerle ilgilenilmelidir (Mills, 1997: 139). İlgi, gerçekte süregiden dile yöneltilir.

Analiz sonucu elde edilen ya da üretilen bilgi, düşünce yoluyla üretilen epistemolojik bir bilgi değildir, pratikte varolan söylemsel oluşumlara dair bilgi üretimleridir.

Söylem analizi, ifade ve beyanlarla yönelip, dilin fonksiyonelliği ve yapılarını tasvir eden bir araçlar alanı sağlar (Mills, 1997: 142). Böylece izole edilmiş kelimeler değil, bağlam içindeki kelimeler dikkate alınır. İnsanlar tek tek cümlelerle konuşmadıkları için, söylem analizcileri sadece cümle yapısına konsantre olmaya karşı eleştirel bir tavır sergilerler. Konuşma iki ya da daha fazla insan arasında bir mübadeleyi kapsar (Mills, 1997: 135).

Sosyodilbilimci Firth'in 1935 yılında yayınlanan *The Techniques of Semantics* [Semantik Teknikleri] adlı eseri konuşmacıların rolleri, sosyal durumları ve konuşmacıların niyetleri konusunda birtakım kavramsal açıklamalar ihtiva eder. Buna karşın, Firth ve Malinowski'den etkilenerek sınıf-içi etkileşimden doğan söylem üzerinde çalışma yapan Sinclair ve Coulthard *Towards An Analysis of Discourse* [Bir Söylem Analizine Doğru] adlı ortak eserlerinde; dilin fonksiyonu ve dilsel birimlerin cümle demeti hâlinde organizasyonlarını incelerler. Gerek dilin fonksiyonu gerek dil birimlerinin organizasyonu, İngiliz dilbiliminin geleneksel ilgileri arasındadır. Sinclair ve Coulthard'ın esas ilgileri anlatımların/ifadelerin (*utterance*) fonksiyonu ve söylemin yapısıdır. Sınıf-içi dil çalışması yapmak "uygulamalı dilbilim" değildir. (Sinclair and Coulthard, 1975: 6). Bir sınıfta dilsel olmayan organizasyon "kurs", "dönem", "müfredat", buna karşın söylem seviyesi "ders, mübadele, eylem ve hareket"tir. Dilbilgisi seviyesi ise "cümle", "cümlecik", "grup", "kelime" ya da sözcüktür (Sinclair and Coulthard, 1975: 24). Bir söylem analizinde en düşük seviye, dilbilgisi organizasyonu seviyesidir. Sinclair ve Coulthard'a göre, genel olarak söylem analizi, organizasyon seviyelerinin birbirleriyle nasıl bağlantılı olduğuyla ilgilenir. Sınıf-içi etkileşimde esas problem, ders yapısının ne kadarının pedagojik ne kadarının linguistik olduğunu keşfetmektir (Sinclair and Co-

ulthard, 1975: 19). Sinclair ve Coulthard, sınıf-içi mübadelelerin yapısını, hareketlere dayanarak açıklarlar.

> Öğretmen: Bütün bu yiyecekleri niçin yediğinizi bana söyler misiniz? Evet.
> Öğrenci: Bizi güçlü kılması için.
> Öğretmen: Sizi güçlü kılması için. Evet. Sizi güçlü kılması için. Niçin güçlü olmak istersiniz?

Öğretmen tarafından başlatılan tipik bir mübadele, öğrencinin bir cevabıyla gelişir, geri besleme ile devam eder. Mübadelelere bakıldığında, "evet", "tamam", "doğru", "iyi", "şimdi" gibi ifadeler, öğretmenin konuşmasında geçer ve bu kelimeler fonksiyoneldir, bir safhayı bitirip, yeni bir safhayı başlatır (Sinclair and Coulthard, 1975: 22). Bir konuyu başlatmak söylemin bir parçası değil, söylem hakkındaki meta beyandır. Sinclair ve Coulthard mübadele altındaki birimleri *transaction* (transeylem) olarak adlandırırlar. Sınıf-içi söylemin en üst birimi, bir ya da birkaç *transaction*dan kuruludur ve sınıf-içi etkileşimde dört safha vardır: Hareket, mübadele, *transaction* ve ders. Söylemdeki hareket ve eylemler gramerdeki en küçük söz ve kelimelere benzer. Hareket, eylemlere dayanan bir yapıya sahiptir. Söylemin en düşük seviyesinin mertebesi, gramerin en üst düzeyindeki mertebesi ile örtüşür. Söylem eylemleri tipik olarak bir serbest cümledir ve buna ilave olan yan cümleciklerdir (Sinclair and Coulthard, 1975: 23).

Sinclair ve Coulthard'ın analizi sadece, öğretmen ve sınıfın öğrencileri arasındaki etkileşimi ve yapısal birimleri incelemiş oldukları için eleştiriye açık yönleri vardır (Mills, 1997: 139). Söylem analizindeki son çalışmalara bakıldığında, söylem sadece konuşmacı veya dinleyenin nokta-i nazarından yorumlanamaz.

Söylem analizi bağlamında, yoğunluklu olarak, doktor-hasta, öğretmen-öğrenci diyaloglarını inceleme şeklinde gerçekleştirilen çalışmalar yapılmıştır. Aslında incelenmesi gereken bunlar arasındaki bilgi/güç ilişkileri, bilgi/gücün nasıl değişime dönüşüme uğradığı ve aralarında nasıl bir mücadele ol-

duğunu ortaya çıkarmaktır. Mesela, doktor-hasta ilişkisinde, doktor teknolojik tıp bağlamında, hasta ise sağduyu bilgisi ile konuşmaktadır. Burada bir mücadele, bir anlam mübadelesi söz konusudur. Analize bu tarz yaklaşımlar, eleştirel dilbilim çerçevesinde geliştirilmektedir.

Söylem, tesadüfî ya da bütünleştirici bir süreç değil, kurallarla belirlenen bir süreçtir; bu süreçte önemli olan söylemlerarasılıktır. Foucaultcu bir soru sorarsak, insan tıptan bahsederken aslında neden söz etmektedir? Kitaplardan mı, hastalardan mı, tedavi biçimlerinden mi, insanların tıp hakkında düşündüklerinden mi? Tıp söylemi, sayılanların hepsini kuşatır.

Söylem analizi, hayatımızın pratik faaliyetlerine ilişkindir; sosyal hayatın yapılanan görünümlerinde bilgi ve dilin birbirine nasıl bağlı olduğu eylemlerle gösterilir; genel kategoriler oluşturulur; pratik ve tarihsel olarak ortaya çıkan söylemin mantığına dikkat sarfedilir (Miller, 1997: 33). Analiz, bize dildeki güç oyununu ve ideoloji oyununu göstermeye izin vermelidir (Frow, 1989: 333). Böylece, kamusal alan müzakereleri de geliştirilebilir.

Söylem analizi, metin veya metinlerin yapısına yönelmelidir ve onların yorumlayıcı yönünü kavrayabilmelidir. Eleştirel dilbiliminin katkılarıyla analiz, cümle seviyesindeki analizlere bir tepki olarak cümle seviyesinden daha büyük metinlere doğru, yapı nosyonunun dönüşümünü analiz etme şeklinde düşünülür (Mills, 1997: 135). Semiyologlar söylemin analizini iletişim pratiklerinin kavranması şeklinde ele alır ve söylem çalışmalarını istatistiğin ötesinde, özel bir gösterge sistemine dayanan analiz şeklinde belirlerler (Jensen, 1995: 12).

Söylem analizi konusunda, en sistematik yaklaşımlardan biri van Dijk'ın söylem analizi olmakla beraber, bu analiz sadece yazılı metinlere yönelik olduğu ve konuşmaları dışarıda bıraktığı için yeterli değildir. Böylece söylem analizi konuşanlar ve işitenler, yazanlar ve okuyanlar tarafından bir söylem seviyesinde tamamlanır. Daha büyük yapılar analiz edilir. Bu zor olabilmekle birlikte, yine de konuşmada bir yapılanma

vardır. "Peki", "ya", "neyse", "tamam" gibi ifadeler, cümle seviyesinde değil ama, söylem seviyesinde birer fonksiyona sahiptir. "Neyse" diyerek bir konuşma nihayete erdirilirken, bir diğer konuşma başlatılır (Mills, 1997: 136). Böylece, söylem analizi, anlatılar içinde dilin fonksiyonelliğini ve yapılarını tasvir eden bir araçlar alanı sağlar (Mills, 1997:142)

Söylem yazılı metinlerin incelenmesi şeklinde, çoğunlukla postyapısalcı ve Foucaultcu söylem açıklamalarından etkilenildiği ölçüde güç ilişkileri üzerinde durur (feminist söylem, emperyalist söylem, oryantalist söylem gibi). Gerçi yapısalcılar, sadece yazılı metinler üzerinde durmazlar, onlar konuşulan dil, sözsüz dil (mimarî yapılar gibi) üzerinde de durarak, söylem yapılarını ve söylem kurallarını ortaya çıkarırlar; fakat postyapısalcılar, insanların söylem üretmediğini ancak onlar üzerinde düşündüğünü öne sürerler.

Söylem analizi bir öznelerarasılık, metinlerarasılık ve söylemlerarasılık biçimi olarak konuşma analizi ve davranış analizlerinde olduğu gibi durumsal olanı araştırmaz. Durumsal olan söylemsel bir durumla, eylemsel olan da eylemle açıklanır. Bu hâliyle söylem analizi durumun durumunu ve eylemin eylemini açıklamaya yönelik bir meta-analiz olup çıkar. Söylem analizcisi, hâlihazırdaki bağlamda etkileşimin içsel yapılarıyla ilgidir. Fakat bu ilgi, bireysel diyaloglara değil, bir ilişkiye, bireysel etkileşim ve daha geniş söylemsel ve sosyal yapılar arasındaki ilişkiye yönelik birilgidir.

Bağlam, Tutarlılık ve Fonksiyonellik

İnsanların dilsel üretimleriyle karakterize edilen söylemler sosyal bağlamlar içinde gerçekleşir. Bir sosyal bağlamda sözcükler birbirleriyle mübadele hâlindedir. Bağlam geleneksel olarak statik sosyolojik değişkenlerle tanımlanır (sınıf, cinsiyet, etniklik, yaş gibi). Klâsik nitelik analizlerinde, durumsal bağlamlar veya kognitif ve hissi faktörler, konuşmacı veya dinleyiciler,

araştırmalara dahil edilmemiştir. Bağlam seviyesi objektif ortamları gerektirir. Zaman ve mekân, olayların yer aldığı kurum, yer, vs; bütün bunlar, toplum ve tarihteki fonksiyonlarına doğru genişletilebilir. Bağlam seviyelerinin bütünlüğü bir sosyal pratik olarak söylemi analiz etmeye izin verir (Wodak, 1996: 20-21).

Söylemlerin analizinde biçimsel düzeyde iki asli unsurdan söz edilebilir; bunlar tutarlılık ve fonksiyonelliktir. Tutarlılık bağlamsal açıklamalara, fonksiyonellik analizin yorumuna/-sonuçlarına göre değer kazanır. Söylem seviyesinde farklı dilsel kategoriler tutarlı yapılar teşkil eder (düzensizlik durumunda bile, belli bir düzenin olması gibi). Tutarlılık söylemin biçimsel özelliklerine bağlıdır. Foucaultcu söylem açıklamasına müracaat edenler de aynı şekilde, söylemi açıklamada bir referansa başvururlar. Irk ilişkilerinin ırkçı söylemle, kadın hareketlerinin feminizm ile, etnik önyargıların etnosentrik söylemle ifade edildiği gibi. Madem ki insanlar müzakereler geliştirir ya da hikâye anlatırlarken tutarlıdırlar, o hâlde bilimsel söylem veya konuşmalar için de tutarlılıktan bahsedilebilecek demektir (Jensen, 1995: 135).

Fonksiyonellik bir tikel söylem hakkındaki anlatımlara ilişkindir. Fonksiyonelliğin söylemin amaçlarını yansıttığını ifade eden Wetherell ve Potter (1988: 169-170), fonksiyonların "açıklama", "haklı çıkarma", "bağışlama", "suçlama" vs. gibi dar kapsamlı söylemleri tanımlayan kişilerarası fonksiyonlardan, daha geniş boyutta bir toplumda ideolojik etkiyi yayma, bir grubun gücünü meşrulaştırma gibi fonksiyonlara kadar uzandığını belirtirler. Söylem analizinde fonksiyonları ortaya çıkarmak, analiz işlemlerinin son safhâlarından biridir. Bu anlamda fonksiyonlar birer bulgu niteliğindedir. Fonksiyonlar bir söylem çalışmasında nasıl ortaya çıkarılır? Bu soru için tek bir cevap yoktur. Açıkça bilinen, fonksiyonların söylemlerdeki çeşitlemelerden nasıl elde edileceğidir. Bu, söylemin yüksek derecede değişken olmasına dayanır. İnsanların ne söyledikleri ya da ne yazdıkları onların ne yaptıklarına göre farklılaşacak-

tır. Bir olay, bir grup, bir siyaset veya bir kişilik farklı fonksiyonlara sahip olmakla, farklı şekillerde tanımlanır. Söylem analizleri yaşanmış tecrübeleri, metinsel ya da kurumsal pratikleri veya dilsel davranış örneklerini incelerken, yorumcu metodlar ve konuşma işlemlerine benzer şekilde çalışır.

Birçok analiz gündelik hayatın sağduyusu ve söylemine yakından bağlıdır. Sosyal bağlamsallaştırma ve refleksivite komplekslilik olarak düşünülmemelidir. Daha kavranabilir olanı geliştirmek için analizin amacı gündelik etkileşimlerin sağduyusunu incelemek olmalıdır (Jensen, 1995:137).

Söylem analizi ilk etapta yapısalcıların büyük vurgusu ile konuşma analizleri olarak düşünülür. Ancak bu yeterli değildir. Çünkü konuşma analizleri "konuşma boyunca neler oluyor?", "İnsanlar yüzyüze iletişimde gerçekliği nasıl inşa ederler?" sorularıyla çalışır. Konuşma analizleri, bireylerin anlatımları ya da sarfettikleri cümleler değil, konuşmaya dayalı bileşenler olarak düşünülmelidir. Bileşenler etkileşimsel düzenin üretimi için gerekli bileşenler olarak görülmelidir (Holstein, 1997: 126). Burada bağlam sadece konuşmaya dayalı bağlamdır. Oysa söylem analizinde bağlam kurumlara, topluma, tarihselliğe dek uzanan bağlamlara kadar genişletilebilir.

Söylem Analizinin İlgi Alanları

Söylem analizi, farklı konuşma yollarıyla yapılanan farklı gerçeklikler, söylem etkileri, politik ilişkiler, güç ilişkileri, bilgi ve ideoloji formları, kurumsal bağlantılar ve söylemleri kullananların oluşturduğu düzeniliklerle –ya da düzensizliklerle– ilgilenir. Söylem, bilgi, ideoloji ve güç ilişkilerini ortaya çıkaran bir bilgi formudur. Söylem konusundaki en önemli argüman dilin kendi içinde bir anlamı olmadığı, anlamların sosyal ve kurumsal pratiklerin somut formlarında bulunacağıdır. Farklı söylemler farklı sistemleri biçimlendirir.

Kadınların konuşmaları ile erkeklerin konuşmaları arasında ne gibi önemli farklar olduğu, yargıç ve avukatların mahkemede nasıl savunma yaptıkları, gazete haberleri, meclis müzakereleri, televizyon programlarındaki medyatik olaylar birer inceleme konusu olabilir. Mesela, insanların çeşitli konularda birbirlerinin hakkında neler söylediklerini gözlemleyip analiz etmenin oldukça eğlenceli bir iş olduğunu belirten van Dijk, bu tarz çalışmaların insanların ötekiler hakkında neler düşündüklerini, olayları nasıl hikâyeleştirdiklerini, konuşma stratejilerini ve çelişkili tavrılarıyla ortaya çıkan tasvir düzeylerini açıklamada yararlı olduğunu ifade eder. Bu tür analizlerle, konuşmacıların kendilerini olumlayan tavırlarında "öteki"leri nasıl olumsuzladıklarına ilişkin çeşitli görüşler ortaya konabilir. Ancak bunlar söylem analizi için yeterli değildir (van Dijk, 1985: Vol. 4: 6). Söylem analizi yapabilmek için bütün bu iletişimsel olayların söylemsel yapılarının bilinmesi gerekir. Böylece söylem analizi konuşma analizinden ayrılır. Analizi yapan subjektif değerlendirmelere ve yoruma müracaat eder. Değerlendirme, bilgi, yorum ve refleksiviteye bağlı bir şekilde yapılır. Subjektifliğin ölçüsü, bağlama yakınlıktır. Subjektiflik, temelde söylemi ortaya çıkaran koşulları göstermesi açısından gereklidir. Söylem analizi, eleştirel bir boyuta sahip olduğu için, spesifik soruların cevabında sosyal etkilerin neler olduğunu bilme zorunluluğu vardır (van Dijk, 1985: Vol.4: 7). Mesela, çıkar ilişkileri; otoritelerin söylemleri, kurallar, çatışma alanları ve uzlaşma alanları ile belirlenebilir. Çıkar ilişkisi söylemi ideolojinin şekillenmesini, iletişimsel biçimlerin yeniden üretilmesini ve sosyo-politik kararları açığa çıkartabilir; çıkar ilişkisi bu ögelerle kurumsal işleyiş ve onun temsil edilmesinde açıklayıcıdır. Ancak bunları açığa çıkarmakla söylem yine de açıklanmış olamaz. Analizi yapan çıkar ilişkisi söyleminde "çatışma", "uzlaşma" ve "içselleştirme" gibi süreçlere vakıf olmalıdır.

Söylem Analizinin Safhaları

Potter ve Wetherell, Mulkay ve Gilbert'ın *Biochemist Discourse* [Biyokimyacı Söylem] adlı çalışmalarından hareketle, söylemi analiz etmede birbirini takip eden çok açık aşamalar olmamakla beraber, on safha bulunduğunu belirtir (Potter and Wetherell; 1987: 160-176). Mulkay ve Gilbert'ın bu analiz biçimi, daha çok sözlü söylemleri incelemeye yöneliktir. Sözlü söylemin analizine ilişkin bu safhâlar, araştırma soruları, örnek seçimi, kayıt ve belgelerin toplanması, görüşmeler, yazıya dökme, ara verme (*intermission*), kodlama, analiz, geçerlilik, bütünlük ve uygunluk, katılanların yönlendirmesi ve verimlilik ölçütleriyle belirlenirken analiz, raporun hazırlanması ve uygulama ile tamamlanır.

Araştırma Soruları: Sözlü söylem analizinde, insanlar arasında geçen mikro-düzeydeki konuşmalar analiz edilir. Karı-koca, hasta-doktor, öğretmen-öğrenci vs. Konuşmalarda mübadelenin ayrıntıları üzerinde durulur ve konuşmaların kollektif sosyal etkileşimin parçası olduğu kabul edilerek, konuşmanın fonksiyonel etkileriyle ilgili hipotezler geliştirilir. Araştırmada söylem veya sosyal metinlere kendi doğruları içinde yaklaşılır, ikincil süreçlerle yaklaşılmaz.

Örnek seçimi: Söylem analizi, örneklem sorularını kapsayan geleneksel araştırma yöntemlerinden köklü bir şekilde ayrılır. Söylem analizi emek-yoğun bir incelemedir. Araştırmacı, sıradan sayılan olguların temsil niteliğindeki örneklerini inceden inceye ve bütün ayrıntılarıyla analiz eder. Örnek seçilir seçilmez, uygulama başlar. Konu seçiminin doğal sınırları yoktur. Önemli metinler (bilimsel metinler, vs) araştırma konusu için ilginç olabilir ama gündelik konuşmalar analitik başlangıçta daha önemlidir. Eğer araştırmacı söylem biçimiyle ilgiliyse, cüzî sayıda insanla yapılan görüşmeler, araştırma sonuçlarını yapılandırıcı mahiyette bulunabilir. Bu cüzî rakam, geleneksel araştırmada kullanılan bir yüz kişilik cevaplar dökümü ile eşdeğer tutulabilir. Söylem analizinin başarısı örneklem ölçüsü

ile eşdeğer değildir. Örneklem büyüklükten ziyade, spesifik araştırma sorularıyla ilgilidir.

Kayıt ve belgelerin toplanması: Söylem analizi vasıtasıyla gerçekleştirilen araştırmanın en büyük avantajı, onun araştırmacının etkisi ya da yönlendirmesi dışında doğal kayıt ve belgelere dayalı olmasıdır. Gündelik konuşmalar, yazıya aktarılmalar, haber raporları, bilimsel yazılar, mektuplar, resmî belgeler; bütün bunlar araştırmacının üretmediği sosyal dokulardır. Söylem analizcisinin bakış açısından bu materyaller, çeşitli açıklamalar elde etmeyi sağlar. Potter ve Wetherell bu konuya ilişkin olarak şöyle bir örnek verirler: Birbirlerini kuyusunu kazan insanların etkileşimlerinin kayıtlarını elde etmek ve bunları açığa çıkarmak araştırmanın yeterlilik sınırlarının ötesinde bir şeydir. Bu konuda yapılacak etkili bir araştırma, insanların gündelik konuşmalarında birbirlerinin kuyusunu nasıl kazdıklarını ifşa eden konuşmalardan elde edilir.

Görüşmeler: Söylem analizcisinin görüşmeleri geleneksel araştırmacıların yapmış olduğu görüşmelerden oldukça farklıdır. Geleneksel görüşmenin amacı, katılımcıların cevaplarının tutarlılığını (*consistentency*) ölçmeye dayanır. Tutarlılık, söylem analizi için de önemlidir. Bununla birlikte, tutarlılığın söylem analizindeki anlamı ve önemi geleneksel araştırmada sahip olduğu anlamdan farklılık gösterir; o, söylem analizinde öncelikle araştırmacının dil kullanımındaki düzenli kalıpları tanımlayabilme arzusunu genişletmek bakımından önem taşır. Görüşme esnasında konuşmalar tutarlı ise, argüman devam eder. Tutarlılık realiteyi yansıtmalıdır. Tutarlılık demek söylemdeki doğal olguları bulmaktır. Söylem analizi ile geleneksel görüşme analizi birbirinden üç yolla ayrılır: İlkin, söylem analizinde katılımcının cevaplarındaki farklılıklar, geleneksel görüşmedeki tutarlılık kadar önemlidir. İkinci olarak, söylem analizinde cevapların farklılıklarını eleyen tekniklerden çok farklılıklara imkân sağlayan teknikler üzerinde durulur; bu da daha teklifsiz konuşma mübadelelerinden sağlanır. Üçüncüsü,

söylem analizinde görüşmeler geleneksel görüşmelerin aksine pasif ve etkisiz değil, aktif ve yapılandırıcıdır.

Yazıya dökme: Etkileşim kayıtları ve görüşmeler üzerinde çalışırken, teyp kayıtlarını yazıya dökmek gerekir. Bu görevin önemi ve güçlüğü tahmin edildiğinden çok daha zordur. İyi bir yazıya dökme, verileri tekrar tekrar okumayı zorunlu kılan analizin biçimlenmesi için gereklidir. Yazıya dökme süreci, yazıya dökenin söylem yapısına yakın olmasını sağlayacağı için önemlidir. Yazıya dökme kelimeleri sayfaya dökmeden öte, yapılandırıcı ve geleneksel bir faaliyettir. Yazıya döken (analizi yapanın bizzat kendisi) neyin tam olarak söylendiğine açıkça kararlar verebilmek ve o kelimeleri geleneksel ortografik (imla kurallarına uygun) sistemde temsil etmek için mücadele eder.

Eğer araştırma grubu küçük ve kalitesi iyi bir teyp kullanmışsa, bir saatlik kasetin çözümü, aşağı yukarı on saatlik bir yazıya dökme işlemini gerektirecektir. Araştımacının belki elli belki altmış kere okuyacağı düşünülerek yazıya dökme işlemi çok dikkatli yapılmalıdır.

Ara verme: Çeşitli belgelerin, yazıya dökülmüş konuşmaların ve kasetlerin bulgulara nasıl dönüştürüleceği ve nereden başlanacağı konusunda bir nevi karar verme aşaması olarak araverme sürecinden sonra, analize geçiş için yapılacak ilk işlem kodlamadır. Kodlama işlemi araştırmacılar için bazen kolay olabilmekle birlikte, bazen de araştırmanın olgusu ile ilgili veriler teorik yorum için pek açık olmayabilir. Kodlamadaki amaç sonuçları bulmak değildir. Amaç, yığınlar içinde sıkışıp kalmış hantal söylem yapısını bir araya getirebilecek parçalar arasına girebilmektir. Kodlama pragmatik olarak analitik bir araya getirmeden ziyade, mümkün olduğunca dahil etmeyi vurgular. Bu safhada, bir örnekler gövdesi üretilir. Bu sürecin sonunda analize geçiş hazırlığı yapılabilir.

Analiz: Söylem analizi tecrübe ile karşılaştırma veya analiz edilen bir incelemenin verilerini tahrif etmek gibi bir şeydir. Bulguların üretimini sağlayacak mekanik bir süreç yoktur.

Mümkün olduğunca ayrıntı ile uğraşan bu analiz biçiminin iyi kontrol edilmiş uygulamalar düzeni ve istatistik testlerle de paralelliğinden söz edilemez. Analiz tekrar tekrar dikkatli okumaya dayanır. Söylem analizcisi, genel olanla değil, söylem pasajlarının ayrıntısı ile ilgilidir.

Analiz prensip olarak birbirleriyle bağlantılı iki yakın safhayı hazırlar: Birincisi kapsam ve açıklama biçimlerini içine alan farklılıklar ve tutarlılıklardır, ikincisi, fonksiyonlardır. Analizci dikkatini, söylemin yapılanma tarzına ve fonksiyonel boyutlarına verir. Burada okuyucu yapılan analiz hakkında doğru sonuçlara ulaşamaz. Okuyucu insanların konuşmalarında icra ettikleri fonksiyonların çeşitli etkileri olduğu sonucuna ulaşır ki, bu da söylemin temel teorik doğruluğuna işaret eder.

Geçerlilik: Araştırmanın geçerliliğini (*validation*) sağlayan biçok safhâlar vardır. Potter ve Wetherell'in belirttiği gibi geçerliliği ortaya koyan safhâlar bütünlük, katılımcıların yönelimi ve verimliliktir.

Bütünlük: Analiz, bir söylem yapısı içindeki bütünlüğü vermek ister. Analiz, söylemin parçalarıyla nasıl uyum içinde olduğunu, söylem yapısının etki ve fonksiyonlarını nasıl ürettiğini göstermeye izin vermelidir. Eğer elde edilen sonuçlar dağınıksa, veriler söylemin özelliklerin açıklamaya uygun değil demektir. Katılımcıların yönelimi, söylem analizcisinin ilgisini çeken olguların türü, insanların sosyal hayatındaki fiilî sonuçlara bağlı olmalıdır. Söylem analizcisi, kelimelerin sözlük anlamlarıyla değil veya soyut anlama nosyonlarıyla değil, katılımcıların pratiklerinde önemli etkilere sahip olan etkileşimlerle ilgilenir. Analizci olarak "bu ifadeler tutarlı", "şunlar tutarsız" demek yetersizdir. Önemli olan, katılımcıların yöneliminin ve onların tutarlı ve farklı olarak gördüklerinin ne olduğudur. Verimlilik, geçerliliğin bir diğer kriteridir. Verimlilik, analitik şemanın genişleme kapasitesine, yani yeni söylem çeşitlerini araştırmaya yol açan yeni açıklamalar ve anlamalara imkân hazırlamasına atıfta bulunur. Bu, bilimsel açıklama ve

teoriler için genel bir geçerlilik unsurudur. Eğer yapılan araştırmalar yeni çözümler üretmede kullanılabilirse, yapılan araştırmanın geçerliliği konusunda mutabık kalınır.

Mesela, konuşma analizlerinde kullanılan "ardışık model" –süregiden etkileşim içinde davranış ve fonksiyonların nasıl işlediğini göstermek için kullanılan model– (Bakeman & Gottman, 1992: 18) verimli bir model olarak görülür. Bir diğer örnek, bu çalışmada da yer aldığı şekliyle Said'in *Oryantalizm* adlı eserinde izlenen yöntemdir.

Rapor: Söylem analizinin bir diğer safhası, araştırmayı rapor hâline getirmektir. Rapor, bulguların sunumundan daha fazla birşeydir. Belgeleme ve geçerlilik işlemlerinden oluşur. Söylem analizindeki çıkarsamalar veri olarak kullanılmaz, bunlar birer yorum olarak değerlendirilmelidir. Analizi gerçekleştirilen söylemin yorumlanmasına yapılan vurgu özellikle doksanlı yıllardaki çalışmalarda daha bariz bir hâle gelmiştir. Doksan öncesi dönemde söylem ile ilgili çalışmalarda yorum konusunda çelişkiler mevcuttur. Mesela, Brown ve Yule *Discourse Analysis* [Söylem Analizi] adlı eserlerinde, sadece teyp kayıtlarında normalleştirici yorumların yapılabileceğini belirtmişlerdir (Brown and Yule, 1983: 9). Mesela, "ölümlü" kelimesinin yerine "olumlu" yazılması gibi. Onlar yorumun ancak, kelimelerin yazılışındaki yanlışlıkları düzeltmek için yapılacağını vurgulamışlar ve hermeneutik metodoloji dışında kaldıklarını açıkça belirtmişlerdir. Onlar hermeneutik görüşte olduğu gibi, söylemin ortaya çıktığı fizik ve sosyal bağlamı da tasvir etmezler. Hermeneutiği kullanan yaklaşımları da aşırıya kaçan yaklaşımlar olarak değerlendirirler.

Etnometodolojik terimler içinde, veriler konuları yeniden inşa eden kaynaklar değil, bizzat konuların kendisidir. Söylem analizi raporları, içerik analizi raporlarıyla tezat teşkil eder. İçerik analizinde kulllanılan belgeler, açık-uçlu materyallerle geliştirilir, söylem analizinde farklı safhâlar arasında, kodlama-

analiz, konuşma-yazma ve geçerlilik arasında orjinal durumlara dönme akışkanlığı sağlanmalıdır.

Uygulama: Söylem analizi gerçeklere değil, sadece kelimelere bakma anlayışını getirdiği için eleştirilebilir. Ancak, daha önce tekrarlandığı gibi analiz kelimelerle değil, dilin kullanımı ve fonksiyonları ile ilgilidir. Birinin sosyal dünyayı anlaması, konuşma biçiminde söylemle yönlenir. Sözün gelişi Avrupa Birliği (AB)'ni haberlerde, gündelik konuşmalarda ya da bilimsel incelemelerde kullanılan AB olarak göremeyiz. Bununla beraber, onun hakkında okur, düşünür, yazar ve fikirler öne süreriz.

Söylem analizini uygulamak için çeşitli modeller vardır. Gerçekleşmesi mümkün olanlardan biri "popülerleştirme", yani bilgiyi serbestçe verebilmedir. Atkinson'un 1984 *Our Master's Voices* çalışmasında kullanılan bu yöntemle politik konuşmacılar tarafından kullanılan teknikler, dinleyicilerin verdikleri cevaplarla ortaya konmuştur.

Analizin Amacı: Söylem Düzenliliklerinin ve Yapılarının Keşfedilmesi

Analizci bir söylemde dilsel kuralları değil, söylemdeki "düzenlilikleri" araştırır. Analizin verileri kategorilerle belirlenmiş olgular değil, sıklığa dayanan düzenliliklerdir. Eğer ortaya çıkan sıklık çok yüksekse, o zaman kategorik bir tasvir sözkonusudur (Brown and Yule, 1983: 21-22). Söylem analizcisinin tasvir ettiği düzenlilikler normal olarak statik değil, dinamik bir tarzda açıklanan terimlerdir. Bir söylemdeki düzenlilik/ler dilsel bir özelliktir. Söylem analizcisi, verilerdeki düzenlilikleri keşfeden ve onları tasvir edebilen kişidir (Brown and Yule, 1983: 23). Analiz, süreçlerle ilgilidir. Süreçler, bir iletişim ortamındaki konuşan-dinleyen ya da okuyan-yazan kişilere göre belirlenir. Söylem analizi bağlama ilişkin özellikleri ortaya çıkarır. Bu söylem analizinin amacına değil, doğa-

sına ilişkin bir şeydir. Analiz, bir sosyal etkileşim seviyesinde ortaya çıkan herhangi bir maddî formu inceler. Söylem istihdam süreci gibi, mevcut durumdan daha sürekli, dinamik ve bağlamsaldır. Bu yüzden söylem, analiz edildiği anda kesintiye uğrar. Analizin nesnesi, özne ve nesne durumundaki insan ve insana ait olan herşeydir.

Demek ki, tek bir söylem analizi yoktur. Mills'e göre, üç tip söylem analizi/analizcisi vardır. Bunlar dilbilimindeki söylem analizcileri, sosyal psikologlar ve eleştirel dilbilimcilerdir. Dilbiliminde söylem analizcileri cümle seviyesinin altındaki ögelerle meşgul olurken, içsel bileşenler olarak özne, fiil, nesneler, vs'nin benzer yapıları ihtiva ettiği varsayımı üzerinde durur ve yazılı metinler ve konuşmaya dayalı anlatımlar içinde cümle seviyesinin altındaki yapıları ortaya koyarlar. Bu tür analizciler dili kullanım bağlamında analiz etmeye çalışırlar. Birmingham Üniversitesi'nde, Coulthard, David Brazil, Martin Montgomery, Michale Hoey bu tip bir analiz geliştirmişlerdir.

Jonathan Potter ve Margaret Wetherell, Celia Kitzinger ve Sue Wilkinson gibi sosyal psikologlar konuşma ve özellikle müzakere yapılarına ilişkin analitik metodlar geliştirmişlerdir. Postyapısalcı teorilerle birleşen soru tiplerine bağlı olarak bilginin üretimi ve güç ilişkileri konularında yoğunlaşan sosyal psikologlar, cümle seviyesinin altındaki yapısal birimlerle ilgilenmişlerdir. Mills, burada bir şerh koyarak, söylem analizinin güç ilişkileriyle ilgilenmediğini, kültürel teoriler için veri toplamanın gerekli olmadığını ve söylemin sosyo-kültürel faktörlerden açıkça farklı olduğunu, söylem analizinin Foucaultcu söylem teorisi ve linguistik temelli analize dayandığını ifade eder (Mills, 1997: 133). Üçüncü tip söylem analizcisi, ilk ikisinden keskin bir şekilde ayrılan, ve Mills'in de hemfikir olduğu gibi, Norman Fairclough, Roger Fowler, Robert Hodge gibi eleştirel dilbilimcilerdir. Eleştirel dilbilimciler, linguistik söylem analizinden daha çok Foucault'nun söylem teorisi ve Marksist dilbilimden ve politik teoriden etkilenmişlerdir. Çünkü onlar dili toplum hayatında merkezî bir süreç olarak

görür ve insanların dille bir birey ve sosyal özne hâline geldiklerini öne sürerler. Onların analizleri, yorum ve anlamın daha kompleks modellerine yöneliktir. Analizleri, tematik analiz ya da içerik analizi ile daha az meşgul olup, konuşma ve metinlerde katılımcılar tarafından kullanılan farklı söylemlerin mümkün anlamlarına ilişkin sorularla ilgilenir. Biz, Mills'in ayırımına katılmakla beraber, bu çalışmada söylem analizini, onun geçmişten günümüze geçirdiği evreleri gözönünde bulundurarak, sosyal teorilerden etkilenen ve etkilenmeyen boyutuyla incelemeye aldık. Sosyal teorilerden etkilenmeyen boyutuyla söylem analizi diğer nitelik analizlerinin doğasını paylaşır; konuşma ve içerik analizleriyle yakınlık kurar. Sosyal teorilerle birlikte çalışan söylem analizleri ise meta-analitik boyuttaki analizlerdir ve eleştirel kimliklerini giderek artan bir biçimde ön plâna çıkaran bir analiz olma yolunda gelişme göstermektedirler.

Sosyal Bilimler ve Söylem Analizi

Söylem analizinin gelişimi, bu çalışmada, üç evre hâlinde belirlenmiş ve o sosyal bilimlerin klâsik metodolojisini kullanan söylem analizleri ve sosyal teorileri kullanan söylem analizleri şeklinde iki kısım olarak ele alınmıştır. Söylem analizinin gelişimindeki birinci evre, sosyoloji kaynaklı söylem analizleridir. Bu çalışmalar daha ziyade 1940'larda başlayan mikro-sosyolojik çalışmalardır. 1960'lı yıllarda yapılan sosyoloji kaynaklı –Garfinkel öncülüğündeki– etnometodolojik çalışmalarla ortaya çıkan konuşma analizleri, Goffman'ın benliğin sunumuyla ilgili çalışmaları, metin, hikâye, mit incelemeleri şeklindeki nitelik analizleri de bu çalışmalar arasındadır.

İkinci evre 70'li yıllara rastlar. Bu evrede, sosyolojideki eylem kavramı, linguistik kavramlar olan "anlatım" ve "konuşma yolları" ile genişletilir ve bunlar birer dil pratiği ola-

rak sunulur. Söylem analizinin interdisipliner bir alanda ele alınması bu yıllara rastlar ve bu evrede söylem analizi, doğrudan doğruya retoriğin bir uzantısı olarak görülür. Üçüncü evre sayılabilecek 80'li yıllarda ise söylem analizi, Foucault'nun sosyal/söylem teorilerini göz önünde bulunduran meta-analitik boyuttaki sosyal analizlerdir. 90'lardan günümüze kadar gelen evrede ise eleştirel dilbilimcilerinin ilgilerine mazhar olduğu üzere söylem analizi, refleksif bir analiz, yani "eleştirel söylem analizi" şekline dönüşmüştür. Eleştirel söylem analizi, retorik kökenli, dil ve dilsel felsefedeki gelişmelerden etkilenen, hermeneuitik metodolojinin sınırlarında çalışan sosyolinguistik bir analizdir.

Söylem analizini diğer nitelik analizlerinden ayıran en önemli fark, onun bir meta-analiz (analizin-analizi) olması ve analizin refleksivite kavramıyla birlikte çalışmasıdır. Analiz refleksivite ile çalışır, çünkü 20. yüzyıl sonlarından itibaren kullanılmaya başlanan refleksitive kavramı, bir tür özeleştiri olup, analizi yapanların kendilerini de eleştirme sürecine yol açar.

Sosyal bilimlerde genel olarak nitelik analizleri (*qualitative analysis*) 1970'lerin başına beri popülerlik kazanmaya başlamıştır. Geleneksel nitelik analizlerinde katılımcıların "şeyleri nasıl gördükleri" ile ilgilenilmiştir. İnsanların şeyleri nasıl gördükleri sorusuna karşılık gelecek şekilde yapılanan sosyal gerçeklik, yorum-dışı bir gerçekliktir. Etnometodoloji kaynaklı nitelik analizleri ise, sosyal gerçekliğin "karşılıklı etkileşimlerle" yapılandığı fikrinden hareket eder. Sosyal gerçekliği tarif etme, nesne, birey ve kurumlardan ayrılmaz. Dışsal yapı sosyal etkileşimin kaynağıdır ve sosyal etkileşim dışsal yapı içinde şekillenir. Araştırmanın genel sorusu "katılımcıların şeylerle (*things*) ne yaptıkları?" yla ilgilidir (Gubrium & Holstein, 1997: 186). Gerçeklik, etkileşim dışı bir şey değildir; gerçekliği karşılıklı etkileşim belirler.

Sözün gelişi, pozitivist konuşma yöntemi "neden?" sorusuyla, söylem çalışmaları ise "nasıl?" sorusuyla işgörür. Bir ni-

telik analizi olarak söylem analizi, diğer nitelik analizlerinin, söz gelimi gözlem analizlerinin, davranış analizleri ve ardışıklık analizlerinin, vs. doğasına ilişkin özellikleri paylaşır: Sosyal gerçeklik/ler çoklu, farklılaşmış ve birbirleriyle ilişki hâlinde olan etkileşimlere dayanır. Nitelik analizleri fenomenolojiktir; bu sebeple onlar, pozitivist bakış açılarını değil, genelde, hermeneutiği kullanır. Böylece nitelik analizleri belirli bir "an"ı değil, "süregiden" etkileşim ortamlarını araştırır. Karşılıklı bağımlılık verilerin doğasını oluşturur. Veriler, araştırmacının kendisi tarafından toplanır, yani araştırmacı, araştırmayı, masa başında yürütmez. Veriler, istatistik veriler değil, zengin, derinlikli ve ayrıntılı açıklamalardır. Analizin gerçekleştiği ortam gerçek hayatın kendisidir. Kontrol grupları ya da deney alanları yaratılmaz. Çıktılar, bakış açılarına göre değerlendirilir; refleksif açıklamalar geliştirilir. Sosyal bilimlerde yapılan birçok çalışma, bağlamdan bağımsızdır; oysa nitelik analizlerinin çoğu ve özellikle de söylem analizinde bağlamsal özellikler, analizin belirleyicileridir.

Bir nitelik analizi olarak söylem analizini diğer nitelik analizlerinden ayıran en önemli husus, konuşma ya da davranış analizlerinde olduğu gibi –öznelerarasılık ve metinlerarasılık durumundan dolayı– söylem analizinin durumsal olandan hareket etmemesidir. Tersine, durum veya eylem, söylemsel olanla açıklanır.

Nitelik analizleri olağan (*mundane*), gündelik hayatların analizidir. Topluluklar/cemaatler üzerinde yapılan ilk etnografik çalışmalar (komşuluk ilişkileri gibi) belki en eski nitelik analizleridir. Semiyologlar nitelik analizinin geçmişini, söz (*logos*) geleneğine bağlarlar (Jensen, 1995: 202). Nitelik analizlerine söz geleneği ile yaklaşanlar, anlama üzerinde durarak anlamayı heuristik/yaratıcı bir biçimde ele alır ve buna uygun araştırma modelleri öne sürerler.

Günümüzde semiyolojik çalışmalar nitelik analizlerini, iletişim pratiklerinin kavranması şeklinde düşünür. Nitelik analizleri anlamayı kullanır, fakat kendini anlam ile sınırlandırmaz.

Nitelik analizleri siyaset, kültür, tarih hatta din konuları üzerinde durarak bunların pratikteki hâlleriyle de ilgilenir.

Sosyolojik temelli görüşler çerçevesindeki nitelik analizlerine döndüğümüzde, bu tür çalışmaların 1940'larda başladığı, 1960'larda ise, bireyin kendi-kendisinin bilincinde oluşuna vurgu yapan "sosyal fenomenoloji", "etnometodoloji", "sosyal inşacılık" ve "sosyal etkileşimcilik" görüşleriyle birlikte yaygınlık kazandığı görülür. Bu görüşlerin ortak noktası, Gubrium ve Holstein'ın "bireylerin yaşanmışlık sınırında olma" ile tarif ettikleri noktadır. Yaşanmışlık sınırında bireyler, kendi-kendileri hakkındaki bilinçleriyle (*self-consciousness*) tecrübeler edinirler ve bunları kendi kendilerine ve ötekilerine anlamlı bir şekilde uygularlar (Gubrium & Holstein, 1997: 99). Ortaya çıkan durum, bireyin kendi-kendisi hakkındaki bilinciyle ilgili bilinç ve tecrübeyle ortaya çıkan eylemler ve bu eylemlerden oluşan ortamlardır.

Özellikle konuşma analizindeki gelişmeler, etnometodolojik çalışmalar ve Foucaultcu söylem açıklamalarıyla nitelik analizleri, sosyal gerçekliğin yapılanan görünümlerinde, bilgi ve dilin birbirine nasıl bağlı olduğunu gösterir. Konuşma analizi, etnometodoloji ve Foucaultcu söylem; bunların hepsi farklı sosyal gerçeklikleri açıklar. Miller, bunlar arasında köprüler kurulabileceğini, kurulacak köprülerin nitelik analizlerine dayandırılabileceğini, makro ve mikro teoriler arasında ve sosyal gerçekliğin farklı yorumları arasında diyalog sağlanabileceğine inanır. Böylece Miller, nitelik analizlerini, çoklu sosyal gerçeklikler ve bu gerçeklikler içindeki kurum, kuruluş, organizasyon gibi ortamları refleksif bir biçimde açıklamaya çalışan analizler şeklinde değerlendirir (Miller, 1997: 24-25).

Pozitivist düşüncenin etkisiyle, nicelik analizleri (*quantitative analysis*) sosyal bilimlerde uzunca bir süre önemini korumuş ve bu tür analizlerden elde edilen bilgiler, bilimselliğin ölçütü olarak değerlendirilmişti. 19. yüzyılı belirleyen pozitivizm, ontolojik ve epistemolojik olarak sosyal gerçekliği, sosyal olgu ve olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerine göre

açıklarken, bilgi ve epistemoloji sorunlarına vurgu yapmış; sebep-sonuç ilişkilerini belirleyen değişkenler üzerinde durmuştu. İlişkileri somutlaştırmak için de uygulama alanında birim olarak "miktar"ı, yani nicel (*quantitative*) ölçüyü seçmiş; uygulamalı çalışmalardan elde edilen sonuçlar da tarafsızlığın ve objektifliğin ölçütleri olarak kullanılmıştı.

20. yüzyıl ve sonrasını belirleyen postyapısalcı, postmodern ya da postpozitivist düşünce anlayışı, yine ontolojik ve epistemolojik olarak, ancak bu kez "ontoloji" ve "varlık" sorularıyla ilgilenirken, sosyal gerçekliği sosyal eylem ve sosyal etkileşimlerin bir sonucu olarak görmeye başlamıştır. Temel soru, varolma biçimleriyle ilgilidir. Bu noktadan itibaren, objektiviteye dayalı (objektif) "insanlık için" gerçeklik anlayışı yerine, subjektiviteye dayalı (sübjektif) "insanlar tarafından" üretilmiş bir gerçeklik anlayışı gündeme getirilmiştir.

Nicelik analizleri, klâsik yöntem anlayışı içinde belirlendiği gibi "anlık" durumları ölçer; nitelik analizleri ise "süreç açıklayıcı" özelliklere sahiptir (Bailey,1987: 61). Nitelik analizleri, bir sosyal ortamdaki "yoğunluk" ve "sıklık" derecesiyle ilgilidir. Yoğunluk ya da sıklığın değer belirticileri sayılar değil, adlandırmalardan oluşan sınıflandırmalardır. Sınıflandırma, belli kategorilere göre yapılır. İncelenen her bir konu belli bir kategoriye uygun düşer: Her bir konu bir kategoriye ait olmalıdır. Mesela, cins ve cinsiyet gibi. Böyle bir sınıflamanın adlandırılması da başlangıç olarak nitelik analizine göre yapılmıştır. Mesela, cins ve cinsiyete ilişkin düzenlemede insan, cins olarak memeliler sınıfına dahil edilirken, kategorik ayırımla dişil-eril ikiciliğine, uygulama alanında ise kadın-erkek ikici yapısına yerleştirilir. Birer değişken olarak bu kategoriler farklı bağlamlardan dolayı farklı şekillerde izah edilir.

Günümüzde bir zamanların değişmesi mümkün değilmiş gibi görünen birtakım oluşumlarının değişime uğraması, ve radikal feminist taleplerin veya eşcinsellerin taleplerin doğuşuyla birlikte, sınıflandırma, adlandırma ve kategorilendirme üzerinde farklılaştırıcı birtakım etkiler ortaya çıkmıştır. Mesela

eşcinseller biyolojik bir kategoriyle mi, yoksa cinsellik pratikleriyle mi değerlendirilecekler? Ya da onlar tavır, davranış, üslup, el kol hareketleri gibi farklı temsiller düzeyinde mi araştırılacaklar? Bu sorulara verilecek cevaplar, nitelik analizlerinin ilgi alanına girer. Çünkü nitelik analizleri, hem disiplinlerarası bir alanda konumlanarak farklı teorilerden istifade eder, hem de çoklu (*plural*) bakış açılarını kullanır.

Pratikte varolan değişmeler doğrultusunda nitelik analizleri, kategorik adlandırmadan ziyade sıklık (*frequency*), ardışıklık (*sequency*), düzenlilik (*regulations, orders*) ya da düzensizlikler (*disorders*) üzerine yapılan araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılmakta ve nitelik analizlerinin özel ilgisi bireylerin tecrübelerinde yoğunlaşmaktadır (Gubrium & Holstein, 1997: 11). Sosyal bilimlerde artık büyük anlatılarda yer alan toplum kavramı üzerinde değil, sosyal gerçeklikler üzerinde durulmaktadır. Sosyal gerçeklikler kurumlarda, kültürel ve tarihsel bağlamlarla "merkezden uzak", "gerçeğe en yakın" durumlardır (Gubrium & Holstein, 1997:187).

Eylem düzeyinde aktör bireylerin dil kullanımlarıyla yapılanan sosyal gerçeklik, aynı zamanda bireylerin kendi-kendileri hakkındaki bilinçlerine bağlı açıklamalarını da anlamlı hâle getirir. Zira, bireylerin her bir anlatımlarına uygun şekilde ifade etme ve görme eylemleri, kurumsal ve kültürel etkileşimlere maruzdur. Bu alan aynı zamanda öznelerarası (*inter-subjektivite*) alandır. Sosyal gerçekliğin nasıl tamamlandığı ve bütünlendiğine ilişkin tanımları anlamlı kılarak nitelik analizleri, tasvir edici ve tanımlayıcı yaklaşımlarla sosyal gerçekliği özne, yorum, bağlam ve süreçlerle ilişkilendirir ve sosyal gerçekliği bireyler katında dışsal bir öge olmaktan çıkarır.

Semiyolojinin büyük katkılarıyla nitelik analizleri bir zamanlar sadece anlam üretmeyle ilgili iken, şimdilerde anlamayı daha geniş bir daire içinde yorum ile birlikte kuşatan söylem analizleri üzerine yoğunlaşmıştır. Öncelikle öznelere ait eş anlamlı açıklamalar üzerinde duran nitelik analizleri, bugün artık sadece subjektif bir anlama süreci üzerinde durmaz; subjektif

anlamayı dil, temsil ve sosyal organizasyon ile bütünleştirir (Silverman, 1997: 1).

Nitelik analizleri, keşfe dayalı bilgiyle sağlanan "analitik yorumlar" (Miller, 1997: 24) ya da "öznelerin kendi gözlem ve anlamaları hakkındaki yorumları" (Bryman, 1989: 135) şeklinde düşünülebilir. Nicelik analizlerinden farklı olarak nitelik analizleri çok kaynaklıdır (Bryman, 1989:140-141). Kaynaklar katılımcıların gözlemleri, yapılanmamış ya da yarı-yapılanmış yapılar ve yazılı belge, arşiv, vs'nin tetkikleri şeklinde düşünülebilir. Böylece üretilen bilgi, birçok kaynaktan beslenir.

Nitelik ve nicelik analizleri arasındaki farkı sistematik bir şekilde inceleyen Jensen ve Jankowski (1993: 4), nitelik analizinde "anlam", "içsellik", "oluşum", "tecrübe", "yorum" ve "süreç", bun karşın nicelik analizlerinde "enformasyon", "dışsallık", "tekrar eden oluşum", "deney", "ölçüm" ve "çıktı-ürün" üzerinde durulduğunu ifade ederler. Böylesi bir ayırım, nitelik analizlerinin sosyal bilimler metodolojisinin, fakat nicelik analizlerinin doğa bilimlerinin metodolojisinin ayrılmaz bir parçası olduğuna işaret eder.

Sosyal hayatı doğa yasalarıyla açıklama fikrinin eleştiriye açılmasına ilham veren düşünür hiç şüphesiz hermeneutiğin kurucu şahsiyetlerinden biri olan Dilthey'dır (Bailey, 1987: 8; Özlem, 1986: 49). Durkheim'ın aksine, Dilthey'a göre, sosyal olaylar fizik yasalarıyla açıklanamaz; zira, sosyal olayların kendilerine özgü doğaları vardır ve insan eylemleri önceden tahmin edilemediği gibi, onlar hakkında genelleme de yapılamaz. İnsanlar, doğal varlıklardan farklı olarak hür irâdeye (*free will*) sahiptirler; insan eylemlerinin tahmin edilemezliklerinin, onlar haklarında genellemede bulunamamanın nedeni, insanların hür irâde sahibi olmalarıdır. Oysa, Durkheim, sosyal olayların düzenli ve genelleştirilebilir bir özelliğe sahip olduklarını ve fizik yasalara bağlı olduklarını düşünür. Sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında konu farkı dışında sadece küçük ve önemsiz farklılıkların olduğunu belirten Durkheim, sosyo-

logun doğa bilimlerinin deneysel yöntem benzeri yöntemlerini kullanabileceğini söyler. Mesela, Avrupa ülkelerindeki intihar olgusunu inceleyen Durkheim, intihar oranları değişmekle beraber, intihar düzeninin değişmemesini sosyal hayatta da fizik yasaları gibi değişmeyen yasalar bulunmasına bağlar.

Durkheim ve Dilthey arasında yer alan bir ara konum benimseyen Weber'e göre, sosyal olaylar sosyal yasalarla açıklanamaz. Hür irâde ürünü insan eylemleri tesadüfî değildir ve dolayısıyla, önceden tahmin edilebilir. Hür irâde rasyonel bir şekilde sınanır ve insan eylemleri, rasyonel eylemi anlama çabası içine girmek suretiyle tahmin edilebilir. Weber, Dilthey'dan farklı olarak insan eylemlerinin irâdî olmakla birlikte, tesadüfî ve tahmin edilemez olmadığını, rasyonel eylemi anlamak ve bilmek suretiyle de, insan eylemlerinin tahmin edilebileceğini öne sürer.

Weber, Durkheim gibi, sosyal araştırmalarda doğa bilimlerinin yöntemlerinin kullanılabileceğini, ancak doğa bilimcisinin dolaylı bir anlama, sosyal bilimcinin ise doğrudan anlama sürecinde olduğunu belirtir. Mesela minerolog, herhangi bir mineral üzerinde çalışır, ancak mineral ile minerolog arasında ortak bir nokta yoktur Sosyolog ise gerçekten üzerinde çalıştığı birimin bir üyesidir. Weber'in bu görüşü neyi açıklar?Weber'in bu görüşü, doğrudan anlamayı; yani *verstehen*i (anlama), farklı anlama kapasitelerini açıklar. Weberci görüşten hareketle, bugün gözleme dayalı çalışmaların birçoğu bu *verstehen* fikrini benimseyerek yorumcu anlamanın popülerleşmesine zemin hazırlamıştır.

Aralarında farklılıklar da olsa, Dilthey ve Weber'in fikirlerinden derinden etkilenen sosyal bilimler, insan eylemlerine, anlamaya ve gözlem yoluyla bilgi elde etmeye yönelerek, kendilerni doğa bilimlerinin etkisinden kurtarmışlardır; onlar, işte bu bağlamda sosyal bilimlerce "araştırılmamış", "eksik kalmış", "sınırları belirlenmemiş" alanlar içinde, insanı incelemeye almış, yeni bilgi alanlarını üretmişlerdir. Bu tutum modernitenin varoluşu özne-nesne, rasyonel-irrasyonel, doğa-

kültür gibi ikici düşüncelerinin ürettiği açıklama biçimlerinin dışında, yeni bilgi üretimlerine imkân verir ve bunların hem birincilerini hem de ikincilerini bilim alanına dahil eden pluralist yaklaşımlara kapı aralar (Hekman, 1992: 11, 62, 105). Bu tutum ayrıca yazılan-konuşulan, söylenen-söylenmeyen, açıkça ortaya konan-ima edilen gibi ikici formlarda yer alan ikinci kalemleri de bilim alanına dahil eder. Bu dahil ediş, aynı zamanda, modernitenin eliştirisini de beraberinde getirir. Eleştiriye açılan alanlardan biri Kartezyen "*ego cogito*", yani rasyonel özne, Hegelci mutlak özne veya Aydınlanma düşüncesini hegemonyası altına alan "'neden" fikri, bir diğeri ise modern felsefenin "hakikat/doğruluk" anlayışıdır.

19. yüzyıl felsefesinin marjinalleştirdiği, temsil etmediği, yoksaydığı konulardan biri de 20. yüzyıl felsefesinin içeriğini oluşturan dildir. 20. yüzyıl felsefesi dili salt dilsel varlıklar (sözcük, ses, dilbilgisi kuralları, vs) olarak görmez, onun insanlarla bağlantısını kurar. Böylece sözcükler nesne durumundan çıkarılır ve özne ile ilişkisi dahilinde anlam kazanır.

20. yüzyılın sosyal bilimleri sosyal gerçekliklerin doğasını ve sosyal gerçeklikleri inşa eden süreklilikleri incelemeye almıştır. Sürekliliğin nesneleri, bilinmeyen insan, dil ve dili kullanan insandır. Bu sebeple Rorty, 20. yüzyıl felsefesi için "lingustik dönüşüm"ü mümkün kılan bir felsefî anlayıştan söz eder.

Dilden dolayı gerçeklik sosyal hâle geldiğinden, dil gerçekliğin sosyal inşasının kaynağıdır (Jensen, 1995: 131). Gündelik dil felsefesi, sosyal fenomenoloji, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, sosyal inşacılık ve bireyin kendi-kendini sunumu görüşleriyle desteklenmiş bir biçimde, bundan böyle bir büyük anlatı olarak toplum değil, aktör bireylerin (hem araştırma nesnesi olan bireyler hem de araştırmayı gerçekleştirenler) kullandıkları dil, bilinçlilik düzeyleri, anlatım-anlama-yorumlama biçimleri ve etkileşim tarzlarıyla dilin eyleme dönüşümünü sarih bir biçimde gösteren sosyal gerçeklikler üzerinde durulmaya başlanır: Sosyal gerçeklik/ler böylece eylem/etki-

leşim/ anlama ve benzeri özelliklerle, yani dilsel özelliklerle açıklanır.

Başlangıçta Husserl ve Schutz ile başlayan fenomenolojik sosyoloji çalışmaları, empirik alanda, sosyal dünya ve birey arasında köprü kurarak, onların birbirlerinden ayrı varlıklar olmalarından ziyade, birbirleriyle tanımlanabilir varlıklar olduklarını ileri sürer. Modernitenin belirlediği rasyonellik tanımının aksine, toplum, fenomenolojik sosyoloji ile artık birey aktörlerin dışında değil, bireylerin ortaya koymuş oldukları sosyal pratikler ve Weber'den bu yana kullanılageldiği üzere sosyal eylemlerle anlamlı hâle gelir. Husserlci fenomenoloji, sezgiye dayalı anlamanın, algı ve tecrübenin özünü kavramaya çalışır. İdealist öğretide böyle bir sezginin temeli aşkın-ego bilinçliliğine dayanır (Dallmayr and McCarthy, 1977: 221).

Fenomenolojik sosyolojinin kurucusu ve öncüsü A. Schutz, Weberci sosyolojiye ve özellikle de eylem kavramına fenomenolojik bir anlam ve destek vererek eylemi öznelerarasılıkla tanımlar, anlama ve anlamlandırmayı da sağduyu şeklinde takdim eder. Heidegger'in Daisen (beşer/insan) analizinden *verstehen*i ödünç alan Schutz, *verstehen*i iki açıdan değerlendirir: Birincisi, *verstehen* sadece algısal bir özellik değildir. İkincisi, *verstehen* esasta varolana ilave edilen epistemolojik ve metodolojik bir çağrışımdır. Schutz'a göre, sağduyu düşüncesine bağlı olarak anlama ile yaşanılan dünya, öznelerarası bir şekilde doğa ve kültür ayırımı yapılmadan tek bir bütün olarak tecrübe edilir. Böylece, katılımcının biyografik durumu ile pasif gözlemcinin bilimsel durumu bir makas gibi birbiriyle kesişir (Dallmayr & McCarthy, 1977: 221).

ABD'de hippi hareketine bağlı bir entelektüel düşünce ya da yaklaşım olarak ortaya çıkan etnometodoloji, eylemi bireysel düzen ile kavramaya çalışır ve soyal düzenin içselleştirilmiş değer, norm ve kuralları yerine bireylerin düzeni nasıl kurduklarıyla ilgilenir. Sosyal düzen tarafından yönlendirilen bireyler yerine, sosyal düzeni yorumlayan bireyler söz konusudur. Kurallara uygun davranan insanlara kural-dışı bir yaklaşımda

bulunularak, kuralların ortaya çıkması sağlanır. Bireyler gündelik hayatta, sağduyu bilgisi ve rasyonellikle konuşmalarını sıraya koyarlar (*indexical*). Genel bağlamdan bağımsız olarak bireyler etkileşim içinde kelimelerle konuşarak gerçekliği yapılandırırlar; işte, etnometodoloji bunların açıklanması ve pratik eylemlerin rasyonel özelliklerine dair bir incelemedir (Garfinkel, 1967: 11). Garfinkel'in rasyonellikle ifade etmek istediği şey, "anlamlı" ve "anlaşılabilir" olandır (Mayrl,1977: 264). Etnometodolojide temel ilgi, faaliyet ve olayın yeganeliğidir. Dünyevî karakterli pratik eylemlerde, insanlar rutin olanı ve rasyonel olanı başarmaktadırlar. Bu bir yeganelik meselesidir ve sosyal bilimlerde bağlamdan daha radikal bir düşünce olarak kabul edilir.

Garfinkel rasyonelliği, Weberci rasyonellikten farklı olarak, anlama ve anlamlandırma yanında, belli bir durum içinde veya belli bir durumla ilişkili olanı açıklamak için de kullanır. Bağlama-bağlı açıklamalarla rasyonellik (bireyin davranışını yapısal bir çerçeveye yerleştirerek), gündelik faaliyetlerin normatif düzeninin köklerini ortaya çıkarmak ve sosyal davranışı yöneten kuralları gündelik yaşantıda keşfetmektir (Garfinkel, 1967:11). Garfinkel'a göre etnometodolojik çalışma dikkatini gündelik hayatın son derece sıradan etkinliklerine yöneltir ve pratik sosyolojik akılyürütmeyle, pratik etkinlik ve koşullar üzerinde durur. Bilimsel çalışmalarda da dikkatin bu pratik koşullara yönelmesini isteyen Garfinkel, gerçek önermelerin –bilimsel önermeler dışındaki önermeler– toplum üyelerinin eylemleriyle açıklanabileceğini belirtir. Bu tür açıklamalar refleksif özellikler taşır. Konuşma bağlamında, açıklamaların anlamı konuşmacı tarafından belirlenmez. Anlam, konuşmacı ve açıklayıcı arasındadır (Garfinkel, 1967: 1).

Etnometodoloji, sosyal gerçekliğin bilimsel açıklamasına meydan okur. Bu noktada, bilim insanı –kadını/erkeği– dünyanın doğru açıklanmasında imtiyazlı bir gözlemci değildir; bilim insanı bu dünyanın sadece bir üyesidir. Etnometodolojinin incelemeye aldığı "sağduyu bilgisi" bayağı, ikinci derece-

den bir bilgi değildir. Sağduyu (bilgisi), gündelik hayatta karşılaşılan dünyayı anlamlandırarak, kavramsallaştırarak ve gözlemleyerek faaliyette bulunur. Etnometodolojik açıklamalar genellikle, sosyal etkileşimde anlamı ileten dilsel açıklamaları gerektirir. Sözsüz ifadeler, el kol hareketleri ve yüz ifadeleri de araştırma konusu olabilir. Ancak bu tip çalışmalarda da dil birincil sembolik değere sahiptir. Etnometodolojik çalışmada, sosyal aktörler, sosyologlar tarafından gözlemlenen "cevap vericiler" olarak takdim edilmezler; sosyal aktörler de sosyoloji yapmaktadırlar (*doing sociology*). Bu noktadan itibaren, pozitivist sosyologların sosyal gerçeklik hakkındaki görüşlerinin doğruluğu ve kendilerinin imtiyazlı konumları değer kaybına uğrar.

Etnometodolojik çalışmalarda, sosyolojik araştırmalarda ideal olarak tasvir edilip anlaşıldığı şekliyle, bir bilimsel etkinliğin özellikleri arasından bir veya daha fazla özellik seçilir ve buna dayanılarak bir rasyonalite tanımı yapılır. Sonra bu tanım, günlük davranış, düşünce ve inançların; hileci, efsanevî, sihirli, ritüel ve benzeri özelliklerini belirlemesinde araştırmacıya yardımcı olmak üzere metodolojik bir şekilde kullanılır (Garfinkel, 1967: 262).

Bir eylem olarak benliğin sunumu sosyolog Goffman tarafından incelenmeye alınmıştır. Goffman, etnometodologlardan ve konuşma analizcilerinden farklı olarak, sosyal gerçekliği bireyin eylemi için dışsal bir öge olarak görür; bireyin eylemi bu gerçeklik tarafından sınırlandırılır. Sosyal düzen ahlâkî taleplere ve yorumlara bağlı ve durumsaldır. Durkheim gibi Goffman da sosyal durumların kendiliğinden, *sui generis* bir gerçeklik olduğunu düşünür. Etkileşim, seramonik bir şeydir. Goffman bireylerin ötekilerin huzuruna çıktıklarında durumları hakkında edindikleri izlenimleri kontrol edeekleri birçok güdüye sahip olduklarını belirtir (Goffman, 1959: 15). Goffman, bireysel eylem ve hareketler seviyesinde konuşma olayları ve bireyin yüzsel ifadeleriyle ilgili incelemelerini müteakip bireyin "yaşantı alanı" (*territory*) üzerinde durur. Bireyin kol-

lektif yaşantı alanı bekleme alanları, otobüsler ve asansörlerdir. Böyle yerlere kalabalık olarak girmek ve terketmek sorun teşkil etmez. Sorun kamusal alandaki kalabalık tenhâlaşınca başlar. Mesela asansör boşaldığında, içeride kalanlarda bir huzursuzluk hissi belirir. Bireyler hata yapabilecekleri davranışlardan kaçınmak için, diğer bireylerlere oldukça mesafeli olmaya çalışırlar. Bu aşamada bireyin yaşantı alanı, söyleme işaret eden bir konuşmayı başlatır. Söylem burada, bir karşılıklı yüz ifadeleri, görsel ve algısal dikkat çekme faaliyeti olarak ortaya çıkar (Goffman, 1959: 89). Goffman'a göre söylem, güncel bir sosyal etkileşimden ziyade, bireyin kendi kendinin sunumu (*self-presentation*) ve kendi-kendinin bilincinde ve yeteneğiyle kendi-kendini oynamaya (*self-staging*) ve korumaya ilişkin bir süreçtir. Böylece bireyin sunumu ile ilgili bir analiz, bireyin doğasını değil, kendi sunumunu bariz hâle getiren iletişim yeteneklerini incelemeyi gerekli kılar.

Nitelik analizleri, yeni bir bakış açısıyla "konuşmanın kurumsal bağlamındaki çeşitliliğine vurgu yapar" (Silverman, 1997: 187). Sosyal yapılanma ve konuşma yerleri incelenir. Konuşma analizi (*conversation analysis*), etnometodolojinin önemli bir dalı olarak gelişmiştir (Heritage, 1989: 256). Konuşma analizine yaklaşımlar empirik çözümlerden gelir. İdealize edilmiş sosyal eylem üzerine spekülasyonlar yerine, analizciler uygulamalı çalışmalarla sosyal eylemle ilgili güncel özel faaliyetleri ve onların ardışık düzenlerini incelerler. Böylece konuşma analizi, doğrudan doğruya sosyal eyleme ilişkin bir analiz olup çıkar (Heritage, 1989: 256). Konuşma analiziyle ilgili açıklamaların çoğu sosyologlar tarafından, özellikle Sacks, Jefferson ve Schegloff tarafından geliştirilmiştir. Analiz etnometodolojik çalışmalarda olduğu gibi iletişimsel olaylarda, sıradan sosyal katılımcıların yöntem ve faaliyetleri hakkındadır (Heritage, 1989: 256-257).

Konuşma analizi kurumsal etkileşimden ziyade, gündelik konuşmalara dikkat sarfeder. Analiz, sosyal etkileşimi belirleyen, sosyal etkileşimi üreten ve kavrayan faaliyetler ve bek-

lentiler olarak sosyal yeterlilikleri ortaya çıkarmayı amaçlar. Sosyal eylemler ayrıntılarla iş görür; böylece analizde etkileşimin spesifik ayrıntıları önemsenir (Heritage, 1989: 258). Konuşma analizi iki boyutta geliştirilebilir: Birinci boyutta, Garfinkel ve Sacks'ın ilgilendiği şekliyle "tanımlayıcı" ve "bağlam-sınırlı açıklamalar" yer alır. Burada önemli olan, bireylerin pratik akılyürütmeleri ve sosyal kognitif/sosyal zihinsel süreç özellikleridir. İkinci boyutta "etkileşim organizasyonunun ardışıklığı" belirlenir. Ardışıklıkların incelenmesinde, ardışık kurallar ve psikodilsel süreçler üzerinde durulur (Corsaro, 1985: 169,170,171).

Garfinkel'ın izinden giden Sacks konuşmada, gündelik akılyürütmenin özellikleri, sosyal iletişimde bulunanların sosyal olayları tanımlamaları ve onları yeniden üretme tarzları üzerinde dururken, sosyal süreçten ziyade, mikro düzeyde psikodil yönelimli açıklamalar getirir ve söylemde sosyal bilginin nasıl üretildiğini göstermeye çalışır (Corsaro, 1985: 173). Söylem analizi için uygulama kurallarının önemli olduğunu ifade eden Sacks, bu kuralların farklı kategorilerde yer alan toplum üyelerinin birbirleriyle bağlantı içine girme tarzlarını göstermede açıklayıcı bir rol olduğunu öne sürer. Ayrıca bu tür kurallar, toplum üyelerinin gözlemleri ve sosyal olayları nasıl tanımladıkları konusunda da açıklayıcıdır (Corsaro, 1985: 169).

Analiz için önemli olan konuşmanın bütünlüğüdür. Konuşma analiz edilirken, küresel ve yerel prensiplere dayanılarak açıklamalar yapılır: Küresel ilkeler (*global principles*), daha geniş anlamlarla bağlantı kurarak konuşmayı açıklar. Yerel ilkeler (*local pinciples*) ise anlatımlar arasındaki bağlantıları açıklar. Konuşma analizi, yüzyüze etkileşim ortamında gerçekleşir. Yüzyüze etkileşim ortamında bireylerin kendilerini ilgilendiren konularda gerçekliği nasıl yapılandırdıklarına dikkat edilir. Konuşma esnasında, bireylerin anlatım ve cümleleri değil, fakat etkileşim düzenini üreten bileşenlerle, konuşma

sonucunda ortaya çıkan bileşenler incelenir (Gubrium & Holstein, 1997: 123, 126).

Sosyologların eğildiği şekliyle konuşma analizleri, konuşma kuralları ile sınırlıdır. İletişimcilerin bakış açısıyla, konuşma analizleri daha geniş boyutludur ve konuşma esnasındaki etkileşim özellikleri üzerinde durulur. Konuşmada kullanılan açıklamalar, engeller, düzeltmeler, çatışmalar, konuşmadaki sessizlik gibi, iletişim özellikleri önem kazanır. Konuşmaya bir söylem olarak bakıldığında, konuşmanın ardışıklığı içinde, açığa çıkan veya çıkmayan stratejik konuşma yapılanmaları incelenerek durumsal bağlamın dışına çıkılır.

Söylem sürecinde sosyal yapının rolü üzerinde yoğunlaşan Cicourel, konuşma analizcilerinin sıklıkla ihmal ettikleri kültürel inançları da sosyal etkileşim sürecine dahil eder (Corsaro, 1985: 178). Cicourel, geleneksel saha araştırmaları veya etnografik çalışmalara içkin söylem ögelerinin varlığından bahseder. Öğretmen-öğrenci ilişkisi, doktor-hasta ilişkisi, yetişkin-çocuk ilişkilerine dayalı söylemler karmaşık sosyal durumların yapılarını ortaya koyar. Bu türden karmaşık durumlar, analiz üzerinde kısıtlayıcı bir etki yaratır (Corsaro, 1985: 181).

Etnometodolojinin verisi, bireylerin sosyal gerçekliği yorumlama yöntemleridir ve etnometodologlar, naturalist metodologlar gibi "eylem" üzerinde dururlar. Konuşma analizinin verisi ardışıklık (sequency)tır ve üzerinde durulan şey etkileşimdir. Söylem analizinin verisi ise, doğrudan söylemin kendisidir ve bilgi/güç modu altında, anlam mübadeleleri, değişmeler, dönüşümler üzerinde durulur. Böylece nitelik analizlerinin verilerinin gözlemler, konuşmaların teyp kayıtları, yazılı-sözlü, sözsüz metinler olduğu söylenebilir (Miller, 1997: 36). Bu tür analizlerin hepsi sosyal hayatın yapılanan görünümlerinde bilgi ve dilin birbirine nasıl bağlı olduğunu gösterir.

Konuşma davranışı, farklı değişkenlerin sosyal ilişkilere yansıması olarak düşünülür. İnsanlar evlerinde ayrı, işyerlerinde ayrı, tatilde ise ayrı dili kullanırlar (Giglioli, 1983: 8). Konuşma analizinde incelemeye alınan etkileşim, yapısal ola-

rak organize olmuştur. Söylem analizinde ya da incelenmeye alınan etkileşimde, söyleme katılanların anlam mübadelesini başarma tarzları ve kullanma yeterlilikleri incelenir. Etkileşim seviyesinde, konuşma analiz edilirken, yanlış anlama, konuları sırayla takip edebilme gibi özellikler üzerinde durulur (Dant, 1991: 208). Söylemde anlam sürecini inceleyenler, söylem analizine müracaat ederler. Söylem analizi, yapısalcıların konuşmaya vermiş olduğu önem dahilinde bir konuşma analizi gibi düşünülebilir. Böylesi bir yakınlık her iki analizin de etkileşim sürecini incelemelerinden doğar. Ancak aralarındaki temel fark, dikkatin söylem analizinde, etkileşim sürecindeki ifade, beyan, güç ve bilginin mübadelesine ve özellikle bağlama, konuşma analizinde ise etkileşimin bileşenlerine verilmesidir. Konuşma analizinde bağlama duyulan ilgi sınırlıdır (Gubrium & Holstein, 1997: 126). Aslında bu da yeterli değildir; çünkü söylem analizi sadece anlatım ya da konuşma eylemlerini ortaya çıkarmaya yarayan bir analiz değil, söylem yapılarını da ortaya çıkaran bir analizdir (Mills, 1997: 49). Konuşmanın, söylem analiziyle incelenmesi sürecinde, söylemin özelliklerini vurgulayan kurallar incelenir. Bu, konuşmacıların eylemlerindeki normları belirlemekten daha fazla bir şeydir. Söylem analiziyle konuşmanın ardışıklığı içinde çeşitli genellemelere gidilebilir (Taylor and Cameron, 1987: 74).

Konuşma analizinde, etkileşim bakımından ilginç olan herşey gözlemlenebilir bir nitelik kazanır. Söylem analizinde etkileşimin sosyal güçlerini, kognitif süreçlerini, vs. ölçmek için, araştırmanın amacına elverişli teknikler ve birincil veriler kullanılır. Konuşma analizinde, kaydedilmiş etkileşimler (*recorded interactions*) yegâne makul veriler olarak kabul edilir.

Söylem analizi ile yakından ilgili olan bir diğer analiz içerik analizidir (*content analysis*). Çeşitli yöntemler dahilinde niceliğe vurgu yapan "içerik analizi" aslında nitelik analizi kategorilerini de içinde barındırarak, kelimeler, sözcükler ve biçimsel yapıları da araştırma kapsamına alır. Mesela medyaların

mesajları incelenirken, haber başlıkları, sütun uzunlukları gibi analizin *ad hoc* (önceden belirlenmiş) birimleri incelenir. İçerik analizi, genelde sosyal açıklama ve iletişimin kurumsal ürünlerinin, gazete başlıklarının, televizyon dizileri, haber ve müzik programlarının, dergi yazıları, vs'nin boyutlarının analizini yapar. İçerik analizi bu ürünlerin mesajlarını incelerken, söylem analizi anlamlı bir metin olarak gördüğü iletişimin kendisini incelemeye alır. İçerik analizinin nesnesi iletişim sürecinde varolan metindir (Gökçe, 1995: 25). İçerik çözümlemesinin amacı bir metnin tasvirî açıklaması değil, özellikle metin içeriklerinden sosyal gerçeğe yönelik çıkarımlar yapmaktır (Gökçe, 1995: 24). İçerik analizi, anlaşılan metinleri başka bir anlatımla yorumlar ve süreci bitmiş metinlerle kapanmış metinleri araştırır (Gökçe, 1995: 64). Söylem analizi daima yorumla birlikte çalışır.

İçerik analizi, yöntemi belirlenmiş bir analizdir ve analizde dışsal özellikler üzerinde durulur. Söylem analizi, çoklu yöntemlerle çalışır ve analizde içsel özellikler üzerinde durulur. İçerik analizinde, metnin bütününden (*corpus*) hareket edilir (Gökçe, 1995: 49). Söylem analizinde, bütünlük bağlama aittir. İçerik analizinde nihaî sonuçlar elde edilir, söylem analizi kendini eleştirebilir bir özelliğe sahip olmalıdır. Her iki analizin de muhtelif avantaj ve dezavantajları vardır: Her iki analizde de verileri kategorileştirmek kolaydır, veriler esnektir, genelleştirme yapmak kolaydır, geçerlilikler rahatlıkla kontrol edilebilir, hipotezler esnektir, sübjektif olunabilir: Her iki analizin de dezavantajları ise, yanlış yorumlamalar yapılabilmesi ihtimali ve araştırmacının katılımcılarla olan etkileşimin asgarî düzeyde bulunmasıdır.

Sosyal bilimlerin klâsik tanım ve kavramlarından yola çıkarak söylem analizini gerçekleştiren çalışmalardan biri, Wetherell ve Potter'in "ırk ilişkileri söylemi" çalışmasıdır. Bu çalışmayı eleştiri bombardımanına tutan Mills, bunun söylem değil, tam anlamıyla bir içerik analizi olduğunu, Fairclough ise ça-

lışmada söylem oryantasyonunun gösterilmediğini belirtirler (Mills, 1997: 139; Fairclough, 1998: 25).

Wetherell ve Potter'ın "Irk İlişkileri Söylemi"

Wetherell ve Potter *Discourse Analysis and the Identification of Interpretative Repertoires* [Söylem Analizi ve Yorum Repertuarlarının Tesbiti] adlı yanlışlanmış olan çalışmalarında (1988: 168-183) Yeni Zelandalı Avrupalılar ve yerli Maoriler arasındaki "ırk ilişkileri söylemi"ni ele alır. Wetherell ve Potter sosyal psikolojinin söylem analizine yaklaşımını belirledikten sonra, Beyaz Avrupalı Yeni Zelandalılar ve yerli Maorilerin ırk ilişkileri söylemini analiz etmede "dil kullanımı"nın ayrıntılarına yoğun bir dikkat sarfeder ve "ırk ilişkileri söylemini" yorum repertuarları'yla analiz etmeye çalışırlar. Yorum repertuarı yaklaşımına göre söylem, olayları ve insanları anlamlılıkla yapılandıran konuşmaların fonksiyonlarıdır. Repertuara ilişkin terimler daha çok cemaatlerin kullandıkları metaforlar ve mecazlardan müteşekkildir.

Wetherell ve Potter'in çalışmaları, Beyaz Avrupalı Yeni Zelandalıların, iş bulmada fırsat eşitliği gibi meseleleri nasıl anladıkları, yerli Maoriler hakkında nasıl bir duyarlılığa sahip oldukları ve şimdiyle geleceğin azınlık grubu Maorileri nasıl tasvir ettikleri ve onlar hakkında sahip oldukları ideolojik söylemlerle ilgilidir (1988: 173). Çalışmada, katılımcıların, ırk fikrini meşrulaştıracak ya da haklılaştıracak pratik akılyürütmelere, azınlık ilişkilerine ve simetrik olmayan güç ilişkilerine dikkat sarfedilir. Oysa söylem analizi, pratik akılyürütme ve güç ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaz. Bu sebeple, Wetherell ve Potter'in analizi, söylem analizi olmaktan çok, klâsik bir nitelik analizinde olduğu gibi, belli sayıda bir örnek grup seçip, görüşme yapmaktan ve bulgular elde etmekten meydana gelir. Yapılan çalışmada, "tutum teorisi" ile çelişen özellikler tesbit edilir. Görüşme yapılan insanlarda, bir söylemde

hoşgörülü görünen insan, bir diğer söylemde önyargılı hâle gelmektedir. Bu türden değişiklikler, söylem değişkenleri olarak gösterilmiştir. Tek bir kişinin bir tek konuda farklı şekilde konuşması –kimi zaman sert kimi zaman hoşgörülü olması– insanların farklı bağlamlarda, farklı yorumları yapılandırdıklarını gösterir.

Wetherell ve Potter, söylem analizi kapsamı içinde değişkenlerin incelenmesinin fonksiyon anlamaya doğru bir gelişmeye yol açtığını öne sürer (1988: 177). Kapsamdaki farklılıklar, yorum repertuarları arasındaki farklılıkları yansıtır. Wetherell ve Potter çalışmalarında çok sayıda farklı repertuarı olmakla birlikte onlar belirgin ve baskın üç repertuar tipini seçerler: Bunlar; kültürü besleme (*culture fostering*), pragmatik realizm ve beraberlik (*togetherness*) repertuarlarıdır.

Wetherell ve Potter, psikolojik bakımdan indirgemeci ırkçılık teorilerini reddettiklerini belirtir ve bireylerle tek tek görüşüp, onların ırkçılık hakkındaki düşüncelerini belirlerler; böylesi bir yaklaşım, elbette ki söylem analizinin amaçlarından biri değildir. Bu çalışma olsa olsa –kendileri kabul etmeseler de– bir tutum çalışması olabilir. Ayrıca bu türden bir çalışma, konuşma analizi de olamaz. Çünkü konuşma analizinde de etkileşim ortamına ihtiyaç vardır. Onların analizinde ise, konuşmacıların retorik stratejilerine dayanan tek-yönlü bireysel vurgu söz konusudur (Fairclough, 1998: s.25).

Sosyal bilimlerin verilerinden hareket eden söylem analizleri bu hâliyle, söylemi incelemeye yeterli değildir. Söylem analizini interdisipliner yaklaşımla ele alan ve Kıta Avrupası geleneğine bağlılıkla, onu sosyokognitif yöntemlerle inceleyen ve daha ziyade onun "önermelere" dayalı yapısını çözmeye çalışan van Dijk'ın söylem analizinin gelişimi hakkında vermiş olduğu tarihçe, analizin retorik kaynaklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İnterdisipliner Söylem Analizi

Söylem analizinin interdisipliner alanda ortaya çıkış, ve onun gelişmeler doğrultusunda kendini yavaş yavaş diğer disiplinlerden koparark özerkleşme sürecini irdeleyen van Dijk, onun bir şeyi tanımlamadığını ve göstermediğini, fakat bir şeyin sosyal eylem ve etkileşim özelliğini incelediğini (1985, Vol.2: 10) öne sürer ve analizin gelişimini ve kaynaklarını retorik çalışmalara dayandırır.

İlk retorik çalışmalar "ikna edici etkinlik" üzerinde durarak, politik ve hukukî ortamlarda, kamu konuşmalarının temsil edilmesiyle ve buna ilave olarak planlama, düzenleme ve spesifik hükümler için kural koyma, düşünme ve hareket etme yollarıyla uğraşmaktaydı. Klâsik retorik bu bağlamda öncelikle çağdaş üslupçuluğu ve yapısal söylem analizini, hafızanın açık ifadelerle organizasyonunu ve tutum değişmeleriyle ilgili kognitif ve sosyal psikolojik nosyonları ihtiva eder.

Retorik 17. yüzyıl ve 18. yüzyıldaki bazı yenilikler karşısında, akademik çalışmalardaki önemini büyük ölçüde kaybeder. Oysa, tarihsel ve karşılaştırmalı dilbiliminin 19. yüzyılın başında ortaya çıkışı ve 20. yüzyılın başında dil analizinin doğuşuyla retorik, beşerî bilimlerdeki etkin yerini alır. Eski önemine kavuşan retorik, beşerî bilimlerdeki gelişmelerle birlikte söylem analizinin doğuşuna öncülük eder. Öncelikle antropoloji, şiir ve dilbiliminin müşterek çalışması, yani bir disiplinlerarası çalışma örneği olarak *Russian Formalism* [Rus Biçimciliği]'nin yeni fikirlere öncülük ettiği görülür. Konuyla ilgili önemli çalışmalardan biri, Vladimir Propp'un 1928'de yayınlanıp 1958'de İngilizceye çevrilen *Morphology of The Folktale* [Masalın Morfolojisi] adlı eseridir. Eserde, tek bir söylem biçimi olmadığı ve bir tema etrafında birçok söylemin varolduğu fikri üzerinde yoğunlaşılır. Rus biçimciliği C. L. Strauss'un kültür ve mit tezini etkilerken, Çek yapısalcılığını ve özellikle Fransa'da 1960'larda gelişen ve yaygınlaşan yapısalcılığı da derinden etkiler. 1960'ların ortalarında beliren disiplinlerarası gelişmelerle, Barthes, Gremias ve Todorov'un

çalışmalarında yer alan anlatımın yapısal analizi ve söylem biçimleri/kültür pratikleri analiziyle semiyolojik çalışmaların ilk örnekleri verilmeye başlanır.

Modern söylem analizi, 1960'larda etkin yerini alır. 1964 ve 1966 yıllarında çıkan *Communication 4* ve iki yıl sonra çıkan *Communication 8*'de yapısal analiz üzerinde durulur. Bu iki çalışma semiyolojik çalışmalar olup, yapısal analiz konusunda Fransa'da bu konuda yapılan ilk yayınlardır. Avrupa'da bu tü gelişmeler devam ederken, Amerika'da Hymes, *Language, Culture and Society* [Dil, Kültür ve Toplum] adlı eserinde –söylem ya da metin nosyonları yer almamakla beraber– konuşma ve iletişim biçimlerini, özellikle de hitap biçimlerini (*forms of address*) inceler. Bu çalışma söylem analizine yönelmişliğiyle, antropolojide kültür oluşumlarını etkileyen konuşma biçimlerini gösteren çalışmalara öncülük eder. Hymes'in yapısalcılığı ile Fransa'daki yapısalcılık arasında büyük farklar vardır. Farklılık, yapısalcı dilbilim ile yapısalcı antropoloji arasındaki farklılıktır. Görüldüğü gibi, 1960'lı yıllarda gerçekleşen çalışmalar oldukça dağınıktır. 70'li yıllarda monografi ve kolleksiyon basımıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar, farklı birkaç disiplinin söylem analiziyle ilgilenmesine vesile olur. Bu çalışmalar teori ve pratikte dilbilimsel çalışmalardan etkilenirken, aynı zamanda bilimsel paradigmalardaki değişimden de etkilenir. Aynı yıllarda sosyolinguistik çalışmalar, "ideal konuşmacılar" ve "homojen konuşma cemaatleri" nosyonlarına karşı sosyo-kültürel bağlamda dilin önemini vurgular. Konu ile ilgili olarak Labov'un 1972 yılındaki siyah İngiliz delikanlılarının düello biçimleri hakkındaki çalışması, kişisel tecrübeler ve doğal anlatıları ifadelendirdiği için söylem analizinin sosyolinguistiğine tipik bir örnek oluşturur.

Wittgenstein'ın dilsel felsefesinin teoriden pratiğe aktarılmasıyla birlikte, 1970'li yıllarda vuku bulan en önemli gelişme, sosyal bağlamın oynadığı rolün hesaba katılması ve dilin sadece anlatımlardan oluşmadığı, aynı zamanda sosyal eylemlerin spesifik biçimleri olarak kabul edilmesi gerektiği fikrinin

yaygınlaşmasıdır. Spesifik bağlamlarda kullanılan cümleler, anlam ve fonksiyona, konuşmanın niyetine, inançlara, açıklamalara, konuşmacı ve işiten arasındaki ilişkileri göstermeye katkıda bulunur.

Yetmişli yılların bu gelişmelerini takiben Barttlet'in *Remembering* [Hatırlama] çalışmasından etkilenen psikoloji disiplini, hafızaya özel bir önem vererek, yeni alanı yapay zekâ (artificial intelligence) ile ilgili çalışmalarında söylemi keşfeder. Psikoloji ve psikodilbilim, diğer bilimlerden daha fazla bir şekilde, Chomsky'nin öne sürdüğü dönüşümlü dilbilgisinden (*transformational grammar*) etkilenerek psikolojik gerçekliğin deneyselliği ile ilgilenir. Psikolojideki bir önceki on yılın davranışçılığına karşı gelişen bu yeni paradigma, sadece Chomsky ve Miller tarafından ortaya konan kognitif ve enformasyon sürecini değil, fakat "semantik hafıza" ve "bilginin temsili"yle ilgili çalışmaları da kapsar.

Sosyolojide ise, –daha önce değindiğimiz üzere– sosyal yapı anlayışı ve makro-sosyolojik yaklaşımlar eleştirilir ve sosyal gerçekliğin mikro düzeylerine yönelinir. Diyaloglara dayalı sosyal ortam içinde dünyevî, sponten dil kullanımı incelenir. Antropoloji alanında, özellikle Gumperz ve Hymes'ın iletişim ve konuşmanın etnografisi (iletişim ve konuşma pratikleri) konusundaki çalışmaları, söylem analiziyle yakından ilgili olmuştur. Bu tür çalışmalar dil incelemelerindeki dönüşümü gösteren çalışmalardır. Kültürel bağlamda dil çalışmaları artık hitap biçimleri, ritüeller ve mitler üzerine değil, dünyevî konuşma biçimleri, kutlamalar, spontan hikâye anlatımları, resmî toplantılar gibi sözlü etkileşim ve iletişim biçimleri üzerinedir.

van Dijk'ın belirttiği gibi, 70'li yıllardan sonra "dil kullanımları" üzerine yapılan çalışmalar, temelde dilbilgisi karşıtı bir konuma yerleştirilebilir. Bu tür gelişmeler, biçimsel cümle dilbilimine birçok yönden meydan okurken, konuşma ve diyalog biçimleri, metin yapıları, iletişimsel olaylar ve onların kognitif ve sosyal bağlamlarında "dil kullanımı" hakkında yeni fikirlerin gelişmesine yol açar. Dil kullanımına duyulan bu or-

tak ilgi, interdisipliner söylem çalışmalarına öncülük eder. Son yıllarda hukuk, tarih ve klinik psikolojinin de söylem analizini kulanmaya açık olduğunu belirten van Dijk, hukuk alanındaki çalışmalarda, yasaların meşru ve birbirleriyle etkileşim içinde olan belgeler olarak düşünüldüğünü ve bu belgelerin nesnelerinin metin diyaloguna dayalı özellikler gösterdiğini ifade eder. van Dijk'a göre, aynı şey tarih için de geçerlidir; hem tarih kaynakları ve ürünleri birer metin olarak kabul edilmekte, hem de sözlü tarih (*oral history*) biçimleri söylem analizinin nesneleri olarak görülmektedir, artık. Yine ona göre, semiyotik çalışmalarda olduğu üzere, fotoğraf ve film gibi görsel unsurlar da, semiyolojik incelemelere benzer bir biçimde birer söylem olarak sistematik tarzda analiz edilmektedir.

Klinik psikolojide dikkatin artık telepatik söyleme verildiği, kognitif etkileşim, sözlü etkileşim, tutum değişmeleri, atıflar ve temsillerin biçimlenmesini odağa alan sosyal psikolojinin de söylem-yönelimli olmaya başladığı görülmektedir. van Dijk-'ın söylem analizine yaklaşımı, bütünleştiricidir; o, her bir disiplinin farklı boyutlarda tartıştığı analizi farklılıklardan kurtarma çabasındadır. Bu türden bir çabaya rağmen, hâlihazırda söylem analizi konusunda tek bir analiz türünden bahsetmek de pek mümkün görünmemektedir.

Avusturalyalı McHoul ve ve Luke (1989: 323) farklı birçok teşebbüse –yöntem, analiz ve araştırma düzeylerine– rağmen, söylem konusunun hâla problematik olduğunu belirtir ve konuyu Kıta Avrupası geleneği ve Anglo-Amerikan geleneğine bağlayarak şu yaklaşımları öne sürer: Kıta Avrupası geleneğinde söylem dilbilim ile yakın ilişki hâlindedir; sosyo-tarihsel ve politik bir görüş benimsenir. Bell, Anglo-Amerikan geleneğinde söylem çalışmalarının kognitif psikoloji, yapay zekâ ve metin analizlerine dayandığını ifade eder (1996: 161). Anglo-Amerikan geleneğinde, birçok konuda olduğu gibi, söylem konusunda da çok net tanımlar yapma yönünde bir faaliyet sözkonusudur. Bu gelenekte söylem, bir analiz biçimi ve bir alt disiplin olarak kabul edilir. Söylem analizi, dilbilim sı-

nırlarına yerleştirilir, fakat bu sosyal bilimlerin farklı dallarından isifade edilerek yapılır. Söylem analizi, özellikle ideolojik ve politik etki gösteren medyaların analizinde sıklıkla kullanılır. Bu türden çalışmalar, İngiltere'de ve Avusturalya'da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. AB'de ise söylem analizi yerine anekdotlar ve sosyo-politik konular üzerine yoğunlaşılır. İlk söylem çalışmaları olarak semiyotik çalışmalar, Fransa'da ortaya çıkmış olmakla birlikte, şu anda Fransa'da da ABD'dekine benzer çalışmalar yapılmaktadır. Almanya'da ise metin dilbiliminde çeşitli yaklaşımlar kullanılmaktadır (Dijk, 1993: 109).

van Dijk ve "Haber Söylemi"

van Dijk'ın çalışmalarının çoğu, 1980'ler Avrupası'nda haberlerle üretilen ırkçılık ve etnik önyargı konularına odaklanır. Nitelik ve nicelik analizlerini birleştirerek Alman ve İngiliz basınında yer alan yüzlerce haberi inceleyen van Dijk, gündelik konuşmada açıklanan etnik önyargıların yanında, entelektüellerin de ırkçılığı üretmede önemli rol oynadıklarını keşfeder. Eleştirel dilbilim ve eleştirel söylem analizinde, kognisyonlara önem veren van Dijk, söylem yapılarını etkileyen toplumsal yapıları da göstermede başarılı olmuştur (Fairclough and Wodak; 1998: 265-266). Söylem analizi, medyadan gelen mesajları birer konuşma ve metin tipi olarak analiz etmez. Söylem analizi daha sistematik olarak ve daha aşikâr bir şekilde, kitle iletişim araçlarının yaydığı "mesajların yapılarını" anlatır. Söylem analizi mesaj yapılarını incelerken, disiplinlerarası konumundan dolayı, çeşitli kognitif ve sosyo-kültürel bağlam özelliklerini kullanır (van Dijk, 1993: 108-109). van Dijk'ın söylem analizi, "önermeye dayalı söylem analizi" şeklinde kabul edilebilir ve bu tip bir analiz, üç aşağı beş yukarı içerik analizine bir ilave ya da bir alternatif olarak düşünülebilir. Kapsamlı bir söylem analiziyle, değişen ifadeler ve ideolo-

jik konumlar, çıkarlar ve iktidarların özellikleri belirlenebilir. Sözün gelişi, medyada, iktidarın bir hatasının doğrudan değil, dolaylı bir şekilde verildiği gözlemlenebilir. "Hükümet X bakanını değiştirdi" yerine "X bakanı değiştirildi" ifadesinde olduğu gibi, anlamlarla oynanabilir.

van Dijk, haber söylemlerini veya haber metinlerini, "haber metni analizi", "metin anlambilimi", "yerel ve küresel bütünlük", "etkiler", "üst yapılar: haber şemaları", "üslup ve retorik", "sosyal kognisyon ve sosyo-kültürel bağlam"ları inceleyerek keşfeder.

Haber metni analizi: Dünya hakkında ne olup bittiğine dair sosyal ve politik inançların veya bilgilerin çoğu gündelik haberlerden gelir. Haberlere dayalı sosyal ve politik gündelik konuşmalarımız, birer söylem pratiğidir. van Dijk, haber söylemine somut bir örnek olarak *Daily Mail*'den seçilmiş bir haberi çeşitli düzeylerde tartışır. Yapmış olduğu analizle, söylem yapılarının hangilerinin politik, ideolojik ve sosyal etkilere sahip olduğunu gösterir (van Dijk, 1993: 110).

Metin anlambilimi: Hem haberi kaleme alan muhabir, hem haberi okuyan okur ve söylem analizcisi, birincil olarak haberin anlamı ile ilgilidir. Metin ne hakkındadır, ne demek istemektedir ve dil kullanıcıları için ne tür etkilere sahiptir? Bu tür soruların bir kısmına, metin anlambilimi içinde cevap verilir. Metin anlambilimi kelimeleri, cümleleri, paragrafları veya söylemin bütününü yorumlama kurallarını formüle eder. Metin anlambiliminin önemli nosyonlarından biri, metnin yerel tutarlılığı (*local coherence*), bir diğeri ise küresel tutarlılığı (*global coherence*) dır (van Dijk, 1993: 111).

Yerel ve küresel tutarlılık: van Dijk çalışması boyunca, haber metnine bir bütün olarak bakar. Bu tarz bir yaklaşım, önermelere dayalı bir yaklaşımdır. Buna ilişkin olarak van Dijk, temel önermelerin haber metnini nasıl kuşattığı sorusunu sorarak çeşitli açıklamalarda bulunur. Olayları belirleyen önermeler, metnin yerel tutarlılığın asıl durumlarından biridir; zaman, durum, sebep ve sonuç arasında bağlantılar kurulur

(van Dijk, 1993: 112). Önermeler, kavramsal olarak da birbirleriyle bağlantılıdır. Sözün gelişi, "ölüm", "düşman", "bombalama", vs. kavramları savaş haberlerinde birbirleriyle bağlantılı kavramlardır. Haber metninde bazı bilgilerin okuyucu tarafından bilindiği varsayılır ve bunlar metinde yer almaz. Bunlar metnin önermeleri ve kavramları arasında kaybolan halkalardır. Halkalar, metnin yerel bütünlüğüne, dünya hakkındaki bilgi, inanç, ideoloji ve sübjektif unsurların katılımını sağlar.

Haber metninin/söyleminin bir diğer unsuru küresel tutarlılığıdır. Metin bir anlam birliği (*semantic unity*) ne sahiptir. Küresel tutarlılık, konularla ve başlıklarla ilgili sezgisel olarak ne bildiğimizi ortaya koyar. Haber başlıkları (*topics*) metni özetler ve habere ilişkin en önemli malumatı verir. Teorik ifadeyle başlıklar, anlama dayalı makro-önermeler şeklinde; metin içinde ardışık önermeler tarzında tasvir edilir.

Eleştirel haber analizinde en güçlü anlam nosyonlarından biri, ima (*implication*)'dır. Kelimeler ve cümleler ve diğer metinsel açıklamalar, bilginin haberdeki temellerini gösteren kavramları veya önermeleri ima eder (van Dijk, 1993: 114). İma ediş, ideolojik etki açısından oldukça önemlidir. Analiz ile gerçekten neyin söylendiği açığa çıkarılabilir.

van Dijk'ın söylem analizinin diğer söylem analizlerinden farkı, onun söylemi sosyo-kognitif bir yaklaşımla açıklamasından doğar. Bu sebeple de çeşitli düzeylerde irdelenen haber metni ya da söylemi, nihaî olarak kognitif ya da zihni şemalanmaya benzer bir özellikle değerlendirilir. Dijk'ın haber şemaları (üst yapılar) dediği şey, haber başlıklarının fonksiyonu olup, onlar bu türden fonksiyonların ne olduğunu belirleyen şemalarca yapılanır. Üst şema denilen bu tarzdan bir yapılanma, hikâye etmeye; yani olayı anlatma ve haber raporlarından oluşan hiyerarşik bir şema izlemeye dayanır. Şema anabaşlık (*headline*), üstbaşlık (*lead*), ana olaylar (*main events*), bağlam, tarih, sözlü tepki ve yorumlardan oluşur.

Üslup: Aynı olayın (haberin) farklı kelimelerle ifadelendirilerek metne dönüştürülmesidir. Üslup seçimleri sosyal ve ideolojik etkileri açığa çıkarır; haber aktörleri ve olaylar; sosyal, iletişimsel durumlar ve gazetecinin fikirleri hakkında bilgi verir. Cümlenin sentaksı da üslubun bir diğer görünüşüdür.

Sosyal kognisyon ve kültürel bağlam: Söylem analizi metin yapılarını incelemekle sınırlı kalmaz. "Anlamlar", "fikirler" ve "ideolojiler" de açığa çıkarılır. Kognitif yaklaşım, olay hakkında metnin sahip olmadığı, fakat dil kullanıcılarının zihinsel sürecine ilişkin anlamları gösterir. van Dijk bu noktada haber üretiminde gazetecinin ve onu anlayan okurların stratejilerinin ve kognitif temsillerinin ortaya çıkarılması gerektiğini söyler (van Dijk, 1993: 117).

van Dijk, hafıza teorilerinden hareketle, hafızada yapılanan ve temsil edilen metni bir "metin temsili" olarak kabul eder. Hafızada temsil edilen bilgi, metni anlamaya yarayan bir zihinsel yapılanmadır. Bilginin hafızadaki temsili "model" olarak adlandırılır ve bu model, sadece metinde temsil edilen anlamları değil, aynı zamanda metne ilişkin ayrıntıları da kapsar. Bu türden ayrıntılar, gazeteciler tarafından alakasız ya da önemsiz görülen, açıklanmayan veya okuyucu tarafından bilindiği varsayılan enformasyonlardır.

İnsanlar aynı zamanda iletişim bağlamını temsil eden ve bağlam-modeli diye adlandıran spesifik bir zihnî modèle de sahiptirler. Bu model söylemin amaçları ve iletişimsel eylemleri hakkında okuyucunun/dinleyicinin enformasyonunu belirler. van Dijk bu konuda şöyle bir örnek verir: "Basın, gündelik hayatta, azınlıklara dair söylemlerindeki önyargılı görüşlerini açıklamaz. Buna ilave olarak, görüşünü Türklere, siyahlara, mültecilere karşı olduğunu plânlı bir şekilde inkâr ederek verir". İnkârcı "O, ırkçıdır" denmesin diye ya da kötü bir etkiden kaçınmak için böyle davranır. Bağlam-modeli söylemin sosyal durum ve yapı ile bağlantısını kurarak söylemin iletişime ve etkileşime dayalı görünüşünü düzenler (van Dijk, 1993: 118).

Sosyal kognisyonlar, farklı sosyal grup ve farklı sosyal olaylarda benzerlik gösteriyorsa, bu ideolojik etkilenmenin bir sonucu olarak düşünülür. İdeoloji, temel normları, değerleri ve kuralları, kendi gücünü meşrulaştırma ve üretmede kullanırker olduğu gibi, belirli bir grubun çıkar ve amaçlarına uygun hâle getirir. van Dijk, ideolojik yön üzerinde durarak *Daily Mail* gazetesinden seçilmiş bir haber metninin söylemini önermeye, bütünlüğe, ideolojik etkilere ve kognitif özelliklere göre şöyle analiz eder:

Uygulama örneği: "Yasadışı göçmen Viraj Mendis'in İngiltere'den sınırdışı edilmesi" haberinin incelenmesi (haber metni).

ASİ GENÇ SINIRDIŞI EDİLİRKEN CADDE VE HAVAALANLARINDA ÇATIŞMALAR ÇIKTI. POLİS GÖSTERİCİLERLE ÇATIŞIRKEN, MENDİS SINIRDIŞI EDİLDİ
Bob Graham ve Danny Buckland

Yasadışı, göçmen Viraj Mendis dün gece Zürih Havaalanı'nda yapılan son dramatik talepten sonra anavatanı Sri Lanka'ya gönderildi. Uçağı Sri Lanka'ya giderken kendisine eşlik edenlerden biri Mendis'in serbest bırakılmasını istedi.

Bu talep Mendis'in sığınma başvurusu yaptığı Manchester Kilisesi papazından geldi. Mendis'in yanında bulunan iki İngiliz polis Mendis'i tekrar kaçmaması için kelepçeleyince, İsviçre polisi olaya müdahale etti. Pistte şiddetli bir tartışmadan sonra, İsviçre polisi gitmesine izin verecekken üst düzey bir polis yetkilisi müdahale etti ve uçak Colombo'ya gitmek üzere tekrar havalandı.

32 yaşındaki Marksist ve Tamil yanlısı Mendis "yurduma döner dönmez beni öldürecekleri kesin" dedi. Mendis, "büyük pis kalabalığın" çığlıkları arasında Gatwick'den ayrıldı. Mendis'i görebilmek için yolcuları itip kakan solcular hükümete nefretlerini kustular. Dört kadın ve bir adam *Air Lanka* uçağının beklediği piste giden bariyerlere doğru koştular. Polis güvenlik görevlileri ve havaalanı personelinden biri bunları durdurmak için harekete geçti, kavga çıktı ve beş kişi tutuklandı.

Kirli

Uçak İngiltere'den ayrılırken Batı Almanya Büyükelçiliği'nden yapılan bir açıklamada, Bremen eyaletinin Mendis'i kabul edebileceği ve Federal hükümet ile görüşmelerin devam etmekte olduğu bildirildi.

Göstericilerin birçoğu, üç lüks otobüsle önce Mendis'in yattığı hapishane olan Pentonville Cezaevi'ne sonra da Gatwick'e götürüldüler. Tutuklananlar İşçi Partisi'nin yönetiminde olan Şehir Konseyi tarafından sağlanan 1700 Sterlin karşılığında serbest bırakıldılar. Konseyin Tory Grup Lideri John Kershaw dün gece zor anlar için ayrılan bu paranın komitenin hiçbir izni olmadan harcandığını söyleyerek protesto etti. Pentonville'de binanın önünde toplanan protestocuların arasında Devrimci komünist grup, ev-kadınlarına maaş, siyah kadınlar grubu, lezbiyen ve eşcinsellere eşitlik için Kuzey ve Batı Birliği ve King Cross kadın merkezi üyeleri vardı. Dün gece, Mendis'i desteklemek için yapılan ve İşçi Partisi milletvekili Antony Wedgwood Benn'in de bir konuşma yaptığı gösteri sonrasında polis arabalarına şişe attılar. 500 kadar gösterici Margaret Thatcher ve İçişleri Bakanlığı'na karşı intikam yemini etti ve Belediye temizlik Bölümünden sağlanan bir araçta bulunan hoparlörden polis karşıtı sloganları hep bir ağızdan tekrarladılar. Göstericiler Filistin Dayanışma Derneği, Manchester Üniversitesi'nin öğrencileri ve Sendika işçilerinden oluşuyordu. Sol görüşlü protesto grubunu kontrol altına almaya çalışan üst düzey bir polis yetkilisi, "bütün gösterilerde sürekli olarak aynı gruplarla karşılaşıyoruz. Bunlara "pis kalabalık" adını taktık. Çünkü hep aynı pis elbiseleri giyiyorlar. Hayatlarını şikayet ederek kazanıyorlar" dedi. İngiltere'de onüç yıl kaçak yaşayan Mendis iki yıldan fazla bir süredir sığınma talebinde bulunduğu Hulme'daki Church Ascension Kilisesi'nde çarşamba günü polis tarafından yakalandı. İçişleri bakanı daha sonra yaptığı bir açıklamada kilise görevlilerini kanuna karşı gelen kişileri savunma konusunda dikkatli olmaya çağırdı. Buna karşılık dün de Canterbury Başpiskoposu din adamlarına bir çağrı yaparak sığınma hakkının 350 yıl önce kaldırıldığını hatırlatarak kanuna uymalarını istedi.

Daily Mail, 21, Ocak, 1989, Cumartesi

İçerikten de anlaşılacağı gibi haber, İngiliz muhafazakârlarını kızdıran dramatik bir olayla ilgilidir. Manchester Kilisesi'nde iki yıldan daha fazla bir süre yaşayan Mendis, büyük protesto esnasında polis tarafından yakalanır.

van Dijk, özellikle sağ-kanat Batı basınının azınlıklara, göçmenlere ve mültecilere karşı olumsuz bir yaklaşım içinde olduğunu ve haberlerde bu gruplara karşı olumsuz imajların üretildiğini belirtir (van Dijk, 1993: 111). van Dijk Avrupa'daki bu olumsuzluğun özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerinin in-

sanlarına karşı geliştirildiğini, bu tür durumların hoşgörüsüzlük, önyargı, ayırımcılığı pekiştirdiğini belirtir (van Dijk, 1993: 111).

İncelenen haberde alt başlık olarak verilen ifadeler vardır: Bunlar "Mendis Sri Lanka'ya gönderildi" ve "Mendis'in serbest bırakılması istendi" ifadeleri/önermeleri olup, metne ilişkin önemli enformasyonları özetler. Her iki ifade de aynı insana (Mendis'e) gönderme yapmaktadır. İfadeler ilk iki cümlede de görüleceği gibi kavramsal olarak "uçma", "havaalanı", "serbest bırakma" ve "yasadışı" terimleriyle birbirlerine bağlanır. Haber raporları ise spesifikleştirme, vurgulama, zıtlık veya örnek fonksiyonları olarak ilk ifadeye bağlıdır. Daha genel önermeleri, daha spesifik ve daha ayrıntılı önermeler izler.

"Dramatik son talep" ifadesi, kim nerede, nasıl, ne yaptı? sorularının yapılanmasından kuruludur. Daha sonraki cümlede, "istek" ve "talep" ifadelerinde görüldüğü üzere, ideolojik fonksiyona sahip ifade bir öncekini vurgular. Bu söylemin sadece yerel değil, küresel tutarlılığının da önemli bir özelliğidir.

Mail'in haberi, cümleler arasındaki anlam ilişkilerinin dışında, metnin tutarlılığıyla da anlam birliğine sahiptir. Anlam birliği, küresel tutarlılık olarak "konu" ya da "başlık" hakkında hepimizin sezgisel olarak ne bildiğiyle ilgilidir. Başlıklar kavramsal olarak metni özetler ve metindeki önemli malumatı gösterirler. Teorik terimlerle ifadelendirilecek olursa, böyle başlıklar anlama dayalı makro-önermeler olarak tanımlanabilir. Önermeler hiyerarşik bir seri hâlinde dururlar. Hiyerarşik olarak başlıklar veya makro-önerme biçimleri, tematik başlık yapısını hazırlar. Dil kullanıcıları, metni özetlemek için ve metni küresel olarak anlamak için makro-yapıları kullanırlar (van Dijk, 1993: 113).

Mail'de yer alan haber raporu bir önermeler listesi olarak sunulabilir:

"Mendis Sri Lanka'ya sürüldü."
Zürih'de onu serbest bırakma teşebbüsü başarısızlığa uğradı."
"Gatwick havaalanında birçok grup onun sürülmesini protesto etti."

"Mendis, Manchester Klisesi'ndeki araştırmadan sonra tutuklandı."

Belirli başlıklardaki belirli vurgular, ideolojik ve politik etkilere sahiptir. *Mail* gazetesi, "Mendis olayı" haberinde ideolojik etkiler üzerine yoğunlaşırken, *Guardian* gazetesi aynı olayın politik etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Örnekte görüleceği gibi, azınlıklar veya mülteciler hakkındaki söylemde sağkanat basının haberlerinde "yasadışı" kelimesinin kullanımı, sadece Mendis'i değil, diğer azınlıkları da kapsamaktadır. Özellikle Batılı sağ-kanat basında azınlıklıklarla ilgili suç haberlerinde "bağlantısız" ifadelere rastlanır. Mendis'in Marksist oluşunu belirtme bağlantısızlığa örnek teşkil eder. Bu ifade ile Mendis güvenilmez bir kişi hâline gelir. Protestocuların özelliklerine bakıldığında ise (siyahlar, solcular, eşcinseller gibi) bu marjinal tipler *Mail* okuyucusu tarafından olumlanmaz (van Dijk, 1993: 114). Göstericilerin "üç lüks otobüsle Pentonville Hapishanesi'ne gönderilenler" şeklinde belirlenmesinde, otobüslerin lüks oluşunun belirtilmesi yine bağlantısızlığa verilecek örneklerden bir diğeridir. *Mail*'in haberinde göstericiler ve İşçi Partisini destekleyenler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmekle beraber, sağ-kanat Batılı basını temsil edecek şekilde, olayların sosyal ve politik geçmişlerine çok az dikkat sarfedilir (van Dijk, 993: 116).

Haberde, bir polisin "büyük pis kalabalık" şeklindeki ifadesi benzeri olumsuz sözlü görüşlere ilişkin beyanlar oldukça sınırlıdır. Haberde göstericiler ve Mendis konuşturulmaz. Göstericiler ve İşçi Partisi hakkındaki tasvirler ise yorum kategorisinde değerlendirilmiştir (van Dijk, 1993: 115)

Haber metninde –İngilizce metninde görüleceği gibi– "kalabalık" (*crowd*) yerine "gürültülü kalabalık" (*mob*), "protesto edenler" (*protestors*) yerine "bağrışanlar" (*howling*) kelimelerinin kullanımı yine ideolojik olarak seçilmiştir; böyle bir seçim, sol-kanat göstericilerini gazete okuyucusu karşısında olumsuzlamak veya onların kredisini düşürmek için benimsenen üslubu yansıtır. Bu türden kelimelerin kullanımı, popüler, gündelik tabloit baskı, gazete dilinin kültürel boyutlarını gös-

terir. Haberde geçen "Mendis sınırdışı edildi" ifadesinde, kimin tarafından sınırdışı edildiği ya da kim tarafından uçağa bindirildiği söylenmemiştir. Bu haberin retoriği, sadece göstericileri tanımlamada kullanılan abartmalarla sınırlı kalmıştır (1993: 116).

Mail'deki haber metninin yapısı ve anlamı belli bir ideoloji içinde yer alır. Haber ilkin, gazetecinin (muhabirin) spesifik zihni modelinin (sosyal temsil ya da sosyal kognisyonlarının) kapsam ve yapılarını yansıtır. İkinci olarak ise, genel kognitif şemayı, yani göstericiler, mülteciler, azınlıklar hakkındaki önyargılardan oluşan grup ideolojilerini yansıtır. Böylece ideoloji analizi, metnin sadece karmaşık bir tasvirini değil, aynı zamanda metni üreten ve kavrayan kognitif strateji ve sosyal temsillerin kullanımını da öngörür. Bu yaklaşımla, *Mail*'in haberi, anti-göçmen, anti-mülteci ideolojilerini ve ırkçılığı üreterek İngiliz toplumunda bu görüşlerin meşrulaşmasına yardım eder (van Dijk, 1993: 119).

van Dijk'ın söylem analizi, yazılı metinleri, önermelere açısından ele alan bir analizdir. Söylemi, idelojik olarak inceleyen van Dijk'ın önemle üzerinde durduğu sosyal kognisyonlar, bilinçlilik, anlam üretimi veya sezgi terimlerine karşılık gelmektedir. van Dijk'ın kognisyonları kullanmasının sebebi, onun kognisyonları eylem olarak görmesidir. Eylem olan kognisyonlar, mikro yapı ve makro yapılar arasında ilişki kurmaya yardımcı olur. Mikro yapılar gazeteciler, göstericiler, azınlıklardır. Mikro yapılarla ilişkiye giren gazete, hükümet, mahkeme gibi kurumlar da makro yapılardır.

Sosyal Teorileri Kullanan Söylem Analizleri

Gerek sosyal bilimlerde, gerek interdisipliner alanda yapılan söylem analizlerinde görülen en büyük eksiklik, analizin sosyal teoriden/meta teorik yaklaşımlardan hareket etmemesidir.

Oysa söylemin kendisi bir metateorik yaklaşımdır, dolayısıyla analizi de bir meta-analiz olmak durumundadır. Mesela, eylem kavramını kullanan analizci, eylemi sosyolojik bir kavram olarak mı kullanacak, yoksa Wittgenstein'ın tanımında olduğu gibi, dilin kendisini mi bir eylem olarak görecektir? Söylem analizini yapan kişi, ta başından dilin bir eylem ya da bir pratik olduğunu kabul etmek durumundadır.

Foucault'nun "arkeoloji" yöntemi, söylemlerle ilgili tarihsel bir yöntemdir. Bu tarz bir yaklaşım nereden bakılırsa bakılsın, meta-analitik bir yaklaşımdır ve bu yöntemi kullanan analizler de birer meta-analiz* olmak durumundadır. Meta-analizler, mevcut analizler karşısında eleştirel bir konuma sahiptirler. Meta-analizin nesnesi olan analizler, söylemler hakkındaki söylemlerdir. Bir meta-analiz olarak meta-söylem, bir tür entelektüel özeleştiri ya da sosyal bilimler literatüründe sıkça kullanıldığı üzere "refleksif" söylemdir.

Foucaultcu söylem analizi, entelektüel söylemleri konu edinen bir analiz olduğu için bir meta-analiz olmak durumundadır. Çünkü entelektüel söylemlerin (tıp, ekonomi, psikiyatri gibi) kendileri zaten meta-söylemlerdir. Foucault, doğrudan doğruya bu söylemleri inceler. Her güç ilişkisini inceleyen araştırmacı gibi Foucault'yu ilgilendiren de egemen söylemlerdir.

"Meta-söylem konuşmacının kendi söyleminin dışında veya üstünde konumlandırdığı söylemdir ve konuşmacı bu du-

---

* Meta-analizin nesnesi gündelik hayat pratikleri değildir. Meta-analizin nesnesi, diğer analizlerdir. Analizler arasında ayırım yapanlar, genel olarak analizleri birincil, ikincil ve meta-analiz ayırımına tabi tutarlar: Birincil analiz (*primary analysis*) bir araştırmadaki verilerin orijinal analizidir; ikincil analiz daha iyi istatistik teknikleriyle, orijinal araştırma sorusularını cevaplayarak veya eski verilerle yeni soruları cevaplamak amacıyla verilerin yeniden değerlendirilmesidir. Analizlerin analizi olarak meta-analiz, bulguları birleştirmek amacıyla, bireysel çalışmalardan çıkarılan geniş bir analizler koleksiyonuna, istatiksel analize gönderme yapar. Meta-analiz, öylesine yapılan çalışmalara , bir alternatiftir. (Wolf; 1986: 11).

rumda söylemini kontrol etme ve manipüle etme durumundadır" (Fairclough, 1998: 122). Metasöylem kendisinin mevcut söylemlerin dışında ve üstünde, mevcut söylemleri yargılayabilecek konumda olduğunu ima eder. O, söylemlerin söylemidir; fakat eninde sonunda, o da bir söylemdir.

Söylemleri, metasöylemler inceler, fakat metasöylemin analizini kim yapacaktır? Metasöylemin analizin yapan söylem kimin söylemi olmalıdır? Burada bir sonsuza kadar geriye çekiliş sözkonusudur ki, bu, sosyal bilimler için önemli bir handikap oluşturur. Bu handikaptan kurtulmakta, 20. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlayan "refleksivite" kavramı imdada yetişir. Buna bir tür özeleştiri de denebilir. Bir an için Foucault'nun haklı olduğunu kabul edelim; eğer bilgi güç ise, Foucault''nun kendi söylemi vurguladığı güç ilişkilerinin neresinde durmaktadır ?

Bir meta-analiz olarak söylem analizi, farklı söylemlerin etkileşimini yeniden ortaya çıkarma amacını taşır; önemli olan söylem yapılanmasında yer alan ve söylemin fonksiyonlarını teşkil eden "güç", "hakimiyet" ve "çelişki" gibi unsurları keşfetmek, birer meta eylem olarak söylemde kullanılan "taktik", "strateji" ve "politik" yapılanmaları belirleyebilmektir.

Foucaultcu söylem analizinde, söylemler, bir çalışma nesnesi olarak ele alıp incelenir. Anlatımlarla temsil edilen söylemin maddî formu üzerinde çalışılır (Dant, 1991: 129). Foucaultcu söylem teorisine göre, sosyal gerçeklikler genelleştirilmiş söylemlere içkindir. Foucaultcu analiz, bütünleşmişliği veya toplumdaki büyük anlatılara değil, ayırıcı/farklılık noktalarında ortaya çıkan söylemlere yönelir. Foucaultcu söylem analizini kullanılarak yapılan çalışmalarda, E. Said'in *Oryantalizm* adlı eserinde ya da feminist çalışmalarda olduğu gibi, bir toplumdaki bütünleşmiş alanlar ya da büyük anlatılar değil, ayırım noktalarında ortaya çıkan söylemler incelemeye alınır.

Analizler sosyal yapıyı teorize etmez; söylemler arasındaki dönüşümler ve kopuşlar incelenir, kategoriler oluşturulur. Bilgi/güç söylemiyle spesifik söylemler belirlenebilir; söylem-

leri yapılandıran sosyal pratikler bağlamı tasvir edilebilir. Foucault'nun analizinin amacı, işleyen mekanizmayı tasvir etmektir; analizin nesnesi insandır; mekanizmanın aktörü, bilginin üreticisi, söylemin değiştiricisi, hayat, istihdam (*labour*) ve dil ile söylemlerin dönüşümlerini hazırlayan özne ve nesne durumundaki insandır.

Foucault, söylem karşılaşmalarını, çarpışmalarını yeniden kurmak ve güç ve bilgi ilişkileriyle –deyim yerindeyse– söyleme konu edilen olayın haritasını çıkarmak amacını taşır. Bu noktada, söyleme ilişkin anlatımlarda sıklıkla tekrarlanan kelimeleri dikkate almak gerekir: Bunlar mesela, haber dilinde "ayrıntılar", "geniş açıklamalar", "koşullara dayalı", "açıklama", "olay" gibi kelimeler olabilir. Bir haberde okuduğumuz "olayın içyüzü" veya "olay bütün ayrıntılarıyla ekranda" gibi ifadelerde de görüleceği gibi, söylem için önemli olanlar "ayrıntılar", "içyüzü" gibi ifadelerdir ve bu ifadeler söylemlerin fonksiyonlarına işaret eder. Böylesi anlatılar, normal olarak bir değer ifade etmeseler de veya sosyal bir öneme haiz olmasalar da kişilerin, eylemlerin ve diyalogların göstergeleri olarak karşımıza çıkarlar. Bir diğer önemli husus da, bu ufak tefek olayların, ne kadar sıradan ve sıkıcı olurlarsa olsunlar, kendilerinin insanların hafızalarında "özel", "merak uyandırıcı" ve "olağanüstü" görünmelerinin sağlanmasıdır (Foucault, 1991: 202). Bu türden anlatılar bilinenden dikkate değere, gündelikten tarihsel olana geçiş sağlar; işte bu akışta üç ana süreç söz konusudur. Birincisi, insanların kendi gözleriyle görmüş oldukları, birbirlerine mırıldandıkları şeyler, ağızdan ağıza dolaşan bütün söylenceler sıradanlıktan çıkarak, evrensel olarak aktarılmaya değer ve dolayısıyla da kağıt üzerine basılır hâle gelir: Yazıya geçiş. İkincisi, anlatılar statü değiştirirler, artık onlar bir yerden başka bir yere aktarılan belirsiz bir söylence değil, bütün önemli ayrıntılarıyla birlikte bir haber olur: Oradan oraya dolaşan dedikodu bir cümleye dönüşür: Üçüncüsü, yerel olan/lar hiçbir dış müdahâle olmaksızın tarih üretmeye başlar ve tarihleri, yerleri ve kişileri kendi süratli akışının dam-

gasıyla damgalar. Onları hatırlanır kılacak hiçbir egemene ihtiyaç yoktur artık. (Foucault, 1991: 202-203).

Foucaultcu söylem analizlerine verilecek iki örnek, analizin nasıl yapıldığı konusunda açıklayıcı olacaktır. Bunlardan biri, Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eseri, bir diğeri Gönül Erhan'ın "*Stereotypes and Reconstitution of Social Memory in United States: A Balkan Exodus in Midnight Express Revisited*" adlı makalesidir.

Said ve "Etnosantrik Söylem"

Oryantalizm adlı eserinde E. Said, Oryantalistlerce (şairler, tarihçiler, akademisyenler) yaratılan "doğu" (orient) imajında etnosantrik bir söylemin varolduğunu öne sürer. Etnosentrik söylemi çeşitli biçimleriyle ele alan Said, Foucault'nun eserlerine çok şey borçlu olduğunu, Foucault'nun *Bilginin Arkeolojisi* ve *Disiplin ve Ceza* adlı eserlerinde anlattığı genel söylem anlayışına müracaat ettiğini belirtir (Said; 1998: 16).

Said'e göre, bu zamanda Oryantalizm (Doğubilim) incelemesi de bir söylem olarak ele alınmalıdır. Said'in incelemesi Foucaultcu görüşe bağlı bir söylem analizidir. Ancak, onun yaptığı şey, Derridacı yaklaşımla "etnosantrik söylemi" dökonstrüksiyona tâbi tutmaktır. Said eserinin muhtelif yerlerinde, hem ikili karşıtlıklara, hem de mutlak metin anlayışına şiddetle karşı çıkar. İkili karşıtlık anlayışına karşı çıkarak, Doğu-Batı karşıtlığını reddederken (1991: 524) "yeni bir dilsel Doğu, Freud'un Doğusu, Spengler'in Doğusu, Darwin'in Doğusu, ırkçı Doğu" gibi doğuların kabul edilebileceğini, hatta bunların varolduğunu ve fakat hiçbir zaman "saf Doğu" diye bir şey olmadığını belirtir ve bu doğrultuda "mutlak metin" anlayışını eleştirir (Said, 1991: 45).

Etnosentrik oryantalist söylemin nesnesi "öteki" olarak tanımlanan "Doğu"dur. Batıyı temsil eden Oryantalist, öteki olarak tanımladığı Doğuyla kendini idealleştirir. Etnosentrik söy-

lemin nesnesi olan "Doğu pasiftir, katılımsızdır, tarihi olarak sübjektiftir ve hepsinin üstünde, özerk ve hükümran değildir" (Said, 1991: 162).

Batı'nın kendi felsefesi, bilim anlayışı ve yöntemiyle farklı bir realite olan Doğu'yu açıklama biçimi olarak Oryantalizm, Doğu'yu dünyevî hâlinden çıkartarak, onu yorumun yarattığı kelimelere ve imajlara dayalı bir gerçekliğe oturtur. Sık sık "Doğu'nun şehvaniyeti" ifadesine başvurarak Doğu'yu erkek egemen söylemle Batılı anlatı stratejileri içinde tanımlar. Oryantalizmin amacı, ideolojik bir bilinçlilikle gücü temsil eden ve bu güçten "çıkar edinmeyi" mümkün kılan bir süreci yerleştirebilmektir.

Etnosentrik söylem koşullandırılmış, bilinçli, ideolojik, akademik bir gelenek içinde Doğu'yu yeniden yapılandırır. Bu yapılandırmadan yeni ve farklı bir Doğu ortaya çıkar. Yorum gücüne dayalı bu yeniden temsil, Doğu ile Batı'nın karşılaştırılması sürecini devreye sokar.

Said etnosantrik söylemi, akademik bir geleneğin belirlediğini söyler. Tekrarlardan oluşan bu gelenek içinde elde edilen bilgi şehvet düşkünlüğü, despotluk eğilimi, sapık zihniyet, yanlış gözlem, yanlış hafıza ve gerilik gibi tescillenmiş görüşleri beraberinde getirir (Said, 1991: 319-320, 322-326). Doğuyu tanımlayan bu özellikler, Doğu'nun sosyal pratiklerinden edinilmemiş olup Batı'nın ürettiği varsayımlara dayanır. Said etnosantrik söylemi, aynı zamanda yöntem olarak da eleştirir. Bu türden bir eleştiri, aynı zamanda Avrupa'nın İslama karşı sorun çıkartıcı tavrına getirilen eleştiridir (Said. 1991: 126).

Said etnosantrik söylemi iki konuda eleştirir: Birincisi, etnosantrik söylemin yarattığı Oryantalizm, tarafsız ve nesnel bir bilim dalı değildir. İkincisi ise, Oryantalizm Doğu-Batı karşıtlığı olarak ele alınamaz (1991: 524). Oryantalistlerin metinlerindeki bilgi, içine Batılı güç ideolojisinin sinmiş bulunduğu bir bilgidir. Pratikte başarıyı yansıtmayan bu bilgi biçimi, bilim adamlarının, kurumların ve hükümetlerin kredisini alarak büyük bir prestij elde edilebilir. Oryantalistlerce ortaya konan

metinler bilgiyi değil, bir gerçekliğin tasvirini dile getirir (Said, 1991: 158). Zamanla bu tür bilgi veya gerçeklik bir gelenek ya da Foucault'nun dediği türden bir söylem oluşturur.

Said'in dökonstrüksiyon ürünü olarak etnosantrik söylem eleştirisi, oryantalist metinlerin yarattığı kültür tarihine ve onun objektifliği iddiasına yöneliktir. O, bunu şöyle açıklar: "Gerçeklikle hiçbir ilgisi olmayan sıkı sıkıya kapalı İskenderî (*Alexandrian*) evrende söylem, kendi varlığını koruyamaz. Metin ödün vermez şekilde ve indirgenemezcesine (*irreducibly*) dünyevîdir; koşulların oluşturduğu ortama göre şekillenir. Değişkenlikleri olan, toplum çerçevesine oturan metinler, anlam ve kullanıma dayalı bir ölüm sonrası hayat sürdürür; onlar dünyadadır ve dünya ile ilgilidir. Çünkü metinlerin amacı, her zaman yorum gücü elde etmek amacıyla yapılan mücadelenin bir parçası olan okuma stratejilerinin hizmetindedir " (Norris, 1991: 88).

Said'in yorum üzerine getirmiş olduğu bu eleştiri, kelimelere dayalı metin açıklamalarına karşı çıkışı da belirler. O, metinlerin kelimelere indirgenemezliğini ortaya koymak ister. Bu da zaten söylemin yorumlanması açısından son derece önemli bir ilkedir.

Oryantalistlerce üretilen etnosantrik söylem, Batılı anlatı tekniklerine çok şey borçludur. Bu anlatılar etki bakımından, uzak ve şekli belirsiz bir Doğu'yu değil, kurumları, gelenekleri, teamülleri ve üzerinde mutabakata varılmış kuralları gösterir (Said, 1991: 45).

Etnosentrik söylemde Oryantalizm durağan bir şey değildir. Bu söylem biçimi Doğu'yu başka bir şeye dönüştürmeyi amaç edinmiştir. Dönüştürme işlemi aynı zamanda çeşitli cemiyetlere, sürekli yayınlara, teamüllere, belli bir dile ve hitabete, yani bir disipline tabidir (Said, 1991: 99).

Erhan ve "Türk İmajı Söylemi"

Said'in etnosantrik söylemle monolotik Doğu imajını ortaya çıkaran sebepleri incelemesi gibi, G. Erhan da "*Stereotypes and Reconstitution of Social Memory in the United States: A Balkan Exodus and Midnight Expréss Revised*" [Kalıpyargılar ve Amerika Birleşik Devletlerinde Sosyal Hafızanın Yeniden Oluşumu: Bir Balkan Sürgünü ve Geceyarısı Ekspresi Filmi] adlı makalesinde, ABD basınına yansıyan monolitik bir Türk tiplemesinin sebepleri üzerinde durur. Erhan'ın amacı, Said'de olduğu gibi söylemsel koşulları ortaya çıkarma amacını taşımaz. Onun amacı, sosyal hafıza üzerinde durup, yaratılmış Türk imajının hafızadaki temsil şeklini belirlemektir. Erhan'ın incelediği bu temsil şekli, bir başka olay üzerine inşa edilmiş bir yeniden temsil (*re-representation*)'dir.

Erhan'ın makalesinin asıl ilgisi, Bulgaristan'dan göçe zorlanan Türklerle ilgili haberlerin, ABD basınında ne şekilde verildiğini incelemektir. Bulgaristan'dan göçe zorlanan Türklerle ilgili ABD basınında yer alan haberlerdeki Türk imajı, aslında Amerikalılara (biz) karşı, "öteki Türkler"in politik güç mücadelesini temsil eden *Geceyarısı Ekspresi* filmiyle üretilmiş, bir yeniden temsildir (Erhan, 1990: 194, 208).

Makalede, gerek filmde ve gerekse Bulgar Türkleri hakkında basında yer alan haberlerde, politik ve kültürel olarak tarihten soyutlanmış bir Türk kimliği ya da Türk imajının üretildiği üzerinde durulur. Bu imaj ya da kimlik, makalenin sonunda belirtildiği üzere, ABD'nin "öteki Türkiye"yi olumsuzlamasıyla ortaya çıkan bir kimliktir.

Erhan birbirleriyle bütünleşen bu iki olaya, yani Bulgaristan'dan göç eden Türkler ve *Geceyarısı Ekspresi* filmine ilişkin tarihsel, politik ve kültürel söylemin nasıl biçimlendiğini gösterir. Bulgar hükümeti, baskı sonucu göçe zorladığı Türkler hakkındaki söylemini, 1980'lerde uygulamaya sokar.□Bulgar hükümetinin resmi söyleminde Türkler, 1960'lı yıllarda, "Bulgar" ya da "Slav" nesebinden hem kucaklanan, hem de 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlıların himayesinde

müslümanlaştırılan Türkler olarak resmî/ulusal söylemden dışlanan bir azınlıktır. Resmî söylemce dışlanan azınlık olarak Türkler, Osmanlının kontrolünde müslümanlaştırılmış, Türk isimleri almaya zorlanmış Bulgarlar olarak kabul edilmektedir. 1960'ların ortalarında Bulgar hükümetince uygulamaya geçirilen politika, Osmanlının yaptığı tarihsel hatayı düzeltme olarak adlandırılır. Bu politikaya göre, Osmanlılar tarafından Türkleştirilmiş, müslümanlaştırılmış azınlık yeniden Bulgarlaştırılacaktır. Bu gerekçe ile Bulgar hükümeti 1965'lerde nüfus kayıtlarındaki etnik gruplarda, Türkler için ayrılmış yeri düzenleyerek "yeniden doğuş sürecini" başlatır ve eylem biçimini meşru hâle getirir.

1980'lerin başında ise Bulgar hükümeti, kendi azınlıklarını Bulgarlaştırma sürecine, etnik ve dini kimlikleri asimile etme sürecini dahil eder. Böylece resmî söylemi doğrulayan süreç başlar. Bu süreci takiben, Türk okulları kapatılır, kamuda ve özel sektörde Türkçe yasaklanır, mezarlardaki Türk adları silinir, ibadet etme yerleri kilitlenir, erkek çocukların sünnet edilmeleri yasaklanır. Türkler, isimlerinin değiştirilmesi konusunda zorlanır. Kimlik kartlarına Slav kökenli oldukları yazılır. Bu esnada birçok Türk, büyüdüklerinde kimliklerini hatırlasınlar diye, çocuklarının vücuduna dövme yaptırtır.

Yüzlerce Türk bütün bu olayları protesto etme amacıyla gösteriler düzenler; bunları yapanların çoğu dövülür, para cezasına çarptırılır, hapsedilir. Bir kısmı Belene'deki toplama kamplarına alınır, bir kısmı da öldürülür. Gösterilerden yedi ay sonra, Türkler göç etmeye başlar. Bulgaristan Cumhurbaşkanı Zhickov, Türkiye'yi sınırlarını Bulgar Türklerine açmaya çağırır. Göç Ağustos 89'a kadar devam eder. Çok geçmeden, ABD basınında da mesele kapanır.

Geceyarısı Ekspresi filminde, yeniden temsil edilen bir Türk imajı söz konusudur. Film biz-öteki karşıtlığında, Türkler ve Amerikalı Billy'i konu edinir. Amerikan resmi söylemine göre, Türkiye ve ABD arasında güçlü bir dostluk ilişkisi tesis edilmiştir: İki ülke birbirinin müttefikidir. Filme konu edildiği

gibi, 1960'ların sonu ve özellikle 1970'lerde Türkiye-ABD ilişkileri problemli bir dönemi yaşamaktadır. Aynı yıllar haşhaş ekimi yapan Türklere karşı tavır alan ABD, resmi söyleminde Türkiye'yi, uyuşturucu suistimali yapan bir ülke olarak algılar ve öyle yapılandırır.

Nixon yönetimindeki ABD Dışişleri politikasında en önemli sorunlarda biri, Amerikan gençliği arasında yaygın olan uyuşturucu kullanına karşı verilen savaş gelmektedir. ABD "Narkotik ve Tehlikeli Uyuşturucular Bürosu"nun tahminlerine göre kaçak eroinin %80'i Türkiye'den gitmektedir. Sonuç olarak ABD politikası, uyuşturucu ile mücadelenin bir parçası olarak Türkiye'den haşhaş ekiminin durdurulmasını ya da yasaklanmasını ister. "Ankara'daki ABD Büyükelçisi de aynı yöndeki çabalarını yoğunlaştırır. ABD bu çalışmalardan istediği sonucu tam olarak alamadıysa da Demirel, 1967'de % yirmi bir olan afyon ekim alanını 1971 yılına kadar % dörde indirmeyi kabul eder (Sönmezoğlu, 1995: 57-58).
Türkiye'de halk arasında uyuşturucu kullanımının olmadığı düşüncesi, hükümetin afyon ekimini ortadan kaldırma değil, sadece sınırlama isteği, 1960'lardan beri gelişme gösteren anti-Amerikanizmi geliştirir. Bu gelişmeler devam ederken, ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünist tehlikeye karşı Türkiye'ye yapılan altı milyar dolarlık yardımı gündeme getirir. Amerikan hükümeti resmî olarak *Reader Diegest*'de "altı milyar dolar Türkiye için boşalttık; yaptığı tek şey ölüm ve acı vermek..." (Erhan, 1990: 204) yazısını yayınlar.

Washington Post gazetesinde, "ABD hükümetinin aleni olarak afyon tarlalarının (ekime) kapatılması için Türkiye'ye baskı yapmaya karar verdiği" haberi yer alır. Bu stratejilerin yanında, Başkan Nixon'ın, devrin Türk hükümetine, geçmişteki ABD yardımını hatırlatıcı mahiyette mektuplar gönderdiği de gayet açık olarak bilinmektedir.

Geceyarısı Ekspresi filminde, eski dünya düzeninde gücü elinde bulunduran Osmanlının, şu anda kendi nesliyle nasıl bir mahrumiyet içinde olduğu, kristalize edilerek ortaya konur

(Erhan, 1990: 208). Film ile yaratılmış Türk imajı bir "kültürel yeniden yapılanma" ürünüdür ve bu, Bulgaristan'dan göç eden Türklerle ilgili ABD basınındaki haberlerde "'anlatı" tekniğiyle dönüştürülerek verilir. Erhan, Balkan göçüyle ilgili olarak, *The Newyork Times*, *The Wall Street Journal*, *The Economist*, *The Washington Post*, *The Washington Times*, *Time*, *World Press Review* gibi gazete ve dergilerin haberlerini inceler.

Anlatı yöntemi ile günlük haberler oluşturulur ve gündelik haber yapılanması sağlanır. Anlatı bir gerçeği oluşturur ve yayar; anlatı yöntemleriyle, haber güçlü ya da güçsüz, meşru ya da gayrı meşru hâle getirilebilir. Anlatıyı belirlemesini müteakip Erhan, ABD basınında, Türklerin Bulgaristan'dan göçe zorlanmasıyla ilgili haberlerde, okuyucunun olaylardan soyutlandığını ve olaylara duygusal olarak katılımlarınının önlendiğini belirtir (Erhan, 1990: 195) Göçe zorlanan Türklerle ilgili haberlerde, haber ve okuyucu arasına sınır çizilir. Haberler, "biz-öteki" ayırımına tâbi tutularak verilir. Biz olarak ABD'liler Batılı, uygar ve beyaz hristiyanlardır. Öteki/onlar ise Batılı olmayan Türkler ve eksantrik müslümanlardır. Anlatı stratejilerinde, biz/ben soyutlanarak, haberler "dedi ki", "söylüyor ki" şeklindeki aktarmalarla verilir. Basın bunu, objektif ve tarafsız olma iddiasıyla ortaya koyarken, olayların içindeki halkın (Türklerin) doğrularının da meşruiyeti sorgulanır. Örneğin, başında geçen olayları anlatan birinin anlattıklarının doğru olup olmayacağı konusunda şüphe payı bırakılır. Türklerin göçü hakkında "sessiz, tuhaf 318.000 Bulgar Türkünün göçü" şeklinde haber başlıkları kulllanılır.

ABD basını bu anlatı tekniğiyle, haberi yazan, zulmü yapan ve zulme maruz kalan arasında hakem rolü oynamaya çalışır. Bunun yaparken de, kendisini öteki'nin fikir ve davranışlarını sorgulayabilir bir konuma yerleştirir. Haberler verilirken "Türk ekonomisi tekrar, yine büyük bir çıkmazda" denilerek çeşitli olumsuzluklar ortaya konur. Bu ifadeler geçmişteki olaylara yapılan birer gönderme niteliğindedir.

Makale bütünüyle ele alındığında, Bulgaristan'dan göçe zorlanan Türkler hakkında ABD basınında çıkan haberler, "biz" lehine duyguları harekete geçiren, "öteki" adına duygusal katılımı önleyen bir anlatı tekniğine sahipken, *Geceyarısı Ekspresi* filminde, öteki Türkler tam bir olumsuzluklar zincirine itilmektedir. Filmin başkahramanı Billy, beyaz, sağlıklı, sivil, hristiyan, heteroseksüel...vs, unsurlarla, biz ABD'nin kimliğinin ve ulusal bütünlüğünün temsilcisidir. Bu temsil ırki, kültürel ve cinsellik ögeleriyle bir korku atmosferi yaratmaya çalışır. Ele avuca sığmaz, asi, boyuneğmez, bağımsız ötekiler/Türkler sürekli tehdit oluşturanlardır. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda da Türkler, "biz"in ataları için yüzyıllar süren bir tehdit oluşturmuştur.

Balkan göçü ile ilgili haberlerde ise, kendine güveni arttırmak için aktif bir hatırlatma değil, bir unutturma isteği görülür. Türklerin vahşi, barbar ve hegemonik temsilleri bu çerçevede yeniden algılanmaya başlanır. Erhan, çalışmasının sonunda bu temsillerin, sosyal hafızanın birer parçası olduğunu, bunların nasıl yeniden yapılandığını ve bunların sürekliliğini sağlayan bireysel katkıların neler olabileceği sorularını sorarak çalışmasını yeni bir düzleme çeker.

Eleştirel Söylem Analizi

Eleştirel söylem analizini Batı Marksizmi ile gelişen analiz tiplerinden biri olarak gören Fairclough ve Wodak, Batı Marksizminin sadece ekonomik temele değil, toplumun kültürel boyutlarına, ideolojik kültüre ve kapitalist sosyal ilişkilere de vurgu yaptığını belirtir (Fairclough and Wodak, 1998: 261, 260).

Fairclough ve Wodak'a göre, eleştiri terimi Frankfurt felsefesine imada bulunurken, Habermas'ın "self-refleksif" yani, kendini eleştirebilir olma düşüncesini de ön plâna çıkarır. Fa-

irclough ve Wodak, söylem analizindeki eleştirel boyutun, gündelik hayat eleştirisinin bir tekrarı olmadığını, analizin dil teorileri ve dil analizlerinin metodolojilerine dayandığını ve analizin, alelade tecrübelerin ötesine giden derinlikli sistematik araştırma kaynaklarına sahip olduğunu vurgularlar.

Geç modern toplumu (*late modern society*) refleksivitenin yaygınlaşması karakterize eder. Eleştirel söylem analizcisi için aslî mesele, akademik kurumlarda üretilen eleştirinin, gündelik hayattaki eleştirel faaliyetle nasıl ilişkilendirileceğini bilmektir. Entelektüel eleştiri ile gündelik faaliyetteki eleştiri arasında mutlak bir ayırım yoktur: Kadın hareketlerinin akademik entelektüellerce feminizm olarak adlandırılmasında olduğu gibi, analizci, kendi tecrübelerini de dahil ederek gündelik faaliyetleri akademik analizle bütünleştirmek durumundadır. Böylece, eleştirel söylem analizi, gündelik eleştirinin yeniden üretilmesine değil, gündelik eleştirinin sosyal teori ve dil teorileriyle açıklanmasına dayanır (Fairclough and Wodak, 1998: 281).

Mesela, Fairclough, söylemin ilişkiselliğe dayalı doğasına değinir. İlişkiselliği Kristeva'dan yararlanarak metinlerarasılığa dayandırır. Başka bir söyleyişle, Fairclough Foucault'nun güç ilişkileri nosyonuna, Kristeva'nın metinlerarasılığını dahil eder. Fairclough söylemin sosyal özneler olarak bireyler üzerindeki etkisini gösteren bazı mekanizmaları tasvir etmek için böyle bir yola başvurur ve çalışmalarında sosyo-kültürel değişmeyle söylemdeki değişmeye odaklanır.

Bugün, dinî söylem analizi, okul kitapları söyleminin analizi de dahil olmak üzere, Kıta Avrupa'sında çeşitli tipte eleştirel söylem analizlerine rastlanır. Çoğunlukla sözlü söylem analizlerini gerçekleştiren Fransız söylem analizinde ana referans kaynakları Foucaultcu söylem teorisi, Althusser'in ideoloji teorisi ve özellikle Pecheux'nün çalışmalarıdır. Bunun yanında okuma analizi (*reading analysis*)'nde dilbilimci Utz Maas, Foucault'nun fikirlerini merkeze alarak tarihî boyutu ön plâna çıkarır ve onu hermeneutik metodoloji ile bütünleştirir. Utz Maas, nasyonel sosyalist söylemin uzmanı olarak bilinir.

Önemli çalışmaları Nazi liderlerinin söylemi ve retoriği üzerinedir. Fakat aynı zamanda gündelik söylemler üzerine –sloganlar, gazeteler, öğrenci liderlerinin konuşmaları gibi– çalışmalar da gerçekleştirmiştir. Foucault'nun teorilerinden ayrıca, Duisburg Okulu da etkilenmiştir. Siegfried Jager, kollektif sembollerle olduğu kadar söylemin ikonik ve linguistik karakteriyle de ilgilenmiştir. Margret Jager ve Siegfried Jager, Almanya'da yeni-sağ üzerine birçok çalışmalar yapmış, sağkanat gazete ve dergileri analiz etmiştir (Fairclough and Wodak, 1998: 267-268).

Wodak'ın *Disorders of Discourse* [Söylem Düzensizlikleri] adlı (1996: 17-18) kitabında ve Fairclough ve Wodak'ın "Critical Discourse Analysis" [Eleştirel Söylem Analizi] adlı makalede belirledikleri üzere, eleştirel söylem analizinin özellikleri (1998: 271-280) şunlardır:

—Eleştirel söylem analizi (bundan böyle ESA kullanılacak) sosyal problemlere yönelir. ESA, sosyal süreç ve problemlerin linguistik ve semiyotik görünüşlerinin analizdir. Analizin odaklandığı yer, kullanımdaki dil değil, sosyo-kültürel süreçler ve sosyal yapıların linguistik karakteridir. Bir linguistik form alınır ve onun sosyal etkileşim tarzlarının analizi yapılır.

—Güç ilişkileri söylemseldir: ESA, çağdaş toplumlarda, toplumsal güç ilişkilerinin önemli ölçüde linguistik ve söyleme dayalı doğasını ön plana çıkarmayı amaçlar. Bu kısmen, güç ilişkilerinin bir söylemde nasıl yaşadığı ve nasıl müzakere edildiği meselesidir. Hem "söylemdeki güç" hem de "söylem üzerindeki güç"e dinamik terimlerle bakmak verimlidir. Hem spesifik söylem olaylarının "hemen şimdi"sinde gücün kullanımı, hem de gücün uzun-vadeli biçimlendirme süreçleri ele alınır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda medya ve siyaset arasındaki ilişkiye büyük bir dikkat sarfedilmektedir. Bu türden çalışmalarda hem medyatikleşmiş politik söylem hem de politikacılar üzerindeki medya hegamonyası veya politikacıların medyayı istismarları ele alınır.

—Söylem toplum ve kültürü tesis eder: Söylem, toplum ve kültürü belirlerken, aynı zamanda toplum ve kültürle belirlenir de. Çağdaş toplumsal süreçler ve güç ilişkilerinde, toplum ve kültürü tesis eden söylemi tanıyarak söyleme odaklanırız. Bu ilişki diyalektik bir ilişkidir.

—Söylemsel olarak tesis edilen hayatı üç büyük belirleyiciye ayırmak faydalı olabilir: Dünyanın temsilleri olarak "temsiller", insanlar arasındaki ilişkiler olarak "ilişkiler" ve insanların sosyal ve kişisel kimlikleri olarak "kimlikler."

—Söylem ideolojik olarak çalışır: İdeolojiler, eşitsiz güç ilişkilerini, hâkimiyet ve istismar ilişkilerini üreten toplumu tesis ve temsil etmenin tikel yollarıdır. İdeoloji teorisi, sınıf ilişkilerinin Marksist açıklaması ile belirlenmiş, fakat günümüzde genel olarak cinsiyet ve etnisiteye dayalı hâkim ilişkilere doğru genişlemiştir. Tikel bir söylemsel olayın ideolojik olup olmadığını belirlemek, metinleri analiz etmek için yeterli değildir. Çalışmayı yapanın aynı zamanda, metinlerin nasıl yorumlandığını ve kabul edildiğini ve sosyal etkilerinin neler olduğunu bilmeye ihtiyacı vardır. Kadınların erkeklerden daha az dengeli temsil edildiği cinsiyet ideolojilerinde olduğu gibi, ideolojiler sıklıkla (zorunlukla değil) sahte ya da temelsiz yapılanmalardır. ESA, bütün söylemlerin ideolojik olduğunu iddia etmez. İdeoloji, sosyal gerçekliğin temsili değil, bir süreçtir.

—Söylem tarihseldir: Söylem bağlam olmadan üretilemez ve bağlam hesaba katılmadan anlaşılamaz. Bağlam daima tarihseldir. Söylemin bağlamı, Wittgenstein'ın metaforlarına başvurmak gerekirse, "dil oyunu"nun bağlamıdır ve o da bir "hayat tarzı"na tekabül eder. Söylem kültüre, ideolojiye ve hayat tarzlarına içkin olmak durumundadır. Söylem yalnızca şimdiye ve geleceğe atıfta bulunmaz, tarihe de atıfta bulunur, zira dil tarihseldir.

—Metin ve toplum arasındaki bağ, makro olanla mikro olan arasındaki bağdır: ESA, bir yandan sosyal ve kültürel yapılar ve süreçler arasında, öte yandan da metinler arasında bağlantılar kurar. Fakat bu bağlantılar öylesine komplekstir ki,

hiçbir zaman doğrudan görülemez, daha ziyade, söylem aracılığıyla anlaşılabilir. Söylemin aracılık ettiği bu bağ, metin ve toplum arasındaki söylem düzenlerinin oluşturduğu bağdır. Biz metinlerde ve metin parçalarında, daha geniş sosyal pratikler ve güncel metinlerde içkin "yönlendirici" bir modun bulunduğunu farzeder ve bütün bunları farklı yollarla formüle ederiz: Konuşmacılar bir söylemde niyetlerini, inanç ve ideolojilerini nasıl gerçekleştiriyorlar? Dinleyenler kendi inanç, tavır, bilgi ve ideolojilerini bir sözlü metinde nasıl yorumluyorlar?

—Söylem analizi yorumlayıcı (*interpretative*) ve açıklayıcıdır (*explanatory*): Eleştirel okuma, bir sistematik metodoloji ve bağlamın mükemmel bir biçimde araştırılmasına ihtiyaç duyar. Metin, heterojen ve belirsizdir (*vagueness*). Bu sebeple dikkatli okumalara ihtiyaç vardır. ESA, metinleri dökonstrüksiyona tâbi tutar. Farklı okumaların farklı etkilerinin gösterilmesi amaçlanır; güç ilişkileri ve ideolojilerle bağlantılar kurulur. Araştırmacılar aynı zamanda, kendi-kendilerini de eleştirmelidirler. Yorum ve açıklamaların sonu asla gelmez; onlar açık ve dinamiktirler ve yorum yeni bağlam ve yeni enformasyonlara öncülük eder.

Wodak ve "Doktor-Hasta Söylemi"

Söylem çalışmalarını söylemin tarihselliği yaklaşımına göre yürüten Wodak'ın araştırmaları dilbilimci Bernstein'ın yarattığı geleneğe dayanır. Söylemin tarihselliği yaklaşımını izleyenler, Viyana'daki bir grup akademisyendir. Frankfurt Okulu'ndan, özellikle Habermas'dan etkilenen Wodak'ın çalışmaları, kurumsal iletişim, cinsçilik (*sexism*), antisemitizm ve ırkçılık üzerinedir. Wodak ve diğer Viyana Okulu mensupları özellikle van Dijk'ın yaklaşımını, diğerlerine göre daha fazla önemsemektedirler.

"Söylem sosyolinguistiği" terimini geliştiren Wodak, bunun bir sosyo-dilbilim olduğunu, sadece bağlamdaki metne değil, fakat eşit öneme sahip faktörlere de özen ve dikkat gösterildiğini belirtir (Wodak, 1996: 3). Söylem sosyolinguistiği, eleştirel söylem analizinin bir parçasıdır ve daha güvenli ve daha az otoriteryen bir söylem için araçlar sağlar. Wodak sosyolinguistiğin boyutlarını, onu Bernsteinci "konuşma engelleri" nosyonu, Labov'un "farklılık nosyonu", Brown ve Gilman'ın "güç ve dayanışma" fikri, Hymes'ın "iletişim yeterliliği" nosyonlarına dayandırarak çizer.

Aşağıdaki diyalog, Wodak'a göre doktor-hasta ilişkisinin mükemmel bir örneğidir; doktor-hasta söylemi hakkındaki çalışmasına, böylesi bir diyalog ile başlayan Wodak, bir kurumsal bağlam olan hastanedeki söylem düzensizliklerini keşfetmek ister (1996: 35-62).

> Hasta: Bir süre için buradan uzak kaldım. Mali sebeplerden dolayı Dr. Kaiser'e gitmek zorundaydım....
> Doktor: ...Hangi ilaçları kullanıyorsunuz?

Çoğu insan, ilk bakışta doktorun duyarsızlığından dolayı söz konusu iletişimde sorunlar ortaya çıktığını düşünür. Aslında sorun daha derinlerde yatmaktadır. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, doktor ve hasta arasında bir iletişimsizliğin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tedavi sırasında söylem düzensizliği, iletişim yokluğu çok ciddi sonuçlar ortaya çıkarabilir; hastada, tedaviden tatmin ve hoşnut olmama duygusuna yol açabilir. Hastaya fiziksel ve zihnî açıdan zarar verilebilir. Bu bağlamda Foucault, çok önemli bir şeyin farkına varmıştır: İnsan-merkezli tedaviden, teknoloji ağırlıklı tedaviye geçiş iletişimin modelini değiştirmiştir. Doktorun, "neden ağrıyor, ne oldu?" sorusu yerine "neren ağrıyor?" sorusunu sormaya başlaması insanın nesne olarak algılandığını gösterir.

Doktor-hasta iletişimi konusunda yapılan araştırmalar genellikle iki yaklaşım üzerine odaklanır: Kurum odaklı tıbbî-sosyolojik yaklaşım ve iletişimin mikro-yapısal yönüyle ilgile-

nen linguistik yaklaşım. Bu iki yaklaşım bir çalışmada nadiren bir arada kullanılır. Konuyla ilgili olarak ABD'de Todd tarafından yapılmış bir çalışma, kurumsal dünya ile gündelik dünya arasındaki çatışmayı inceler ve çatışma "çerçeve çatışması" (*frame conflict*) olarak adlandırılır. Değer sistemi, bilginin oluşma tarzları ve geleneksel yaklaşımların hepsi hem çalışma ortamındaki çatışmalara, hem de yanlış anlamalara neden olmaktadır. Çünkü doktorlar hemen ve hızlı teşhis koymak isterlerken, hastalar da hastalıklarının nedenlerini ve belirtilerini bilmek isterler.

Bir başka araştırma doktor-hasta iletişiminde yalnızca "tıp biliminin sesi"nin duyulabildiğini ortaya koyar; hastanın raporu sadece tıp bilimince yorumlanır. Konu ile ilgili bir diğer araştırmada genel olarak doktor ve hasta arasında dil engelleri bulunduğunu, bunun da sosyal sınıf farklılıklarıyla ilgili olduğunu açıklar. Mesela, işçi sınıfından olan hastalara küçümseyerek yaklaşılır ve onlar öylece tedavi edilirken, orta sınıf mensubu hastalara daha farklı davranılır. Aynı semptomu taşıyan işçi hastalara ilaç tedavisi verilirken, orta sınıftan gelen hastalara psikoterapi önerilir.

Wodak'ı izleyen bu çalışmalarda görülen en büyük eksiklik, onların söylemde bağlama önem vermemiş olmalarıdır. Ayrıca söylem analiziyle gerçekleştirilen bu tür çalışmalar makro ve mikro yapılar arasında, yani iki aşırı uç arasında gidip gelmektedir. Wodak, doktor-hasta iletişimi hakkındaki çalışmasında, söylem ve bağlam arasındaki ilişkiye gereken dikkati sarfetmiş ve makro ve mikro yapılar arasında ortaya çıkan söylem düzensizliklerini incelemeye almıştır. Bağlam, ayaküstü hasta tedavi merkezindeki gündelik hayata ilişkindir.

Ortam ve metodoloji–Kurum bağlamı:

Viennese Hastanesi'nde, sabah saat: 7: 00 mesaisinde ayaküstü tedavi gören hastaların bölümde "harici bakış açısı" ile "söylem düzensizlikleri" incelenirken, Wodak, yaşları 17-87 arasında değişen kabaca eşit sayıda 83 kadın ve erkek hastanın hastane personeli ve doktorlarla olan diyalogunu kasete alır.

Tedavi merkezinde, üçü kadın ikisi erkek olmak üzere görevli beş doktor vardır. Sabah mesailerindeki söylem, doktor ve hasta görüşmeleri, ayakta tedavi edilen hastaların bilgi, tecrübe ye cinsiyetleri ve hastane yetersizliği, kötü organizasyon ve kötü tedaviye ilişkin hastane efsanelerine dayanır. Bu birinci gerçekliktir. İkinci gerçeklik ise, doktorların hiçbir zaman yeterince zamanlarının olmaması veya onların hiçbir zaman hata yapmayacakları gibi mitlere dayanır. Hemen herkes bu ikinci gerçekliği kabul etmek durumunda kalır. Aşağı yukarı her kurum birbiriyle çelişen sayısız açık ve gizli fonksiyonlar tarafından belirlenir. Üniversiteler için de bu böyledir. Mesela, üniversite hocalarının kendi araştırmalarıyla olduğu kadar öğrencileriyle de ilgilenmeleri beklenir. Gerçekte ise çoğu üniversite hocası yayın yapma baskısı altında ders verme görevlerini ihmal ederler. O zaman mitler, tezatları yasallaştırarak gizlemeye başlar.

Wodak araştırmasını yönlendirecek soruları ortaya koyarken, Bourdieu'nun "sembolik kapital"ine, Barthes'ın "mit teorisi"ne, Todd'un "çerçeve çatışması"na atıfta bulunarak "doktor-hasta iletişimi"ni bir söylemsel süreç olarak incelemeye alır.

Çalışma ile ilgili soruları şunlardır:

Karşılıklı iletişim sürecinde hangi bağlam ögeleri belirleyicidir? Bu iletişim süresinde, doktorların tecrübesi mi, kişiliği mi önemlidir? Hangi söylem düzensizlikleri daha bir görünür hâle gelmektedir ?

Sosyolog Bourdieu'ya göre, seçkinler güce, yani, "doğru" olan dilsel davranışa sahiptir. Seçkinlerin dili Bourdieu' nun tabiriyle "sembolik kapital"dir. Bu kapital nasıl dönüştürülür? Bilgi farklılıkları nasıl dışa vurulur? Doktorlar güçlerini nasıl kullanırlar? Hangi güç türleri belirlenebilir?Kurumların ya da kültürlerin değerleri ve mitleri nasıl açıklanabilir? Beklentilerle gerçekler arasındaki çelişkilerle nasıl başa çıkılabilir? Açıkça söylemek gerekirse, doktorlar, hemşireler her günkü profesyonel yaşantılarının üstesinden nasıl gelirler ?

Analiz kategorileri:

Bu türden sorunlara uğraşırken, üç dinamik kategori ortaya çıkar: İlki hastalar ve doktorlarla ilgili bilgi almaya, şikayette bulunmaya ve yargılamaya ilişkindir. Doktorların davranış şekilleri ise, cevap vermek, hastanın sözünü kesmek ya da görmezlikten gelmektir. Bunlar aynı anda birbiriyle çatışan iki ögeyi ortaya koyar: Doktorların güç gösterisi ve hastaların sesi. İkincisi, doktorun sorun çözme sürecidir. Doktorların her sorunla başa çıkmada kullandıkları özel söylemsel yöntemler ve kurallar, mitler ve güncel olaylar arasındaki çatışmayı da açıklar. Ayrıca burada hiyerarşik ilişkiler de önemlidir. Doktorlar ne bilir, hemşireler ne bilir? Onlar birbirleriyle nasıl bir ilişki içindedir? Üçüncüsü ise, doktorlar ve hastalar arasındaki ilişkilerin söylemsel biçimlenmesinin analizidir. Mesela bu noktada, doktor ve hasta arasında özel bir ilişki kurulmuşsa, önemli saygı ritüelleri ve belirli konuşma biçimlerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Tipik bir sabah seansı:

Bir kadın ve bir erkek doktor bir sabah seansında birlikte çalışırlar. İkisi de gece nöbetini yeni bitirmişlerdir; ikisi de bıkkındır. Ortalık sessiz ve sakindir. Daha sonra saat 11:00'de bütün arabaların saat: 13:00'e kadar hastanenin park yerinden ayrılması yönünde bir duyuru yapılır. Bu çağrı gerçek bir çatışmaya vesile olur, çünkü bütün doktorların aynı anda işlerini bırakıp dışarı çıkmaları gerekmektedir.

Çalışma konusu 1: Tecrübeli hasta

Birinci hasta 60 yaşında ve midesinden şikayetçi. Ameliyat için ayaküstü tedavi hastaları servisinde hazırlanmakta. Doktor onunla başa çıkmakta güçlük çeker. Kendi başına doktordan habersiz ilaç almıştır. Hasta, hastane ve doktorların davranışlarına iyice alışmıştır. Bu örnekte doktor, ilacı kendisi yazmış olsa bile *Lasix 80* ilacını, kafasına göre kullandığı için hastasını suçlar. Muhtemelen hemşireler bu ilacı vermeyi unutmuşlar ve bu nedenle hasta ilacı kendisi almak zorunda kalmıştır. Suçlamanın kendisini sesin vurgusunda gösterdiği varsayılabilir.

Hasta kendini temize çıkarmaya çalışır. Ancak, doktor hastaya konuşma fırsatı vermez. Sonra, doktor susar, hastaya konuşma için zaman tanır. Burada hasta, doktorun zaten bu ilacı yazdığını anlatır. Doktor sonunda hastanın konuşmasını keser. Yeniden "iyi, tamam"la konuşmasını bitirir.

Doktorun tutarsız stratejisinin iki amacı olabilir: Kurumun yanlışını gizlemek ve hoş olmayan konuşmayı olumlu bir şekilde bitirmek. Doktor gerçeği anlar ve aynı ilacı yeniden verir, bunun verilmesini yeni bir bilgi ile yasallaştırır. Böylece doktor aktif rolünü yeniden üstlenir ve güçlü konumunu muhafaza eder.

Konuşmanın daha sonraki kısmında doktor tecrübeli hastaya karşı daha açık bir davranışa girer, bu da hastayı cesaretlendirir; hasta bir soru daha sorar.

> Hasta: Bir sonraki adım nedir ? Burada, hastanede, demek istiyorum.
> Doktor: Siz taburcu olabilirsiniz, ama ülserinizle ilgili cerrahi bölüm size izin vermez.

Doktor, hastanede kalması gerektiği konusunda hastayı ikna etmeye çalışır. Böyle bir strateji ile doktor, tıbbi olmayan sorulara son vermeye çalışır. Bu noktada açıklık ve özel iletişim mümkündür, ancak bu doktorun belirlediği yere kadar mümkündür. Bununla birlikte hasta üçüncü özel girişimini yapar ve hastaneyi eleştirir, "bana Malox adlı bir ilaç yazıldı, ancak onu hiç almadım...." Doktor, aniden konuyu değiştirir ve hastaya sorar:

> "Peki ne zaman nefes alma rahatsızlığınız başladı, bana biraz anlatabilir misiniz?

Çalışma konusu 2: Tecrübesiz hasta

İkinci hasta hastaneye sabah saat: 9: 45'de girer. Kadının yaşından (87) dolayı çok zor bir hasta olduğu söylenmiştir. Çevrede erkekler olduğu için kadın sabahlığını çıkarmaya hazır değildir. Hasta açısından tecrübesizlik ve değerler çatışması sözkonusudur.

Doktor hastanın sabahlığını çıkartması için dört yöntem dener: Birincisi çocuksu bir konuşma biçimidir; "şimdi sabahlığımızı çıkaralım." Daha sonra doktor, hastanın kendi isteğiyle durumu mantıklı bir şekilde algılaması için hastayı yumuşak bir şekilde teşvik etmeye başlar; "bildiğiniz gibi hastanedeyiz." Doktor bu sefer de başarısızdır. Daha sonra bir kalıp belirti "peki" dedikten sonra doktor yeni bir girişimde bulunur; bu sefer hem kibar hem de emir vurgusuyla hastaya seslenir: "Sabahlığınızı çıkarın lütfen." Hasta hâla inat etmekte, doktor ise isteğini bir kez daha tekrarlamaktadır "lütfen onu çıkarın". Bu sefer emir tonu daha fazla hissedilmektedir. Hasta hâla sabahlığını çıkarmamakta ısrarlı olduğundan, doktor hastayı erkek çalışma arkadaşı dışında kendisini hiç kimsenin görmediğine ikna etmeye çalışır. Konuşmadaki, "peki" sözcüğü hem mesaj verici hem de ikna edicidir.

Wodak'a göre doktorun davranışı bir güç sınama formudur, ancak birçok faktörden dolayı ortaya çıkan çatışmaların da bir yansımasıdır. Genel olarak bakıldığında, doktor ve hasta arasında herhangi bir yakınlık sözkonusu olamaz; yardım edici ifade ve açıklamalar tam olarak verilmez. Çerçeve çatışması ve dil engelleri (Avusturya Almancası ve Viyana ağzının farklı kullanımlarıyla) yüzyüze iletişimde işbirliği yapmayı imkânsızlaştırmaktadır. Doktor-hasta iletişiminde söylem düzensizlikleri baskındır ve nihayetinde hasta susar.

Doktor-hasta iletişimini belirleyen metinleri sunduktan sonra, Wodak, ayaküstü tedavi merkezindeki karmaşaya vesile olan olayları sıralar. Bunlar; doktorlar arasında, hemşire-doktor arasında, hastanede aletlerin kullanılması anında ortaya çıkan karmaşalardır. Bütün bu türden olaylar stres ve baskı altında ortaya çıkan durumlardır. Sabah muayene saatlerinin sonunda yaşanan telaş ve stres şaşırtıcı değildir, muayeneler daha kısa ve tartışmalar yoğundur. Hastaların yaklaşımları önemsenmez, hasta ve çalışanlar arasında genel bir uzaklık hakimdir.

Özet olarak bütün anlatımlar ve analizler açıkça göstermektedir ki, dışsal durumlar, yani kurumsal bağlam doktorları, doktor-hasta iletişimine ilişkin sözel davranışları etkilemektedir. Müdahâleler, karışıklıklar ve sıkıntılar doğrudan diyaloglara yansımakta, işlemsizlik, karar verememe ve düzensizlik egemen olmaktadır. Bunun adı da "rutin karmaşa"dır.

Wodak çalışmasında, ayaküstü hastalarının tedavi merkezinin "mitler"ini, "çelişkilerin fonksiyonelleşmesi" başlığı altında değerlendirir ve ayaküstü tedavi gören hastalarla ilgili analizinde, diyalogların ve kişilerarası ilişkilerin oldukça karmaşık bir süreç olduğunu gösterir. Mesela, tedavi, öneri, öğretim, öğrenim, organizasyon, telefon görüşmeleri aynı zamanda ortaya çıkar. Nöbetçi doktorlar, yaşlı doktorlar, profesörler, başhekimler, hemşireler, hastane servisi hemşireleri, müstahdemler, işçiler, ambulans çalışanları ve hastalar, bu sürecin aktörleridir. Tedavi ve muayeneler hiç ara verilmeksizin ardarda yapılmaktadır.

Bu üst üste gelen süreçler kaçınılamaz şekilde çelişki ve görev birikimine yol açar ve katılımcılar arasındaki çatışmalarda önemli bir rol oynar. En önemli stratejilerden biri de bu çelişkilerin ortadan kaldırılabileceği kanısını yaratmaktır. Bu kanılar sözkonusu çelişkilerde fonksiyonelliği üretir, bu da sistemin korunmasına yardımcı olur ve ayaküstü hastalarla resmi kurum ilişkisinin sürdürülmesini sağlar.

Bir diğer mit, "tahrif edilmemişlik miti" ve tahmini süreçtir. Ayaküstü hastalara uygulanan seans oldukça tesadüfidir. Mesela, acil serviste hastaların öncelikli hastalar ve hastalar şeklinde ayrılmasında olduğu gibi, beklenmedik olaylar esnasında belirsizlikler ortaya çıkar. Sistemin oturması için, daha çok beklenmedik olayın ortaya çıkışını engellemek ve onun yerine beklenen ve bir tek biçime sahip olan bir süreci sağlamak önemlidir, mesela hastane çalışanları mükemmel bir muayene modelini benimsemiş olabilirler. Ancak, normal süreç tam olarak sakin ve tekbiçimli değildir, karışıklık ve belirsizlikler hakimdir, ayrıca, sürekli bir oturmamışlık sözkonusudur. Öyle

ki, düzensizlikler içinde bir düzen olması, artık normal süreçler olarak algılanır hâle gelir.

Bir diğer mit "verimlilik miti"dir. Muayene sırasında birtakım engellemeler sözkonusudur. Engelleyici ögeler, bir taraftan dış nedenlerle, mesela telefon açmalar, anonslar, veya doktor, hemşire, hizmetli ve hastaların odaya girmeleriyle ortaya çıkar, diğer taraftan doktorlar bu duruma kendileri neden olurlar: Bir hastanın muayenesi sırasında bir önceki hastanın durumu konuşulur, telefon konuşmaları yapılır, odaya yeni giren diğer doktorla konuşulur. Birtakım engelleyici olaylara gerek vardır ve bunlar ayaküstü hasta tedavi merkezlerinin rutinidir. Ancak diğer engelleyici olaylardan kaçınılabilir. Fakat bir şey açıktır: Bu ortamda verimli çalışma imkânsızdır; kızgınlık, hayal kırıklığı ve tatminsizlik doğrudan, otomatik olarak ortaya çıkan tepkilerdir. Verimliliği azaltan yollardan biri de doktorların kendilerinin bir hastayı muayene ederken, önceki hastalar hakkında konuşmalarıdır. Bunun adı, zamandan tasarruf etmektir. Burada olaylar aynı anda meydana gelir, dolayısıyla düzenli olarak bu tür olaylar karışıklığın ortaya çıkmasına vesile olur, bunun yanında söylemde anlaşmazlık ve karışıklık ortaya çıkar. Bu ortam yine iletişimde anlaşmazlığa ve ifade yetersizliğine sebep olur; bu alışkanlık hakkında birşey bilmeyen hastalar, kendilerini yeterince ifade edemezler. Bunun yanında, tıbbî teknik bilgiye de sahip değillerdir, dolayısıyla onları ilgilendiren konuşmaları anlayamazlar.

Karışıklık, engeller ve beklenmedik olaylar tıp personeli üzerindeki baskıyı arttırır ve bu da onlara aşırı derecede sıkıntılı anlar yaşatır. Muayene sırasında, eğer hastanın ameliyat edilmesi ve tahliyesi sözkonusu ise o zaman, son kararı vermek için yaşlı doktoru çağırmak gerekir. Bunun anlamı, aslında herkesin yaşlı doktoru beklemesidir. Doktorlar ve hemşireler etkili zaman kullanımı mitine, sürecin verimliliğine ve tahmin edilebilirliği ilkesine uygun olarak bekleme süresini değişik uğraşlarla doldurmaya çalışırlar (kartları tasnif ederler, sonuç fişlerine başlık yazarlar).

Geç de olsa, dört gözle beklenen açıklama gelir. Bu bizlere, doktor ve hastanın, durumu, değişik biçimde nasıl tecrübe ettiklerini ve kurum çalışanlarının buna ne kadar önem verdiklerini ve kurum dışı kişileri bilgilendirmeyi ne kadar önemsediklerini göstermektedir. Bazen doktorlar hastanın endişelendiğini ya anlamaz ya da görmezden gelirler.

Bir diğer mit, "kollektif bilgi, dahili ve hariciliğin gerçekliği"dir. Ayaküstü hasta tedavi bölümündeki karmaşık süreç, kurum içinde çalışanlar için gündelik bir rutindir. Mesela doktorlar ve tıbbi personel, süreçleri ve görevleri içindeki karışıklıkları, hiyerarşiyi ve kuruma karşı sorumluluklarını bilirler. En az bilgiye sahip olanlar hastalar ve serviste çalışan hizmetlilerdir.

Doktor-hasta iletişimi hakkında yapılan daha önceki çalışmalar, hastaların bilgilendirilmesini temel sorun olarak görmüştür. Bu çalışmalarda sözü edilen bilgiler, teknik bilgiler, sonuçlar ve tedavi hakkında verilmeyen bilgilerdir. Hastalar için bu bilgisizlik o kadar uç noktalara ulaşmaktadır ki, hasta neden ayaküstü tedavi servisinde olduğunun dahi farkında değildir. Hasta, neyin ne zaman olacağından veya ne tür bir ameliyatla karşı karşıya kalacağından habersizdir.

Teknik bilginin eksikliği yanında, hastalar hastanelere ilişkin tecrübeleri yoksa, doktor ve hemşireler hakkında da bilgi sahibi olamazlar. Ayrıca onlar üst üste gelen faaliyetleri bilemezler ve bununla beraber, normal olarak bir sürecin parçası olan tartışmalardan da haberder olamazlar. Doktorlar, hastalarına iletişim odağının değişmesini ve muayenenin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini hiçbir zaman söylemezler. Bu sık sık anlaşmazlıklara ve karmaşaya sebep olur: Hastalar kendileriyle ilgili olmayan konuşmalara tepki gösterirler; bir önceki hastanın muayenesinin sonucunu, kendi muayenelerinin sonucu zannederler; bu da onlara acı verir, hatta onları korkutur; sonuçta hastalar güvensizlik hissine kapılırlar.

Kurum çalışanlarının sorunları görmemeleri, "organizasyonel körlük" diye adlandırılabilir. Çoğu hasta için muayene

odasına girmek muhtemelen yeni bir olaydır veya en azından hiç karşılaşmadığı bir durumdur; bu duruma alışmak veya organizasyon içinde kendi yolunu bulmak için de hiçbir rutin yardım gelmez (mesela, yaşlı kadın sabahlığını çıkarmasının gerekli olduğunu bilmiyordu).

Muayene sırasında önemli bilgiler vererek hastalarla işbirliği yapmak muayeneyi anlamaları açısından önemlidir. Bu da çok zaman alıcı değildir; belki de anlaşmazlıklar, iletişimsizlikler daha çok zamanın boşa harcanmasına yol açabilir. Bunun dışında doktorlar bir hastayı muayene ederken, başka bir hasta hakkında konuşmak zorunda değillerdir. Yaşlı doktorun beklenmesi anında, ilgili hasta dışarı çıkartılabilir; bu arada başka bir hasta muayene edilebilir. Gereksiz müdahâle ve anlaşmazlıkları önlemek, zaman kaybını azaltmak başarılı olmanın ilk adımı sayılabilir. Bütün bir sabah analizi (bağlamdan küçük bir parça konuşmanın alınması) oldukça kolaylıkla değişebilen tipik davranış modellerini belirlemeye izin verir.

Gerçekleştirilen söylem analizi, davranış kalıplarının ve dolayısıyla tıbbi uygulamalardaki değişmelere vesile olur. Göreli olarak, oldukça sınırlı olan bu türden değişimler, profesyonel çalışmaların niteliğini ve hastaların sağlığını etkiler. Böylesi bir değişiklik, gizliden gizliye artan bir egemenliğe değil, hastaların daha iyi tedavi görmelerini sağlayabilen bir değişikliğe yol açar.

5

Sonsöz: Söylemler Hakkında Söylemler

Bilim daima gizli olanın (bilinmeyenin) bilimidir, der, Fransız filozofu Gaston Bachelard. Bilim daima bilinenin ötesine uzanır, bilinenin marjininde dolanır. Bilinenin ötesinde dolaşmak, bilineni değiştirmektir. Bilimsel faaliyeti bilimsel yapan, bilinenden bilinmeyene uzanan yoldaki zorlu yürüyüştür.

Bilinenin ötesine gitmekle kazanılan mesafe ne olursa olsun bilimin dünyevi karakterine işaret eden her yeni düşünme yolu ya da her yeni *episteme*, mutlak olanın dışında ya da gerisinde kalan birşeyi tanımlama kapasitesine sahip olacaktır. Bu elbette göreli olanı mutlak kılmak anlamına gelmez; bilimin sınırlarının esnekliğine atıfta bulunur. Ülkemiz söz konusu olduğunda da her bilimsel öteye uzanış, her yeni bilimsel düşünme tarzı, entelektüel birikimimize bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Söylem teorileri ve analizleri de bilimsel düşüncemize bir katkı, bilim alanının marjininde duran yeni bir düşünme yolu ve uygulama biçimidir. Bilinenin ötesine gitmek yükümlülüğü gereği, bu katkı yeni bir düşünme yolu üretilene dek bilim alanında geçerliliğini sürdürecektir.

Belirsizlik, anlamların mübadelesi, bilgi/güç ve refleksiviteye göre incelediğimiz söylem, kendi bağlamına ve diğer söylemlerle ilişkisine göre yorumlanan ya da bağlamdan dolayı sosyal yapı, kurum, organizasyon ve sosyo-kültürel değişmelerle ilişkilendirilen dil pratikleridir. Belirsizlik söylemin karakteridir. Batılı akademik entelektüellerce şekillenen söylem

teori ve analizleri ve kurulan yeni söylem düzenlerinin doğal ortamı, aşırılıkların ve geri çekilmelerin yaşandığı bir dünyadır: Söylemleri açığa çıkaran ortamlar etnik temizlik faaliyetleri, insan hakları, yükselen dini cemaatler, sekülerleşen toplumsal yapılar, yeni kolonizasyon çabaları ve yapay kimliklerin tanınmaları gibi aykırılık teşkil eden hususlarla biçimlenir. Bu türden belirsiz ortamlar, söylemlerin ürünüdür. Belirsiz bir dünyanın meşruiyet kazanma yolundaki çabalarından biri de söylemler hakkında söylemler üretebilmek ya da yaşadığımız hayatı söylemlerle inşa edebilmektir.

Akademik entelektüellerce odağa alınan söylem teorileri, gündelik hayatın özellikle özne bireyleriyle ve gündelik hayat eleştirileriyle dinamizm kazandı: Kadın hareketleri, dinî hareketler, etnik mücadeleler gibi sosyal hareketlerle, isimsiz kahramanlar gibi özneler, el yazmaları, biyografiler, monografiler, hatıratlar gibi metinler; sohbet, vaaz ve kişilerarası iletişim gibi sözlü iletişim biçimleri ve tarihî yapı ve modern mimari gibi sözsüz söylemler, farklı söylemlerine dayanan bilgi sistemleri olarak görülüyor artık. Birer bilgi sistemi olarak söylemler, gündelik hayata dair bilgi, sağduyu bilgisi ve daha da önemlisi eleştirel bilgi ile bütünleşir; bilgi sistemlerinin incelenmesi için akademik bir faaliyete ihtiyaç vardır; bu da söylem analizi diye belirlenen şeyin kendisidir.

Bir söylemin oluşması için gerekli olan öncelikli şart, hangi bağlamda olursa olsun, diyalogtur. İletişim ve etkileşim ortamında mübadele, söylemi mutlak bir bilgi ve ideoloji olmaktan kurtarır. Mübadele, tekseslilige, iletişimsizliğe ve iletişim yokluğuna ve mutlak değerlerin karşısına çıkarak söylemi tekçi yaklaşımlardan kurtaran bir öznelerarası, metinlerarası ve söylemlerarası durumdur. Hiçbir konuşma, metin ya da söylem ne ilktir ne de son; onlar süreklilik içindeki sürekliliklerdir.

Mübadele, bireylerin anlamları nasıl ürettikleri veya geliştirdiklerine ilişkin bir süreç değildir; mübadele bilimsel bilgi, sağduyu bilgisi, gündelik bilgi ve refleksif/eleştirel bilgiden müteşekkil bilgi sistemleri arasında gerçekleşir. Söylem bütün

bu bilgi türlerini kuşatırken, esas ilgisini refleksif bilgiye yöneltir.

Bilgi sistemlerimize göre belirlenen mübadele, her zaman güç/iktidar ile birlikte çalışır. Yazılı, sözlü ve sözsüz metinler bilgi/güç moduyla fonksiyonel hâle gelir. Zira, konuşma ve yazma gibi eylemler ancak dilin fonksiyonelliği ile anlaşılabilir. Fonksiyonel özellikleri olmadan dil sadece bir nesnedir. Söylem analizleri dili nesnel durumdan çıkararak ve dilin fonksiyonlarından hareket ederek söylem düzenlerinin "nasıl?" oluştuğunu, inşa edildiğini ve nasıl yeniden dile getirildiğini ortaya koyar.

Madem ki söylemler, bir kültüre içkin, bir topluma içkin kural, bilgi, güç ve daha da önemlisi de dil pratikleri ve eylemlerdir, o hâlde onların analiziyle bir toplumun kültür, değer, inanç ve değişimine ilişkin bilgi sistemlerinin bilgisine ulaşılabilir. Bilgi sistemleri, söylemler ya da mevcut söylemler hakkındaki söylemlerdir. Söylem analizleri, bilinmeyeni ortaya çıkarma, sorgulama ya da aydınlatma amacını taşımaz; analizler, refleksif bilgiyi işler hâle getirme açısından verimlidir, aynı zamanda yorum gücünü genişletme ve geliştirme açısından etkilidir. Aksi takdirde, Batılı entelektüellerin incelemeye aldıkları iletişim engelleri, ırk-ayırımcı siyaset ve gücün kullanımı gibi Batılı toplumların kendilerine ilişkin meseleler ve en önemlisi de modern düşünce tarihinin eleştiriye açılması başka nasıl izah edilebilir?

Etkileşim ve iletişim olmadan söylem düzenleri kurulamayacağına göre, Foucaultcu yaklaşıma uygunlukla, söylem düzenleri küresel ve yerel ayırımında olduğu gibi, mutlak bir şekilde birbirlerinden ayrı tutulamaz. Eleştirel dilbilimci Fairclough da yeni söylem düzenlerini, uluslararası pratikler ile yerel geleneklerin belirlediğini öne sürer. Etkileşim ve iletişim boyutunda söylem düzenleri için önemli olan anlamlar, göstergeler ve hakikat anlayışıdır.

Söylem ve söylemler hakkındaki söylemler, söylemlerin söylemleridir. Üretilen ya da mevcut herbir söylem, bir diğer

söylemin söylemidir. Söylemler kesintiye uğramaksızın devam eder. Bu sebeple hiçbir teoriye bel bağlamaz. Çünkü söylenen herşey; anlatım, beyan, açıklama asla kendilerini boşluğa teslim etmez; onlar söylemlerin birer parçasıdır.

Söylemin kalbi bağlamda atar, dolaşımı ise yoruma bağlıdır. Bağlam olmadan söylem bir hiçtir ya da bağlamdan bağımsız bir söylem henüz söylenmemiş olandır. Yorum olmadan da söylem bir hiçtir. Bağlam ve söylem ilişkisini önemseyenler, postpozitivist metodolojiye, yorum ve söylem ilişkisini benimseyenler ise hermeneutik metodolojiye bağlıdırlar. Benimsenen metodoloji ne olursa olsun, bu tür araştırma ve incelemelerin temel özelliği refleksiviteye yaptıkları vurgudur.

Kaynaklar

Agger, Ben (1992) *Cultural Studies as Critical Theory*, The Falmer Press, London.

Agger, Ben (1990) *The Decline of Discourse, Reading, Writing and Resistance in Postmodern Capitalism*, The Falmer Press, New York.

Alexander, Jeffrey. C (1992) *Durkheimian Sociology*: Cultural Studies, Cambridge University Press, Cambridge.

Antaki, Charles (ed.) (1988) *Analysing Everyday Explanation, A Casebook of Methods*, Sage Publications, London.

Bakeman, Roger & Gottman, J. M. (1992) *Observing Interaction, An Introduction to Sequential Analysis*, Cambridge University Press, USA.

Barthes, Roland (1988) *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, Çevirenler: Mehmet Rifat-Sema Rifat, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Barthes Roland (1993) *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*, Çev. Tahsin Yücel, 2. b, Metis Yayınları, İstanbul.

Barthes, Roland (1992) *Elements of Semiology*, 17th edn, Trans. by. Annette Lavers and Colin Smith, The Noonday Press, New York.

Barthes, Roland (1996) *S/ Z*, Çev. Sündüz Öztürk Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Batur, Enis (Yayına Hz.) (1987) *Roland Barthes Yazı Nedir?*, Hil Yayın, İstanbul.

Baudrillard, Jean (1998) *Foucault'yu Unutmak*, Çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

Bauman, Zygmunt (1996) *Yasakoyucular ile Yorumcular, Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, İngilizce'den Çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul.

Bell, Allan (1996) *The Language of News Media*, 5th edn, Blackwell Publishers, Oxford University Press, Oxford.

Bracher, Mark (1993) *Lacan, Discourse and Social Change, A Psychoanalytic Cultural Criticism*, Cornell University Press, NewYork.

Bilgegil, Kaya (1989) *Edebiyat, Bilgi ve Teorileri* (Belagat), 2.b, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Brown, Gillian and Yule, George (1983) *Discourse Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.

Bryman, Alan (1989) *Research Methods and Organization Studies*, Unwin Hyman Ltd, London.

Burchell Graham, Gordon, Colin and Miller, Peter (eds.) (1991) *The Foucault Effect, Studies in Governmentality, with Two Lectures by and Interview with Michel Foucault*, The University of Chicago Press, Chicago.

Burke, Sean (1993) *The Death & Return of The Author, Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburg University Press, Edinburg.

Cavell, Stanley (1976) *Must We Mean What We Say?, A Book of Essays*, Cambridge University Press, Cambridge.

Chatman, Seymour (1989) *Story and Discourse, Narrative Structure in Fiction and Film*, 5th. edn, Cornell Universiy Press, London.

Corsaro, William A. (1985) *Sociological Approaches to Discourse Analysis, Handbook of Discourse Analysis, Disciplines of Discourse*, Ed. by.Teun A van Dijk, Vol. 1, Academic Press, Inc, London, ss.167-192.

Çiğdem, Ahmet (1997) *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi, Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma*, 2.b, Vadi Yayınları, Ankara.

Dallmayr, Fred. R & McCarthy, Thomas (ed.) (1977) *Understanding and Social Inquiry*, University of Notre Dame Press, Notre Dame.

Dant, Tim (1991) *Ideology, Knowledge and Discourse, A Sociological Perspective*, Routledge, London.

Derrida, Jacques (1976) *Of Grammatology*, Trans. by. Gayatri Chakravorty Spivak, The John Hopkins University Press, Baltimore.

Derrida, Jacques (1981) *Positions*, Trans. by. Alan Bass, The University of Chicago Press, Chicago.

Derrida, Jacques (1978) *Writing and Difference*, Trans. by. Alan Bass, The University of Chicago Press, Chicago.

van Dijk, Teun A. (1993) The Interdisciplinary Study of News as Discourse, *A Handbook of Qualitative Methodologies For Mass Communication Research*, Ed. by. Klaus Bruhn Jensen and Nicholas W. Jankowski, Routledge, London, ss. 108-120.

van Dijk, Teun A. (1985) Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline, *Handbook of Discourse Analysis, Disciplines of Discourse*, Ed. by. Teun A van Dijk, Vol.1, Academic Press, Inc, London.

van Dijk, Teun A. (1985) Introduction: Levels and Dimensions of Discourse Analysis, *Handbook of Discourse Analysis*, Ed.by. Teun A van Dijk, Vol.2, Academic Press, Inc. London.

van Dijk, Teun A. (1985) Introduction: The Role of Discourse Analysis in Society, *Handbook of Discourse Analysis, Discourse Analysis in Society*, Ed. by Teun A van Dijk, Vol. 4, Academic Press, Inc, London.

van Dijk, Teun. A. (ed) (1998) *Discourse As Social Interaction; Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, Volume 2, Sage Publications, London.

Ege, Rıdvan (1987) Roland Barthes'ın Söylem Kavramı Üzerine, *Roland Barthes Yazı Nedir?*, Yayına Haz. Enis Batur, Hil Yayın, İstanbul, ss. 91-122.

Ellul, Jacques (1998) *Sözün Düşüşü*, Tercüme: Hüsamettin Arslan, Paradigma, İstanbul.

Erhan, Gönül (1990) Stereotypes and Reconstitution of Social Memory in the United States: A Balkan Exodus and Midnight Express Revised, *The Turkish Association Bulletin*, Vol. 14, No: 2, September, Indiana, ss. 194-208.

Fairclough, Norman and Wodak, Ruth (1998) Critical Discourse Analysis, *Discourse As Social Interaction, Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, Ed. by. Teun A van Dijk, Vol. 2, Sage Publications, London, ss. 258-284.

Fairclough, Norman (1998) *Discourse and Social Change*, 5 th edn, Polity Press, Cambridge.

Fairclough, Norman (1992) Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis, *Discourse & Society*, Vol 3 (2), Sage, London, ss. 193-217.

Fiske, John (1990) *Introduction To Communication Studies*, 2nd. edn, Routledge, London.

Foucault, Michel (1972) *The Archeology of Knowledge & The Discourse On Language*, Tran. by. A. M. Sheridan Smith, Pantheon Books, New York, 1972.

Foucault, Michel (1991) *Annemi, Kız Kardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben Pierre Riviere, 19. Yüzyılda Bir Aile Cinayeti*, Türkçesi: Erdoğan Yıldırım, Ara Yayıncılık, İstanbul.

Foucault, Michel (1993) *Cinselliğin Tarihi 1*, Çev. Hülya Tufan, 2.b., Afa Yayınları, İstanbul.

Foucault, Michel (1992a) *Ders Özetleri 1970-1982*, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Foucault, Michel (1992b) *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

Foucault, Michel (1973) *The Order of Things, An Archeology of the Human Sciences*, A translation of Les Mots Et Les Choses, Ed. R. D. Laing, Vintage Books, New York.

Foucault, Michel (1991a) Politics and the Study of Discourse, *The Foucault Effect, Studies in Governmentality, With Two Lectures by and interview with Michel Foucault*, Ed. by. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University of Chicago Press, Chicago, ss. 53-72

Foucault, Michel (1991b) Questions of method, *The Foucault Effect, Studies in Governmentality, With Two Lectures by and Interview with Michel Foucault*, Ed. by. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University of Chicago Press, Chicago, ss.73-86.

Fowler, Roger (1985) Language as Social Practice, *Handbook of Discourse Analysis*, Ed. by. Teun A van Dijk, Vol.4, Academic Press, London, ss.61-83.

Frank, Manfred (1990) The Interpretation of a Text, *Tansforming the Hermeneutic Context, From Nietzsche to Nancy*, Ed. by. Gayle L. Ormiston and Alan D. Schrift, State University of Newyork Press, USA, ss. 145-175.

Frow, John (1989) Formal Method In Discourse Analysis, *Journal of Pragmatics*, no.13, North Holland, ss. 333-341.

Gadamer, Hans-George (1991) The Conflict of Interpretations: Debate with Hans-George Gadamer , *A Ricoeur Reader: Reflection & Imagination*, Ed. by. Mario J. Valdes, Harvester Wheaasheaf, Newyork, ss. 216-241.

Gadamer, Hans-George (1986) *Hermeneutik, hermeneutik (yorumbilgisi) üzerine yazılar*, Der. ve çev. Doğan Özlem, Ark Yayınları, Ankara, ss. 11-28.

Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Clifs: Prentice Hâll, New Jersey.

Giddens, Anthony and Turner, Jonathan H. (eds) (1987) *Social Theory Today*, Polity Press, Cambridge.

Giddens, Anthony (1987) Structuralism, Post-Structuralism and the Production of Culture , *Social Theory Today*, Ed. by. Anthony Giddens and Jonathan H. Turner, Polity Press, Cambridge, ss.193-223

Giglioli, P, Paola (ed) (1983) *Language and Social Context*, Penguin Books, USA.

Goffman, Erving (1959) *The Presentation of Self In Everyday Life*, Anchor Books, New York.

Gordon, Colin (ed.) (1980) *Power/ Knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 Michel Foucault*, Trans.by. Colin Gordon, Leo Marshâll, John Mepham, Kate Soper, Pantheon Books, New York.

Göka, Erol, Topçuoğlu, Abdullah, Aktay, Yasin (1996) *Önce Söz Vardı, Yorumsamacılık üzerine bir deneme*, Vadi Yayınları, Ankara.

Gökçe, Orhan (1995) *İçerik Çözümlemesi, Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi*, 2.b, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

Gubrium, Jaber F. and Holstein, James. A (1997) *The New Language of Qualitative Method*, Oxford University Press, Oxford.

Guiraud, Pierre (1975) *Anlambilim*, Çev. Berke Vardar, Gelişim Yayınları, İstanbul.

Guiraud, Pierre (1994) *Göstergebilim*, Çev. Mehmet Yalçın, 2.b, İmge Kitabevi, Ankara.

Habermas, Jürgen(1979) *Communication and The Evolution of Society*, Trans. by. Thomas McCarthy, Beacon Press: Boston.

Habermas, Jürgen (1998) *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Halliday, M.A.K (1986) *Language as Social Semiotics, The Social Interpretation of Language and Meaning*, Edmund Arnold Pty Ltd, USA.

Hekman, Susan (1992) Gender and Knowledge, Elements of Postmodern Feminism, Northeastern University Press, Boston.

Hoy, David (1990) Jacques Derrida, *The Return of the Grand Theory in the Human Sciences*, Ed. by. Quentin Skinner, Canto edn, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 41-64.

Jensen, Klaus Bruhn and Jankowski, Nicholas, W (eds) (1993) *A Handbook of Qualitative Methodologies For Mass Communication Research*, Routledge, London.

Jensen, Klaus Bruhn (1995) *The Social Semiotics of Mass Communication*, Sage Publicaitons, London.

Kocaman, Ahmet (1987) Yapısalcı Etkinlik, *Roland Barthes Yazı Nedir?* (içinde), Yayına Hz. Enis Batur, Hil Yayın, İstanbul, ss. 57-65

Lacan, Jacques, translated with notes and Commentary by. Anthony Wilden, (1991), *Speech and Language in Psychoanalysis*, 4th. ed, The John Hopkins University Press, Baltimore.

Lacan, Jacques (1977) *The Four Foundamental Concepts of Psycho-Analysis*, Ed. by. Jacques Alain Miller, Tran. from French by. Alan Sheridan, The Hogarth Press, London.

Lacan, Jacques (1994) *Fallus'un Anlamı*, Çev. Saffet Murat Tura, Afa Yayınları, İstanbul.

Lash, Scott (1991) *Sociology of Postmodernism*, Routledge, London.

Lemert, Charles, and Gillan, Garth (1982) *Michel Foucault, Social Theory and Transgression*, Columbia University Press, New York.

Littlejohn, Stephen, W (1992) *Theories of Human Communication*, 4th. edn, Wadsworth Publishing Company, Belmont.

Luke, Timothy. W. (1990) Social *Theory and Modernity, Critique, Dissent and Revolution*, Sage Publications, London.

Lyotard, Jean-François (1990) *Postmodern Durum, Postmodernizm*, Türkçesi: Ahmet Çiğdem, AraYayıncılık, İstanbul.

Macdonell, Diane (1989) *Theories Of Discourse, An Introduction*, Basil Blackwell, Oxford.

Merleau-Ponty, M. (1994) *Algının Fenomenolojisine Önsöz*, Çev. Medar Atıcı, AFA Yayınları, İstanbul.

McHoul, Alec and Luke, Allan (1989) Discourse as Language And Politics, *Journal of Pragmatics*, 13, ss. 323-332.

Miller, Gale (1997) Building Bridges: The Possibiliy of Analytic Dialogue Between Etnography, Conversation Analysis and Foucault, *Qualitative Research, Theory, Method and Practice*, Ed. by. David Silverman, Sage Publications, London, ss.24-44.

Mills, Sara (1997) *Discourse, The New Critical Idiom*, Routledge, London.

Norris, Christopher (1991) *Deconstruction, Theory and Practice*, Revised edn, Routledge, London.

Nuyen, A.T (1992) The Role of Rhetorical Devices in Postmodernist Discourse, *Philosophy and Rhetoric*, Vol. 25, no. 2, ss.183-194

Ong, Walter, J (1995) *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözün Teknolojileşmesi*, İngilizceden Çev.Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul.

Ormiston, Gayle, L. and Alan D. Schrift (eds) (1990) *Transforming the Hermeneutic Context, from Nietzsche to Nancy*, State University of New York Press, Albany.

Outhwaite, William (1990) Hans-George Gadamer, *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Ed. Quentin Skinner, Canto edn, Cambridge University Press, Newyork, ss. 21-41.

Özlem, Doğan (1986) *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Özlem, Doğan (1996) *Metinlerle Hermeneutik (yorumbilgisi) dersleri*, Cilt I-II, 2. b, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Özlem, Doğan (Der. ve Çev) (1995) *Hermeneutik (yorumbilgisi) Üzerine Yazılar, Gadamer, Habermas, Misch, Riedel, Bollnow, Japp*, Ark Yayınları, Ankara.

Potter, Jonathan and Wetherell, Margaret (1987) , Sage Publications, London.

Purvis, Trevor and Hunt, Alan (1993) Discourse, ideology, discourse, ideology, discourse, ideology..., *British Journal of Sociology*, Vol. 44, Issue no. 3, September, ss. 473-499.

Quelle & Mayer (1990) madde:sprechakt, sprechakttheorie, sprechen, Th. Lewondowski, *Linguistisches*, Wörterbuch 3, Wiesbaden, ss.1080-1087

Rabinow, P and Sullivan, William (der.) (1990) *Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Türkçesi: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Ricoeur, Paul (1990) Anlamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (der.) P. Rabinow and W. Sullivan, Türkçesi: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Said, Edward (1991) *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, 3.b, Çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul.

Sarup, Madan (1989) *An Introduction Guide To Post. Structuralism and Postmodernism*, The University of Georgia Press, Atthens.

de Saussure, Ferdinand (1985) *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Searle, John (1983) What is a Speech Act?, *Language and Social Context*, by. Pier Paola Giglioli, Penguin books, USA, ss. 136-154.

Silverman, David (ed) (1997) *Qualitative Research, Theory, Method and Practice*, Sage Publications, London.

Sinclair, J. McH and Coulthard, R. M (1975) *Towards an Analysis of Discourse, The English used by teachers and pupils*, Oxfod University Press, London.

Skinner, Quentin (ed) (1991) *The Return of Grand Theory in The Human Sciences*, Cambridge University Press, New York.

Smith, Herman W. (1991) *Strategies of Social Research*, 3rd. edn, Holt, Rinehart and Winston, Inc, Orlando.

Sönmezoğlu, Faruk (1995) *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yayınları, İstanbul.

Strauss, C. Levi (1994) *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Taylor, Charles (1977) Interpretation and the Sciences of Man, *Understanding Social Inquiry*, Ed.,by. Fred R. Dallmayr & Thomas A. Mc-

Carthy, University of Notre Dame University Press, London, ss. 101-132

Taylor, Talbot and Cameron, D. (1987) *Analysing Conversation, Rules and Units in The Structure of Talk*, Pergamon Press, Oxford.

Tepe, Harun (1996) *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, Ark Yayınları, Ankara.

Thompson, John. B. (1981) *Critical Hermeneutics, A Study in the Thought of Paul Ricouer and Jürgen Habermas*, Cambridge University Press, Cambridge.

Valdes, Mario.A (ed) (1991) *Ricouer Reader, Reflection & Imagination*, Harvester Wheatsheaf, New York.

West, David (1998) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya*, Türkçesi: Ahmet Cevizci, Paradigma, İstanbul.

Wittgenstein, Ludwig (1997) *Philosophical Investigations*, Tran. by, G.E.M. Anscombe, Blackwell, Oxford.

Wittgenstein, Ludwig (1996) *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev. Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Wodak, Ruth (1996) *Disorders of Discourse*, Real Language Series, Longman, London.

Wodak, Ruth (ed.) (1997) *Gender and Discourse*, Sage Publications, London.

Wodak, Ruth (1997) Introduction: Some Important Issues in the Research of Gender and Discourse, *Gender and Discourse*, Ed. by. Ruth Wodak, Sage Publications, London, ss. 1-20.

Wolf, Fredric M (1986) *Meta-Analysis, Qantitative Methods For Research Synthesis*, Series: Quantitative Applications in The Social Sciences: 59, Sage Publications, London.

Dizin

Agger, 26, 52, 60
Alexander, 45
Althusser, 136
Amerikan popülizmi, 55
analiz, 87, 92, 94, 107
    analizci, 125
    analizin-analizi, 96
    ardışıklık analizi, 97
    davranış analizi, 97
    dil analizi, 113
    eleştirel analiz, 77
    linguistik analiz, 78
    nicelik analizi, 99, 101, 117
    gözlem analizi, 97
    içerik analizi, 110
    konuşma analizi, 99, 107,109, 110
    meta-analiz, 96, 125, 126
    metasöylemin analizi, 126
    mantıksal dil analizi, 28
    metin analizi, 78
    metinlerin dil analizi, 35
    modernite analizi, 60
    nitelik analizi, 97, 98, 100, 101, 107, 109
    sosyal analiz, 35, 77
    sosyolinguistik analiz, 96
Anglo-Amerikan geleneği, 116
Anglo-Sakson yaklaşım, 48
anlam eleştirisi, 52
anlam mübadalesi, 36
anlama, 71
anlatı, 46, 127
    anlatı metni, 46
    anlatı yöntemi, 133
Annales tarihçileri, 67
antropoloji, 46, 54, 113
    bilim antropolojisi, 14
Aquinalı Thomas, 19, 20
Aristo, 46
arkeoloji, 63, 125
    arkeolojik yöntem, 63
    beşerî bilimlerin arkeolojisi, 64
artzamanlılık, 49
aşkın özne, 60
auslegung, 73
Austin, 16, 28, 29
Aydınlanma, 52
    Aydınlanma düşüncesi, 61, 103
    Aydınlanma felsefesi, 52, 65
Bachelard, 61, 149
Bacon, 14
bağlam-modeli, 120
Barthes, 19, 22, 31, 34, 42, 44, 45, 46,
Barttlet, 115
Batı , 53
    Batı felsefesi, 53, 56
    Batı Marksizmi, 82, 134
    Batı metafiziği, 53, 56
Baudrillard, 52, 67, 68
Bell, 116
Benveniste, 73
Bernstein, 138, 139
bilgi sosyolojisi, 15, 36
bilimizm, 56, 57
bilinçaltı, 52
bilinçdışı, 47, 49
Bracher, 50, 51
Braudel, 61
Brown, 139
Brünner, 34
Bryman, 101
Burke, 67
Carnap, 28
Cavell, 23, 37, 38, 39, 56
Chomsky, 16, 115
Cicourel, 108, 109
Corsaro, 108, 109

Coulthard, 83, 84
Çek yapısalcılığı, 114
Daisen, 70, 104
Dallmayr, 104
Dant, 33, 36, 109
de Man, 59
de Saussure, 41, 44
Deleuze, 22, 67
Derrida, 34, 42, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 68
Derridacı dil söylemi, 60
differance, 59
Descartes, 14
ego cogito, 103
Kartezyen, 47
Kartezyen düşünce, 52, 60
determinizm, 65
determinist dil anlayışı, 42
dil davranışı, 25, 30
dil kullanımı, 115
dil oyunu, 22, 23, 32, 137
dil pratiği, 28, 29
dil pratikleri, 13, 23
dil sistemi, 74
dilbilim, 20, 46, 73, 82, 116
karşılaştırmalı dilbilim,113
psikodilbilim, 115
Saussurecü dilbilim, 46, 53, 54
sosyo-dilbilim, 138
yapısalcı dilbilim, 32, 41, 114
dilsel felsefe, 22, 114
gündelik dil felsefesi,29,103
dilsel felsefe akımı, 16
Dilthey, 68, 69, 73, 101, 102, 103
dökonstrüksiyon, 56, 59, 60, 129
Derridacı dökonstrüksiyon, 56
dökonstrüksiyonist yaklaşım, 57
dökonstrüktif eleştiri, 59
dökonstrüktif okuma, 58, 60
Heideggerci dökonstrüksiyon, 57
Dreyfus, 38
Duisburg Okulu, 136
Durkheim, 45, 101, 102, 106
Durkheimcı görüş, 45
Ellul, 21, 22
empirizm, 12
episteme, 149
epistemoloji, 99
Erhan, 130, 133
eşzamanlılık, 49
etnikmerkezcilik, 54
Etnometodoloji, 32, 93, 98, 99, 104
etnometodolojik çalışma, 105, 106
Fairclough, 35, 39, 40, 78, 79, 80, 95, 111, 112, 117, 125, 134, 135,
fenomenoloji, 69
fenomenolojik sosyoloji, 15, 104
fenomenolojik yaklaşım, 69
sosyal fenomenoloji, 98, 103
Firth, 83
Fiske, 43
Foucault, 15, 17, 20, 22, 31, 35, 36, 42, 52, 54, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 80, 125, 126, 127, 128, 135, 136
Foucault'nun analizi, 126
Foucault'nun söylem teorisi, 95
Foucaultcu açıklama, 31
Foucaultcu düşünce, 65
Foucaultcu görüş, 60
Foucaultcu söylem açıklaması, 86
Foucaultcu söylem teorisi, 95, 136
Foucaultcu yaklaşım, 151
Fowler, 29, 95
Frank, 34, 74
Frankfurt felsefesi, 135
Frankfurt Okulu, 82, 138
Fransız sosyal teorisi, 22

Freud, 49, 128
Freudçu düşünce, 47, 48, 49
Freudçu yöntem, 47
Oedipus kompleksi, 48
Frow, 78, 85
Gadamer, 16, 59, 68, 70, 71, 72, 73, 75
Garfinkel, 52, 96, 105, 108
Giddens, 44
Gilbert, 89
Gilman, 139
Goffman, 96, 106, 107
Gordon, 66
gösteren, 44
gösteren-gösterilen ilişki, 48
gösteren-gösterilen ilişkisi, 49
gösterenler yapısı, 48
gösterge, 31, 42, 53, 56, 73
gösterilen, 44
aşkın gösterilen, 53
gösterilen teorisi, 69
gösterilenler sistemi, 45
Graefen, 34
gramatoloji, 53, 56, 57
Grice, 31
Guattari, 67
Gubrium, 98, 108
Guiraud, 46
Gumperz, 115
Habermas, 28, 68, 72, 78, 135, 138
Halliday, 29, 35
Hegel, 47, 58
aufhebung, 58
Hegelci görüş, 58
efendi-köle ilişkisi, 47
Heidegger, 16, 47, 56, 57, 58, 68, 70
Hekman, 53, 59, 65, 103
hermeneutik, 21, 48, 68, 69, 77, 93
hermeneuies sanatı, 68
hermeneutik felsefe, 69
hermeneutik görüş, 93
hermeneutik metodoloji, 93, 96
Hobbes, 20
Holstein, 87, 98, 108
Husserl, 23, 68, 104
Husserlci fenomenoloji, 104
Hymes, 114, 115, 139
Hymes'in yapısalcılığı, 114
ikicilik, 65
merkezî ikicilik, 65
özne-nesne ikiciliği, 65
ikili karşıtlık ilkesi, 42
iletişim, 28
basmakalıp iletişim, 21
iletişim teorisi, 28
iletişim yeterliliği, 78, 139
iletişim yeterliliği formu, 26
iletişimsel eylem, 34
İncil, 71
Jager, 136
Jankowski, 101
Jefferson, 107
Jensen, 28, 85, 86, 101, 103
Kant, 20
Kıta Avrupası geleneği, 116
Kristeva, 57, 135
kültürel mutlakçılık, 60
Labov, 139
Lacan, 22, 42, 47, 48, 49, 51, 54
Lacancı düşünce, 49, 50, 51
Lash, 22
Leibniz, 20
Littlejohn, 30
Locke, 14
logos, 58
Luke, 116
Lyotard, 22, 23, 26, 52
Maas, 136
Malinowski, 83
Marksist dilbilimd, 95
Marx, 61
Mauss, 49
McCarthy, 104
Mcdonell, 26, 46
McHoul, 116
Merleau-Ponty, 41

metadil, 48
metafor, 49, 54, 59, 137
metanomi, 49
metin, 33, 34, 60, 73, 130, 138
  metnin otoritesi, 57
  metin anlambilimi, 117
  metin boyutu, 35
  metin-merkezli bir yaklaşım, 5
  metinlerin metaforik yapısı, 59
  metinsellik, 53
  metni parçalama, 72
metinlerarasılık, 14, 24, 79, 135
  metinlerarasılığın analizi, 78
metodoloji, 152
  klâsik yöntem anlayışı, 99
  sosyal bilimler
metodolojisi, 101
  doğa bilimlerinin
metodolojisi,101
  postpozitivist metodoloji, 152
Miller, 85, 101, 115
Mills, 26, 27, 31, 37, 39, 82, 94, 95, 111
modern felsefe, 38
modernist düşünce, 41
modernite, 42, 104
Morris, 28
Mulkay, 89
Newton, 11
Nietzsche, 16, 22, 67, 71, 77
Norris, 55, 130
Nuyen, 58
objektivite, 16, 99
objektivizm, 12
Ong, 35, 57
ontoloji, 99
ontoteoloji, 57
Oryantalizm, 126, 128, 130
Oxford Felsefesi, 29
öteki, 13, 42, 47, 49, 50, 128
öznelerarası, 101
  öznelerarasılık, 14, 24
Pecheux, 35, 136
Pierce, 46
Platon, 72
Popper, 11
postmodern, 99
  postmodern düşünce, 22
  postmodernistler, 52
  postmodernizm, 60
postyapısalcılık, 51, 52, 54, 59, 60
  postyapısalcı teoriler, 95
Potter, 87, 89, 95, 111, 112
pozitivizm, 99,
  pozitivist düşünce, 99
  pozitivist kültür
tecrübeciliği, 57
  pozitivist yaklaşım, 77
  postpozitivist düşünce, 99
pragmatik, 28
  evrensel pragmatik, 28
Propp, 113
psikiyatri, 67
psikoanaliz, 47
Quine, 16
Rabinow, 38
radikal görecilik, 55
rasyonalizm, 11, 12
refleksivite, 78, 96, 149
retorik, 113, 117
Ricœur, 68, 72, 73, 74, 75, 77
  Ricœurcu hermeneutik, 75
Rorty, 103
Rousseau, 57
Rus biçimciliği, 113
Sacks, 107, 108
Said, 93, 126, 128, 129, 130
Sapir, 16
Sartre, 71
Sarup, 41, 48
Saussure, 16, 32, 54, 73
  Saussurecü dil sistemi, 46
  Saussurecü dilbilim anlayışı, 42
  Saussurecü dilbilimsel anlayış, 43
  Saussurecü görüş, 44, 49

Saussurecü yapısalcılık, 32
Schegloff, 107
Schleirmacher, 68, 69
Schutz, 104
Searle, 28, 29, 30, 31
semantik, 28
sembolik etkileşimcilik, 103
semiyoloji, 52, 101
sentaks, 28
sesmerkezcilik, 57
Sinclair, 83, 84
sosyal, 15
sosyal etkileşimcilik, 98
sosyal hiyerarşiler, 15
sosyal inşacılık, 98, 103
sosyo-kültürel bağlam, 117
sosyolinguistik, 78, 82
söylem, 11, 12, 14, 24, 33, 34, 44, 48, 81, 88, 94, 116, 150, 151
akademik söylem, 55
beşerî bilimler söylemi, 21
cins söylemi, 25
çevrecilik söylemi, 27
dil pratiği olarak söylem, 36
dinî söylem, 50
diyalog süreci olarak söylem, 24
eleştirel söylem, 96
emperyalist söylem, 85
etnosantrik söylem, 128, 129, 130
evrensel söylem, 17
feminist söylem, 85
Foucaultcu söylem, 25, 30, 32, 63, 85, 98, 99
hâkim gösterenler söylemi, 51
hümanist söylem, 67, 75
iktidar-muhâlefet-seçmenler söylemi, 24
interdisipliner söylem , 15
liberal-hümanist söylem, 24
metasöylem, 125
oryantalist söylem, 85
resmî söylem, 131
saf söylem, 27
sessizliğin söylemi, 13
söylenmemiş söylem, 64
sözlü söylem, 35
şizofreni söylemi, 47
yazılı söylem, 35
söylem alanı, 20
söylem anı, 74
söylem araştırmaları, 41
söylem cemaatleri, 12
söylem çağı, 11
söylem düzeni, 60
söylem düzeyi, 25
söylem hiyerarşileri, 15
söylem olayı, 35
söylem oluşumu, 26, 59
söylem pratiği, 35, 63
söylem sosyolinguistiği, 138
söylem süreci, 47, 108
söylem şebekesi, 26
söylem tanımı, 73
söylem tanımlaması, 66
söylem teknolojileri, 40
söylem teorileri, 16, 149
söylem teorisi, 15, 65
söylem üretimi, 31
söylem yapısı, 15, 61, 81
söylemde demokratikleşme, 39
söyleme dayalı toplum, 26
söylemin aktörü, 16
söylemin alanı, 65
söylemin inşa ediciliği, 39
söylemin kullanıcısı, 16
söylemin oluşumu, 67
söylemin tarihselliği, 138
söylemlerarası mücadele, 33
söylemlerin iktidarı, 17
söylemlerin mücadelesi, 33
söylemsel süreç, 27
söylemsel süreklilik, 27
söylemsel yapılar, 31
söylem analizi, 15, 65, 77, 78, 79, 81, 84, 85, 86, 88, 93, 95,

96, 98, 108, 109, 110, 112, 113, 115, 116
dinî söylem analizi, 135
eleştirel söylem analizi, 96, 117, 134, 135, 136, 139
Foucaultcu söylem analizi, 81, 125, 126
Fransız söylem analizi, 135
modern söylem analizi, 114
sözlü söylem analizi, 89, 135
söylem analizcisi, 67, 90, 92
sözmerkezcilik, 57, 58
Spengler, 128
Strauss, 16, 42, 43, 44, 45, 46, 54, 113
Strausscu antropolojik yaklaşım, 43
Strausscu yapısalcılık, 42
yaban düşünce, 43
subjektivite, 27, 99
tarihsellik, 87
tarihsicilik, 52
teknolojileşme, 39
Thompson, 69, 73
tutum teorisi, 112
van Dijk, 88, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 138
van Dijk'ın söylem analizi, 85, 117
varlığın metafiziği, 53, 58
verimlilik miti, 145
verstehen, 102, 104
Weber, 102, 103
Wetherell, 87, 89, 95, 111, 112
Whorf, 16
Wittgenstein, 16, 21, 22, 23, 29, 37, 77, 114, 137
Wodak, 19, 25, 78, 80, 86, 117, 134, 135, 136, 138, 139, 140
yapısalcılık, 41, 42, 43, 46, 52, 68, 114
yazar, 24, 60
yazarın ölümü, 60
yeni sol, 44
yorumcu felsefe, 69

Söylem

Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite

Dilin varoluşumuzdaki önemini ve "söylem"i yirminci yüzyıl keşfetti; yüzyılımız bir söylem ya da söylemler yüzyılı. Hayat söylemlerdedir; hayat söylemlerde, hayat söylemlerle gerçekleşir. Yüzyılımızın söylemi keşfinden sonra, sosyal bilimlerde ve hatta belki de doğa bilimlerinde bel bağlayabileceğimiz nihai varoluş tarzları yok artık; artık madde, gerçeklik, ideler dünyası, hayatın katı olguları, deney ve gözlem, akıl yok. Aslında söylemler dışında bel bağlayabileceğimiz başka hiçbirşeyimiz yok. Sosyal bilimler ve genelde bilimler söylem çağlarını yaşıyorlar. Elinizdeki kitapta, Edibe Sözen "söylem" kavramını ve söyleme ilişkin görüşleri, sosyal bilimler metodolojisiyle bağlantıları içinde tartışıyor.

ISBN 975-7819-19-0
9 799757 819195

Paradigma